

Stad in oorlog

Antwerpen, 1940-1945

Inspiratiebundel educatieve rondleiding
3e graad secundair onderwijs

Over de expo

OP 8 SEPTEMBER 2023 OPENT 'STAD IN OORLOG. ANTWERPEN, 1940-1945' IN HET MAS. DEZE NIEUWE VASTE EXPO TOONT DE IMPACT VAN DE TWEDE WERELDOORLOG OP ANTWERPEN EN HAAR INWONERS. DE STAD WERD BIJZONDER ZWAAR GETROFFEN: DOOR DE NAZITERREUR, DE JODENVERVOLGING EN HET MILITAIRE GEWELD VIELEN MINSTENS 25.000 DODEN. PAKKENDE PERSOONLIJKE VERHALEN MAKEN DIT BELANGRIJK DEEL VAN DE GESCHIEDENIS TASTBAAR.

Op 10 mei 1940 valt nazi-Duitsland België binnen. Een paar dagen later hangt de nazivlag aan de Antwerpse kathedraal. De dictatuur verdeelt de stadsbewoners en leidt tot de massale vervolging van Joden en mensen die zich verzetten. Met de haven als strategisch militair doelwit is er ook voortdurend een militaire dreiging. Het bommengeweld maakt veel slachtoffers. De stad breekt onder oorlog en vervolging.

Hoe kan dit gebeuren? Wat betekent het om te leven in een bezette stad? Wat gebeurt er als basiswaarden zoals vrijheid en gelijkheid wegvallen? Wie wordt daar vooral het slachtoffer van en wie helemaal niet? Welke rol speelt de lokale overheid en de politie? Welke keuzes maken stadsbewoners zelf: vluchten of blijven, meewerken met de bezetter, afwachten en gehoorzamen of zich verzetten? En wat zou jij doen?

De tentoonstelling brengt de samenleving van toen tot leven met symbolische plaatsen zoals een cinema, een school, een huis, de kathedraal en het stadhuis. Daar maken persoonlijke verhalen en voorwerpen van Antwerpenaren de oorlog en de dictatuur tastbaar. Het zijn verhalen van verdeeldheid, machteloosheid, verraad, geweld, maar ook van moed, verzet en hulp. Het zijn verhalen om nooit te vergeten.

Sporen tot vandaag

Op 8 mei 1945 eindigde de Tweede Wereldoorlog, maar het conflict laat zelfs nu nog sporen na, ook bij de kinderen en kleinkinderen van de mensen die toen in Antwerpen leefden. In 2020-2021 organiseerde het MAS een oproep om persoonlijk erfgoed over Antwerpen tijdens de Tweede Wereldoorlog te delen. Meer dan 300 mensen kwamen over hun familie, burens of kennissen vertellen. Sommigen schonken objecten of gaven ze in bruikleen. Een deel van deze getuigenissen zijn de basis voor de bijzondere persoonlijke verhalen in de expo.

Meer info?

<https://mas.be/nl/pagina/stad-oorlog>

Alle afbeeldingen, documenten en objecten in deze inspiratiebundel zijn te zien in de expo 'Stad in oorlog' (tenzij anders vermeld). Voor vragen rond het gebruik van deze beelden, gelieve te mailen naar mas.beeld@antwerpen.be.

Over de educatieve rondleiding

De Tweede Wereldoorlog trof niet enkel soldaten die aan de fronten moesten vechten, maar ook de gewone Antwerpenaren. Die werden in hun dagelijks leven zwaar op de proef gesteld. De installatie van een nazidictatuur en het wegvallen van de democratische rechtsstaat, bracht veel angst en onzekerheid met zich mee. Gaandeweg werden veel inwoners geconfronteerd met belangrijke dilemma's over hoe ze moesten omgaan met die nieuwe realiteit: vluchten of afwachten? Meewerken of tegenwerken? Aan jezelf denken of anderen helpen? Dit zijn zeer moeilijke vragen. Ook vandaag duiken ze regelmatig terug op in conflictsituaties en tonen ze aan hoe relevant de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog nog steeds is.

Een gids neemt jouw klas mee naar het Antwerpen van 1940-1945. Kijk naar originele objecten, luister naar ontroerende verhalen en denk mee na over oorlog en vrede, zowel vroeger als nu.

Een interactieve rondleiding in de expo 'Stad in oorlog. Antwerpen, 1940-1945', uitgewerkt door het Vredescentrum.

Meer info?

<https://mas.be/nl/activiteit/stad-oorlog-0>
<https://www.vredescentrum.be>

Ook interessant!

Wil je meer persoonlijke verhalen ontdekken over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in België? Op de websites van Antwerpen Herdenkt, Belgium WWII, Kazerne Dossin, het Fort van Breendonk, het Legermuseum en Stichting Auschwitz kan je terecht voor getuigenissen, korte biografieën, foto's en bronnenmateriaal!

<https://www.antwerpenherdenkt.be>
<https://www.belgiumwwii.be>
<https://kazernedossin.eu>
<https://kazernedossin.memorial>
<https://breendonk.be>
<https://klm-mra.be>
<https://www.auschwitz.be>

Op de website van de Canon van Vlaanderen vind je ook 4 vensters m.b.t. de wereldoorlogen:

<https://www.canonvanvlaanderen.be/events/de-ijzertoren>
<https://www.canonvanvlaanderen.be/events/treurend-ouderpaar-van-kathe-kollwitz>
<https://www.canonvanvlaanderen.be/events/het-drama-van-meensel-kiezeqem>
<https://www.canonvanvlaanderen.be/events/de-dossinkazerne>

Inhoud van deze inspiratiebundel

Enkele basisprincipes	6
Het juiste perspectief in jouw rondleiding	7
Opbouw van de onderwijsleergesprekken	9
Start van het bezoek aan de expo	10
Onthaal en verwelkoming	11
Peilen naar voorkennis	11
Suggesties per cluster	24
Cluster 1. Het is opnieuw oorlog!	25
Suggestie 1 Maria Segers en de vele Belgische vluchtelingen	26
Suggestie 2 Hilda Janssens: Ongedeerd in de kelder	30
Cluster 2. Kathedraal	34
Algemene inleiding	35
Suggestie 1 Louis Pighini en het eerste verzet	35
Suggestie 2 Propaganda versus sluikfotografie	39
Suggestie 3 Colette Gilles de Fontenailles: Duitse soldaten in huis	44
Cluster 3. Stadhuis	48
Algemene inleiding	49
Suggestie 1 Vrijheidsbependingen voor iedereen en voor Joden in het bijzonder	50
Suggestie 2 Toenemende uitsluiting en discriminatie van Joden	54
Cluster 4. Cinema	60
Suggestie 1 De Eeuwige Jood	61
Suggestie 2 Propaganda, beïnvloeding en bystandergedrag	65
Suggestie 3 Einde van de persvrijheid: Censuur en sluikpers	71
Cluster 5. Lege winkels	76
Suggestie Op de bon	77
Cluster 6. School en vereniging	82
Suggestie Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst	83

Cluster 7. Niet langer veilig in eigen huis	89
Algemene inleiding	90
Suggestie 1 Mala Zimetbaum en de eerste Jodenrazzia	91
Suggestie 2 Jan De Ridder en de deelname van de politie aan de razzia's	96
Suggestie 3 Clementina 'Blanka' Van Schausselen en de familie Leitner	99
Cluster 8. Fabriek	103
Suggestie Werken voor de Duitse oorlogsindustrie	104
Cluster 9. Wapens in het park	111
Suggestie 1 Verzet en geweld nemen toe	112
Suggestie 2 Het verdriet van Mortsel	117
Suggestie 3 Verklikingsbrieven, massale arrestaties, geen proces	122
Cluster 10. Hoop op vrijheid	128
Suggestie 1 4 september 1944: Antwerpen bevrijd!	129
Suggestie 2 8 mei 1945: Einde van WOII in Europa	131
Suggestie 3 Feesten en straffen	133
Suggestie 4 Oktober 1944 – maart 1945: Antwerpen blijft een doelwit	135
Suggestie 5 De familie Hakker: Opnieuw beginnen, ondanks alles	139
Algemene reflectievragen en conclusie	141
Tot slot	142
Evaluatie en conclusie	143
Afronding	143
Bijlagen om af te drukken	144

Enkele basisprincipes

Het juiste perspectief in jouw rondleiding

In de expo 'Stad in oorlog' komen verhalen en perspectieven van slachtoffers, daders, redders en omstanders aan bod. In tegenstelling tot bij de leerlingen in de 3e graad van het lager onderwijs, kunnen we in deze educatieve rondleiding voor de 3e graad secundair onderwijs, naast de verhalen en perspectieven van de slachtoffers, ook aandacht besteden aan die van de redders, daders en omstanders. Indien beschikbaar kozen we zoveel mogelijk voor de verhalen en perspectieven van leeftijdsgenoten. Hiermee volgden we de gangbare praktijk van andere musea en instellingen die werken rond herinneringseducatie m.b.t. oorlog en genocide.

Waarom een verschillende aanpak tussen kinderen en jongeren?

Voor de 2 doelgroepen van de educatieve rondleidingen in deze expo (kinderen van 10-12 jaar en jongeren van 16-18 jaar) hebben we goed nagedacht over de verhalen en perspectieven die aan bod zullen komen. **Onze keuzes werden vooral bepaald door de leeftijdsgebonden uitdagingen die gekoppeld zijn aan historische empathie.**

Het is op zich niet zo moeilijk om jezelf emotioneel verbonden te voelen met iemand anders. Dat uit zich bv. in gevoelens van blijdschap, verdriet, medelijden, woede, ... wanneer je hun verhalen hoort of leest. Maar dat zijn allemaal vormen van wat door onderzoekers bestempeld wordt als **emotionele empathie**.

Daartegenover staat **historische of cognitieve empathie**. Dit gaat dan weer over het vermogen om rationeel te begrijpen waarom iemand in een andere tijd of op een andere plaats bepaalde dingen dacht of deed. En dan gaat het ook over het begrijpen van gedachten en daden die je hier en nu waarschijnlijk niet zou goedkeuren, bv. het discrimineren, verraden, vervolgen en/of vermoorden van mensen in de context van de Tweede Wereldoorlog.

Historische empathie is best moeilijk. Het is al niet gemakkelijk voor volwassenen, laat staan voor kinderen en jongeren. Je kan het wel leren, maar dat vergt veel oefening. Historische empathie moet je opbouwen en daarom **begin je met kinderen (10-12 jaar) best bij het meest eenvoudige perspectief**, namelijk dat van de **slachtoffers**. Want hoe leg je aan kinderen uit dat een verrader of moordenaar niet per definitie een slecht mens of een monster is/was? ...

Bij **jongeren** wordt dat al gemakkelijker door de evolutie die hun puberbrein doormaakt (een toenemend abstract denkvermogen) en hun zoektocht naar een eigen identiteit, waarbij ze zichzelf proberen te positioneren in de samenleving: Wie zijn ze thuis, in de buurt, bij hun vrienden, op school, in de jeugdbeweging? En hoe gedragen ze zich? Hoe bouwen ze relaties op? Welke keuzes maken ze? En waarom? Voor welke dilemma's komen ze soms te staan? In dat opzicht is het **interessant om de koppeling te maken met de perspectieven van bv. redders (vanaf 12 jaar), daders en omstanders (vanaf 16 jaar) en te focussen op gelijkaardige situaties en dilemma's.**

Waarom focussen op leeftijdsgenoten?

Dit heeft te maken met herkenbaarheid.

Het leven zag er vroeger misschien wel helemaal anders uit (er waren bv. geen videogames en sociale media), maar voor kinderen is het veel gemakkelijker om een historisch verhaal te begrijpen als ze het kunnen bekijken door de bril van iemand die op hen lijkt en bv. ook bezig is met zaken zoals vriendjes, spelen, naar school gaan, in de jeugdbeweging zitten, ... Dat geldt evengoed voor jongeren en volwassenen, maar dan rond ietwat andere thema's en levensgebeurtenissen zoals bv. die eerste jeugdliefde, erbij willen horen, je verzetten tegen de oudere generatie, trouwen, kinderen krijgen, een job vinden of ontslagen worden,

Samenvatting

Opbouw van de onderwijsleergesprekken

**Start van het
bezoek aan de
expo**

Onthaal en verwelkoming

Checklist

- ✓ Spreek op voorhand met de andere gids af welke haltes in de expo je zeker wil behandelen en waar je graag zou starten.
- ✓ Ga op tijd naar het onthaal van het museum om jouw groep op te wachten.
- ✓ Verwelkom de leerlingen en de leerkrachten.
- ✓ Help jouw groep bij het opbergen van jassen en rugzakken.
- ✓ Voorzie de gelegenheid om nog even naar het toilet te gaan.
- ✓ Begeleid jouw groep naar de 4e verdieping.
- ✓ Ga naar de door jou gekozen startplaats.
  - We raden aan om jouw rondleiding te starten bij **cluster 1** of de **tijdlijn**. Je kan ook beginnen in de **trappenhal** (dus voor je de eigenlijke exposeruimte binnenkomt).
  - Voor de gids die bij de tijdlijn of in de trappenhal start, is het wel aangewezen om nadien zeker naar cluster 1 te gaan en de Duitse inval te bespreken a.d.h.v. een van de focusobjecten uit deze inspiratiebundel.

Peilen naar voorkennis

Praktisch

Om jou bij de start van de rondleiding op weg te helpen, werkten wij hieronder een onderwijsleergesprek uit waarmee je de voorkennis van de leerlingen in kaart kan brengen.

Je bent echter NIET verplicht om dit gesprek (alle vragen en de uitgeschreven antwoorden) helemaal te doorlopen. Je zal tijdens de rondleiding gauw merken welke vragen je moet stellen en welke vragen je achterwege kan laten. Dit geldt trouwens voor alle vragen in deze inspiratiebundel.

Tip

Druk de afbeeldingen uit het onderstaande onderwijsleergesprek af en neem ze tijdens jouw rondleiding mee in een mapje. Je vindt deze afbeeldingen in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).

Begin WO1?

Deze expo gaat over de Tweede Wereldoorlog in Antwerpen. Die oorlog vond ongeveer 80 jaar geleden plaats. De kans is heel groot dat jouw grootouders de Tweede Wereldoorlog niet meer hebben meegemaakt, maar hun ouders wel. Maar hoe is die Tweede Wereldoorlog eigenlijk ooit begonnen? Daarvoor moeten we 100 jaar terug, naar de Eerste Wereldoorlog van 1914-1918.

- Wie van jullie weet nog waarom de Eerste Wereldoorlog begonnen was?
  1. In de zomer van 1914 werd de Oostenrijkse aartshertog Frans-Ferdinand vermoord. Dat gebeurde tijdens een aanslag door een Servische nationalist Gavrilo Princip in de Bosnische stad Sarajevo.
  2. Maar die aartshertog was de kroonprins (de troonopvolger) van de keizer van Oostenrijk-Hongarije. De keizer was dan ook enorm boos en wilde Servië straffen.
  3. De Duitse keizer had beloofd om te helpen en Servië aan te vallen. Maar Rusland nam het op voor Servië en kreeg steun van bondgenoten zoals Frankrijk en Groot-Brittannië.
  4. Op korte tijd brak er een grote oorlog uit tussen deze landen en hun kolonies van over heel de wereld.

Opmerking

Het is vooral de bedoeling dat de leerlingen het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog **in grote lijnen** meekrijgen / opfrissen.

Geallieerden en Centralen?

Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren er twee grote kampen: de Geallieerden en de Centralen.

- Kijk eens naar de kaart.
  - Welke landen behoorden tot de Geallieerden (Triple Entente)?
Rusland, Frankrijk, Verenigd Koninkrijk
  - En welke tot de Centralen?
Duitse Rijk, Oostenrijk-Hongarije, Italië

België neutraal?

Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, was België neutraal.

- Wat betekent dat: neutraal zijn?
Als je neutraal bent, dan wil dat zeggen dat je geen kant kiest en dus niet mee vecht.
- Toch kwam België in die oorlog terecht. Kijk nog eens naar de kaart. Hoe zou dat gekomen zijn?
België lag tussen twee grootmachten die toen met elkaar in oorlog waren, namelijk Frankrijk in het zuiden en Duitsland in het oosten.

Duitse inval in 1914?

Op 4 augustus 1914 werd België aangevallen door Duitse troepen die op weg waren naar Frankrijk. Dat ging eerst heel snel, maar na een tijdje werd het voor de Duitsers steeds moeilijker en moeilijker.

- Dat heeft veel te maken met deze foto. Wat zie je op deze foto? Herken je het beeld?
[Een loopgraaf](#)
- Wat is een loopgraaf?
[Een soort gang in de grond, gemaakt van opgehoopte aarde en hout, waar soldaten bescherming zochten en van waaruit ze aanvallen voerden op de vijand.](#)

Loopgravenoorlog?

Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren er veel van deze loopgraven in België, vooral in West-Vlaanderen. Dat kwam omdat Belgische soldaten sluizen hadden opengezet waardoor de IJzervlakte (de IJzer is een rivier) overstroomde. Door het landschap onder water te zetten, had men gehoopt de Duitsers tegen te houden. En inderdaad, het gevolg van deze actie was veel water en modder. Vervolgens moesten de soldaten zich ingraven. Dit was het begin van de loopgravenoorlog.

- Ziet deze loopgraaf er comfortabel uit? Denk je dat zo'n loopgraaf proper was? En veilig? Waarom wel of niet?

Mogelijke antwoorden:

'Nee. Je zit er in de grond en als het regent, dan is er modder en dan word je heel vuil.'

'Er zijn misschien ratten.'

'Er wordt gevochten dus je moet heel voorzichtig zijn.'

...

- Zou je het fijn vinden om meerdere jaren in zo'n vuile en gevaarlijke loopgraaf te wonen? Waarom wel of niet?

Mogelijke antwoorden:

'Nee, ik zou liever thuis zijn, bij mijn familie.'

'Nee, want ik ben bang van ratten.'

'Nee, want ik neem bijna elke dag een douche en in zo'n loopgraaf kan dat waarschijnlijk niet.'

...

Wapenstilstand?

Het leven in zo'n loopgraaf was inderdaad verschrikkelijk. Soldaten moesten soms jaren in zo'n loopgraaf zitten. En er was toen nog geen internet. Er waren geen smartphones. Dus je kon ook niet zomaar naar je familie bellen als je hen miste of troost zocht... Tegen het einde van 1918 waren veel soldaten het grondig beu. Velen hadden genoeg van al dat vechten en op 11 november 1918 kwam er een einde aan de Eerste Wereldoorlog door een Wapenstilstandsverdrag.

- Wat betekent dat: wapenstilstand?
[Dat alle partijen de wapens neerleggen. Je vecht dus niet tot er een winnaar of een verliezer is.](#)
- Weet je (nog) wie er gewonnen en verloren had?
[De Geallieerden hadden gewonnen en de Centralen verloren.](#)

Crisis in Duitsland?

Duitsland was een van de grote verliezers en werd door de Geallieerden heel hard gestraft. Die straffen werden vastgelegd in het Verdrag van Versailles: zware herstelbetalingen, afbouwen van het leger en afstaan van grondgebied. Dat vond Duitsland niet fijn. Het gevolg van die straffen was dat Duitsland in een economische crisis terecht kwam. Er was veel chaos en extreme armoede. En er werd in de jaren na de oorlog ook veel geruzied en gevochten door linkse en rechtse partijen die de macht wilden.

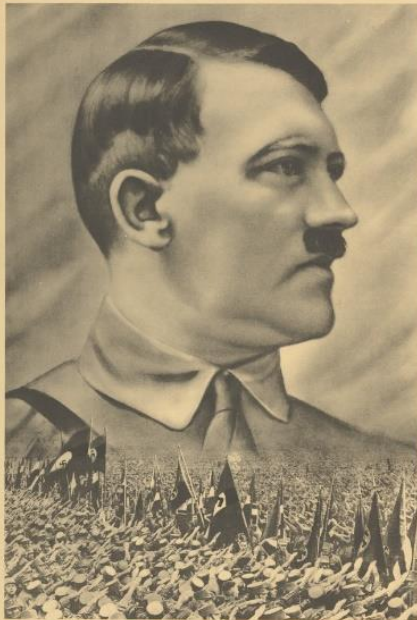
- Herken je de man op deze poster?
[Adolf Hitler](#)
- Hoe wordt hij op deze verkiezingsaffiche uit 1932 afgebeeld?
[Mogelijke antwoorden: stoer, als een held, bijna goddelijk, hij wordt aanbeden door een groep mensen, ...](#)

Tips

- Als je bij de **tijdljn** start, dan kan je gewoon naar de poster op de tijdljn verwijzen. Als je start bij **cluster 1** of in de **trappenhal**, dan kan je een afgedrukte kopie van de poster tonen.
- Je vindt deze poster in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).

Ein Mann gegen Parteikadaver und Interessenhäuten!

**N. S. D. A. P.
ALLEIN:**

11 MILLIONEN

ZENTRUM BAYER. VOLKSP.
CHRISTL. GEWERKSCHAFTEN

DTSCH. VOLKSPARTEI
VOLKSKONSERVATIVE

CHRISTL. SOZIALE
LANDVOLKPARTEI
JUNGDTSCH. ORDEN

EISERNE FRONT!
SOZIALDEMOKR.
REICHSBANNER

FREIE GEWERKSCHAFTEN

STAATSPARTEI
DEMOKRATEN
FREIDENKER

WIRTSCHAFTSPARTEI
U. S. W.

**HINDENBURGWÄHLER
ZUSAMMEN:**

18 MILLIONEN

**Gib auch du
deine Stimme
dem Manne
der Kraft =**

Hitler

Druck: Graphische Werkstätten G. m. b. H., Berlin SW 22
Verantwortlich für Druck und Inhalt: Hans Franke, München, Bräunerstr. 43

Hitler en de nazi's aan de macht?

Hitler was zelf geboren in Oostenrijk, maar tijdens de Eerste Wereldoorlog had hij gevochten voor het Duitse Keizerrijk. Hij geloofde dat het Duitse volk super sterk was en zonder problemen de oorlog zou winnen. Toen bleek dat dit niet het geval was, was hij enorm teleurgesteld. Volgens Hitler was de Duitse nederlaag niet de schuld van de Duitse soldaten, maar wel van linkse politici en de Joden (ook de Joodse soldaten in het Duitse leger). Hitler was er namelijk van overtuigd dat alle Joden slecht waren en dat je ze niet kon vertrouwen. Hij was ook woest over het feit dat Duitsland na de oorlog zo hard gestraft was. Hij vond het Verdrag van Versailles belachelijk en totaal oneerlijk. Hitler wilde dit graag ongedaan maken en de problemen in Duitsland oplossen. Hij probeerde het Duitse volk ervan te overtuigen om hem alle macht te geven. En dat lukte. In 1932 werd hij Rijkskanselier en toen de Duitse president stierf, nam Hitler de macht volledig over.

- Ga vervolgens kort in op **de gevolgen van de machtsovername** van Hitler:
- 28/02/1933: Brand in de Rijksdag
  - 22/03/1933: Opening eerste concentratiekamp voor politieke tegenstanders in Dachau
  - 15/03/1938: Anschluss
  - 09-10/11/1938: Kristallnacht
  - 01/09/1939: Duitsland valt Polen binnen: start van WOII

Opmerking

Het is NIET de bedoeling dat je deze gebeurtenissen gedetailleerd toelicht, maar wel dat je duidelijk maakt dat Hitler het Duitse grondgebied wilde vergroten en iedereen vervolgde die het niet eens was met hem (bv. politieke tegenstanders) of die hij als een vijand zag (bv. de Joden).

Opnieuw oorlog?

In België was men bang dat er opnieuw een oorlog zou uitbreken. En dat gebeurde uiteindelijk ook op 10 mei 1940.

Tip

Op de tentoonstellingspanelen van cluster 1 staan verschillende voorpagina's van kranten met berichten over de Duitse inval. Ze bevatten heel wat sprekende krantenkoppen met interessant taalgebruik. Je zou de inleiding kunnen afsluiten met een bespreking van deze kranten (zie uitbreiding) om vervolgens de brug te maken naar het thema vluchten.

- Als je voor de inleiding start aan **cluster 1**, dan kan je gewoon verwijzen naar de panelen met daarop de voorpagina's van de kranten.
- Als je start aan de **tijdlijn** of in de **trappenhal**, dan kan je de voorpagina's afdrucken en tijdens je rondleiding meenemen in een mapje. Je vindt de scans van deze voorpagina's in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).

Uitbreiding over de Duitse inval a.d.h.v. kranten (optioneel)

- Wanneer zijn deze kranten verschenen? Kan je de datum terugvinden?
- Welke titels en woorden vallen jou op / springen er voor jou uit?
- 'De teerling is geworpen.' Wie van jullie kent dit gezegd? Wat wordt ermee bedoeld?
- Wat betekent 'staat van beleg uitgeroepen'?
- Er wordt gesproken over luchtbombardementen. Wat zou dit teweeggebracht hebben bij de bevolking?
- Welke landen worden zoal vermeld in deze kranten?
- En welke personen worden zoal vermeld? Zijn er namen die je herkent? Wat weet je over hen?

- 50 -
centiem
het nummer

GAZET VAN ANTWERPEN

50de Jaargang Nr. 130
Zaterdag
11 Mei
1940

ABONNEMENTEN
veelen aansporen op het Bureau van het blad
en op alle Postkantoren.

46, Nationaalstraat, 46, Antwerpen
TELEFOON: Opzetsraad: 221.85-322.40 — Beheer en aanbouwingen: 306.03-322.83-324.01
TELEGRAMADRES: ZETVANANT — POSTCHECKREKENING: 778.14

Aankondigingen maken de directeur Antwerpen
Bureau: 10, Nationalestraat, Antwerpen
OFFICE DE PUBLICITE, 24, Rue Nationale, BRUXELLES
en via de Yvertoen, 10, PARIS.

De teering is geworpen. God bescherm ons Vaderland

DUITSCHLAND heeft BELGIE, NEDERLAND en LUXEMBURG aangevallen

FRANSCH-BRITSCHE HULPTROEPEN REEDS ONDERWEG

Na den snoeden overval van Duitschland

Wij betrouwen op de rechtvaardigheid onzer zaak

Duitschland wil slaan op België, op Nederland, op Luxemburg. De heil schoone en vreedzaamste landen der wereld worden nu door de Duitsche troepen overvallen. De door ons land met groote angst verwachte oorlog is nu een feit. Het is een oorlog van rechtvaardigheid, van rechtvaardigheid voor ons vaderland, voor België, voor Nederland, voor Luxemburg.

De Duitsche troepen zijn nu in België, in Nederland, in Luxemburg. De Duitsche troepen zijn nu in België, in Nederland, in Luxemburg. De Duitsche troepen zijn nu in België, in Nederland, in Luxemburg.

De Duitsche troepen zijn nu in België, in Nederland, in Luxemburg. De Duitsche troepen zijn nu in België, in Nederland, in Luxemburg. De Duitsche troepen zijn nu in België, in Nederland, in Luxemburg.

EEN HISTORISCHE KAMERZITTING

Belangwekkende uitzettingen van Ministers Spaak en Denis

In Parijs is het historisch moment van de uitzetting van Ministers Spaak en Denis. De Kamer heeft deze ministers uit haar midden verwijderd. Dit is een historische gebeurtenis in de geschiedenis van België.

De uitzetting van Ministers Spaak en Denis is een historische gebeurtenis. Dit is een historische gebeurtenis in de geschiedenis van België.

Hare Majesteit Koningin Wilhelmina der Nederlanden

Hare Majesteit Koningin Wilhelmina der Nederlanden. De Koningin is nu in Nederland. De Koningin is nu in Nederland. De Koningin is nu in Nederland.

De Koningin is nu in Nederland. De Koningin is nu in Nederland. De Koningin is nu in Nederland.

De stand der krijgsverrichtingen in België Het Duitsche leger weerhouden voor onze vernielingslijnies

De stand der krijgsverrichtingen in België. Het Duitsche leger is weerhouden voor onze vernielingslijnies. Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog.

Het Duitsche leger is weerhouden voor onze vernielingslijnies. Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog.

De stand der krijgsverrichtingen in Nederland De Nederlandsche troepen houden stand op Maas en IJssel

De stand der krijgsverrichtingen in Nederland. De Nederlandsche troepen houden stand op Maas en IJssel. Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog.

De Nederlandsche troepen houden stand op Maas en IJssel. Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog.

70 Duitsche vliegtuigen neergehaald

70 Duitsche vliegtuigen neergehaald. Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. De Duitsche vliegtuigen zijn neergehaald door de Nederlandse luchtmacht.

Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. De Duitsche vliegtuigen zijn neergehaald door de Nederlandse luchtmacht.

MEER SPAAK AAN HET WOOD

MEER SPAAK AAN HET WOOD. Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. De Nederlandse troepen zijn nu in België, in Nederland, in Luxemburg.

Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. De Nederlandse troepen zijn nu in België, in Nederland, in Luxemburg.

Nederlandsche Tweede Kamer komt samen

Nederlandsche Tweede Kamer komt samen. Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. De Tweede Kamer is nu in Nederland.

Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. De Tweede Kamer is nu in Nederland.

Staf de Clercq Degrelle aangehouden

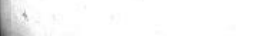
Staf de Clercq Degrelle aangehouden. Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. Staf de Clercq Degrelle is nu in Nederland.

Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. Staf de Clercq Degrelle is nu in Nederland.

200 valscheermvliegtuigen in den Haag gedaald

200 valscheermvliegtuigen in den Haag gedaald. Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. De valscheermvliegtuigen zijn nu in Nederland.

Dit is een belangrijke ontwikkeling in de oorlog. De valscheermvliegtuigen zijn nu in Nederland.

Op den loop der Artillerie Schoolstraat stonden de vuurvoorzieningen van de Eerste Lichte Brigade.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

De Eerste Lichte Brigade op de loop der Artillerie Schoolstraat.

DE VOLKSGAZET

DAGBLAD DER BELGISCHE WERKLIEDENPARTIJ

22e Jaar — N° 201	Zaterdag
Uitgave in 1940	11
EL. NUMMERPRIJS 10	Mei
NUMMERPRIJS 10	1940
TELEFONUM NUMMERS:	
300.02 333.42 346.12	
ADMINISTRATIE: 78.12	
POSTKANTOOR: 100.30	
PREIS PER NUMMERS:	
50 centiem	OSTEND
	UITGAVE

Duitschland valt België, Nederland en Luxemburg binnen

De Vijandelijkheden met talrijke Luchtbombardementen ingezet

Fransche en Britsche Troepen snellen ons, op ons Verzoek, ter Hulp

Algemeene Mobilisatie uitgevaardigd

STAAT VAN BELEG UITGEROEPEN

Koning Leopold III, opperbevelhebber van het leger

Het Antwoord van Spaak

Na deze verklaring heeft Spaak onmiddellijk aan den Duitschen gezant doen opmerken, dat de verklaring, waarvan deze lezing had gegeven namens zijn regering, bij voorbaat een negatief antwoord had ontvangen door de verklaring, die de Belgische regering zelf reeds aan den Duitschen gezant had bekendgemaakt.

Spaak heeft vervolgens aan von Bülow-Schwandtke medegedeeld, dat de Belgische regering verklaart, dat Brussel een open stad is, dat er zich geen troepen bevinden en dat ook geen militaire formaties de hoofdstad zullen doorkruisen.

Het Belgisch Beroep op Frankrijk en Engeland

Volgende nota werd door onze ambassadeur te Parijs en te Londen overhandigd:

De Regering des Konings betreft aan de Engelsche en Fransche regeringen te moeten mededeelen dat Duitse troepen het Belgische grondgebied binnengedrongen zijn, in strijd met de verbintenissen, aangegaan op 13 December 1937 en bij het begin van het huidige conflict.

De Belgische Regering is vastbesloten uit alle kracht weerstand te bieden aan den inval waarvan het land opnieuw het voorwerp is. Zij doet beroep op de regeringen van de Republiek en van het Vereenigd Koninkrijk opdat de bijstand, voorzien door het verdrag van 24 April 1937 zoedra mogelijk zou verleend worden.

De Belgische Regering is er eveneens van overtuigd dat Frankrijk en Engeland de verbintenissen zullen wettelijk hernieuwen die op 14 Februari 1916 aangegaan werden met België-Kongo betreffende, en die eveneens vastgelegd werden in de brieven van den Britschen ambassadeur van 19 December 1914 en 29 April 1916 en in de verklaring van de Fransche Regering van 19 April 1916.

De Regering des Konings is er van overtuigd dat, zooals in het verleden, de vereenigde pogingen van Frankrijk, Engeland en België de zegepraal van het recht zullen verzekeren.

Het zou België verhoogen indien de Fransche en Britsche regeringen zouden mogelijk antwoord geven.

Het Verloop der Gebeurtenissen

Het is nu 4 uur Verloop van de gebeurtenissen. De Duitsche troepen zijn nu in Brussel, en de Belgische troepen zijn nu in de omgeving van Brussel. De Duitsche troepen zijn nu in de omgeving van Brussel, en de Belgische troepen zijn nu in de omgeving van Brussel.

België in den Oorlog betrokken

Ons land is door de vijandige gewelddadigheid van het Duitsche leger in de oorlog betrokken. Het is nu 4 uur Verloop van de gebeurtenissen. De Duitsche troepen zijn nu in Brussel, en de Belgische troepen zijn nu in de omgeving van Brussel.

Beste stechters van de Duitse Luchtbombardementen in het Antwerpse gebied die men nu het grootste aantal vernietigen door hun werk maken.

De Duitse Ambassadeur bij Spaak

De Duitse Ambassadeur bij Spaak heeft een verklaring afgelegd. Hij heeft gezegd dat de Duitse regering de Belgische regering heeft verzocht om de Duitse troepen te laten intrekken.

Het Duitse Antwoord

Onmiddellijk nadat Spaak deze nota aan den Duitschen gezant had voorgelezen, heeft deze, namens zijn regering, volgende verklaring afgelegd:

De regering van het Duitse Rijk heeft met gelast volgende verklaring af te leggen:

Ten einde de door Engeland en Frankrijk voorbereide bezetting van België, Nederland en Luxemburg te zijn, besetting die klaarblijkelijk tegen Duitschland was gericht, siet de regering van het Rijk zich verplicht de neutraliteit van deze drie landen door de wapens te verzekeren.

Het is dus in het belang van België een oproep te richten tot zijn bevolking en tot zijn leger, om allen weerstand te stoppen en aan de overheden de noodige instructies over te maken opdat zij contact zouden nemen met het Duitse opperbevel.

De Maatregelen in het Land

De Maatregelen in het Land zijn nu in volle gang. De regering heeft een algemeen mobilisatie uitgevaardigd. Het is nu 4 uur Verloop van de gebeurtenissen. De Duitsche troepen zijn nu in Brussel, en de Belgische troepen zijn nu in de omgeving van Brussel.

De samval van Duitschland

De samval van Duitschland, die in geen opzicht kan gerechtvaardigd worden, zal op de meest heftige wijze het wereldgeweten schokken. Het Duitse Rijk zal er voor de geschiedenis de verantwoordelijkheid op dragen.

Het is door den militairen aanval zelf

Het is door den militairen aanval zelf, dat België veroverd heeft. Het is nu 4 uur Verloop van de gebeurtenissen. De Duitsche troepen zijn nu in Brussel, en de Belgische troepen zijn nu in de omgeving van Brussel.

HET HANDELSBLAD van Antwerpen

NUMMERO 10
1914
TELEFONEN 1
REDACTIE 301.28
AANKONDIGINGEN 301.27
DELE JAARGANG
N° 10

ABONNEMENTEN :
PER JAAR : 75.-
PER 6 MAANDEN : 38.-
PER 3 MAANDEN : 19.-
POSTNOMER 10 12278
LIJNNUMMERS 2

DAGBLAD

De toestand

De toestand der zaken in België is ten aanzien van de toekomstige toekomst van België, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat België in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat België in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat België in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat België in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat België in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat België in een moeilijke toestand verkeert.

Chamberlain blijft aan doch zal regering wijzigen POSITIE TOCH EERDER WANKLEND ?

De toestand der zaken in België is ten aanzien van de toekomstige toekomst van België, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat België in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat België in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat België in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat België in een moeilijke toestand verkeert.

SPANNING IN NEDERLAND neemt licht af

Dagbladen en nieuwsagentschappen worden bewaakt

De toestand der zaken in Nederland is ten aanzien van de toekomstige toekomst van Nederland, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Nederland in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Nederland in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Nederland in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Nederland in een moeilijke toestand verkeert.

M. Van Hara, de nieuwe minister van Inlandse Zaken.

DE CHINESE MAGINOTLINE STORT INEEN

De toestand der zaken in China is ten aanzien van de toekomstige toekomst van China, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat China in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat China in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat China in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat China in een moeilijke toestand verkeert.

DE VREES VOOR EEN UITBREIDING VAN 'T CONFLICT NAAR DE MIDDELLANDSCHE ZEE

De toestand der zaken in de Middellandse Zee is ten aanzien van de toekomstige toekomst van de Middellandse Zee, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat de Middellandse Zee in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat de Middellandse Zee in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat de Middellandse Zee in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat de Middellandse Zee in een moeilijke toestand verkeert.

GAYDA OVER GIBALTAR

FINLAND

herbewapent de Åland-eilanden

De toestand der zaken in Finland is ten aanzien van de toekomstige toekomst van Finland, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Finland in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Finland in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Finland in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Finland in een moeilijke toestand verkeert.

DE OORLOG IN NOORWEGEN

De toestand der zaken in Noorwegen is ten aanzien van de toekomstige toekomst van Noorwegen, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Noorwegen in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Noorwegen in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Noorwegen in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Noorwegen in een moeilijke toestand verkeert.

DE STRIJD OM NARVIK HET GAAT DE DUITSCHERS NIET VOOR DEN WIND

De toestand der zaken in Noorwegen is ten aanzien van de toekomstige toekomst van Noorwegen, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Noorwegen in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Noorwegen in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Noorwegen in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Noorwegen in een moeilijke toestand verkeert.

Amerikanen in Spanje naar Amerika gemoed

De toestand der zaken in Spanje is ten aanzien van de toekomstige toekomst van Spanje, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Spanje in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Spanje in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Spanje in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Spanje in een moeilijke toestand verkeert.

Egypte paraît

De toestand der zaken in Egypte is ten aanzien van de toekomstige toekomst van Egypte, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Egypte in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Egypte in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Egypte in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Egypte in een moeilijke toestand verkeert.

EEN PROCLAMATIE VAN KONING GEORGE V

Nog twee en half miljoen manschappen voor het leger in Engeland

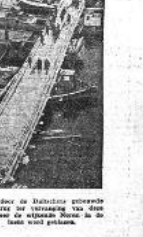
De toestand der zaken in Engeland is ten aanzien van de toekomstige toekomst van Engeland, dat nu in een moeilijke toestand verkeert, van belang. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Engeland in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Engeland in een moeilijke toestand verkeert. Het is niet mogelijk om te zeggen dat Engeland in een moeilijke toestand verkeert, maar het is wel zeker dat Engeland in een moeilijke toestand verkeert.

De laatste Duitse, en Vlaamse, troepen, die de Duitse grensoversteeking op de noordelijke flank van de Duitse strijdkrachten.

De Duitse, naar de vestingwerken van Narvik, die in de laatste dagen van de strijd werden vernietigd.

De Duitse, naar de vestingwerken van Narvik, die in de laatste dagen van de strijd werden vernietigd.

Ga nu naar de door jou gekozen haltes in de expo.

Aandachtspunten en aanbevelingen:

- **Een rondleiding duurt ongeveer 90 minuten. We raden daarom aan dat je je beperkt tot 6-7 haltes.** Zo kan je gemiddeld 10 minuten besteden per halte, met op voorhand voldoende ruimte voor een introductie (waar je ook peilt naar de voorkennis van de leerlingen) en op het einde een reflectie over het bezoek.
- Je bent vrij in de keuze van jouw haltes, maar we geven je toch enkele tips mee:
  - **De clusters 1, 2 en 3 zijn essentieel.** In die clusters wordt de belangrijke basis gelegd om de rest van de expo te begrijpen.
  - **De clusters 4 t.e.m. 9 kan je in willekeurige volgorde behandelen** aangezien de expo eerder thematisch is opgebouwd (en niet zozeer chronologisch).
  - **Best dat je afsluit met cluster 10.** In deze cluster is de V1-oefenbom een echte blikvanger en dus bijna onmisbaar in een rondleiding.
- **In deze inspiratiebundel vind je allerlei suggesties van uitgewerkte focusobjecten en verhalen over Antwerpen tijdens de Tweede Wereldoorlog.**
  - Je kan niet alle suggesties in deze inspiratiebundel toepassen.
  - Kies bij voorkeur enkele suggesties die aansluiten bij de interesses van jouw groep en je eigen stijl.
  - Het staat jou als gids vrij om af te wijken van de suggesties in deze inspiratiebundel of om ze op basis van jouw ervaringen aan te passen / te verfijnen.
- **Voorzie ook 1 of 2 momenten waarop de leerlingen zelf even de expo kunnen verkennen.** Er is immers veel te zien. Laat hen op zoek gaan naar een object of een verhaal dat hun aandacht trekt. Bewaak wel jouw tijd en baken een duidelijke zone af zodat je de groep nadien gemakkelijk kan verzamelen.

**Suggesties per
cluster**

Cluster 1

Het is opnieuw oorlog!

Suggestie 1 | Maria Segers en de vele Belgische vluchtelingen

Focusobject en mogelijke vragen

- Hoe vluchten de mensen die je op deze foto ziet?
- Denk je dat dit snel gaat? Waarom wel of niet?
- Hebben ze veel spullen bij?
- Waarom zouden ze niet meer spullen met zich meenemen?

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat de angst heel groot was toen België werd aangevallen door Duitse troepen. Veel Belgen hadden immers ook de Eerste Wereldoorlog meegemaakt en konden zich nog levendig herinneren hoe gewelddadig het Duitse leger in 1914 tekeer was gegaan.
- ➔ Leg uit dat veel Belgen het zekere voor het onzekere kozen en vluchtten. Omdat het snel moest gaan en de meeste mensen maar beperkte middelen hadden (bv. enkel een fiets), moesten ze veel achterlaten.

Mogelijke reflectievragen

- Gelukkig is het hier veilig, maar zou jij hier willen blijven moest het oorlog zijn? Waarom wel of niet?
- Wie of wat zou je zeker meenemen als je morgen halsoverkop moet vertrekken en enkel een rugzak kan meenemen?
- En waar zou je heen gaan? Is er een plaats of een persoon waar jij je veilig voelt?
- Zouden er personen of spullen zijn die je maar moeilijk kan verplaatsen en die je dus moeten achterlaten, ook al vind je dat jammer?

Tip

Je kan de uitwerking ook omdraaien en vertrekken vanuit de reflectievragen om vervolgens de foto met de Belgische vluchtelingen aan het begin van de Tweede Wereldoorlog te bespreken.

Conclusie (deel 1)

Vluchten brengt veel met zich mee, zowel vroeger als nu. Het overvalt mensen soms en wanneer je in **paniek** moet vertrekken (bv. voor oorlogsgeweld), worden mensen soms verplicht om **moeilijke keuzes** te maken. Wie of wat nemen ze mee? Wat laten ze achter? Waar gaan ze heen? Kunnen ze eigenlijk wel ergens heen? Wie zal hen helpen? Waar zullen ze een veilig onderkomen vinden? ...

Tip

Ga nu wat dieper in op het vluchtverhaal van Maria Segers. Vertel iets over het feit dat haar familie niet met de fiets, maar met de auto kon vluchten (echt een luxe). Schets kort hun route. Je kan hiervoor gebruik maken van de grafiek in de expo.

Deze grafiek bevindt zich echter in een smalle gang en staat vrij laag op de muur. Daarom vind je deze grafiek ook terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze grafiek op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen om deze bv. te bespreken op een andere plek met meer ruimte en/of aan de leerlingen te tonen door de grafiek te laten rondgaan.

Het verhaal van Maria Segers

Op 10 mei 1940 vlucht Maria Segers met haar ouders, broer en vier zussen uit Antwerpen. Het welgestelde gezin vertrekt met de eigen auto. Maria is 18. In haar dagboek tekent en schrijft ze over de vlucht.

De eerste bestemming is het huis van een tante in Rossem, bij Merchtem. Maar ook daar zijn ze niet veilig. De familie moet er vaak schuilen in de kelder. Maria tekent in Rossem een angstige Belgische soldaat en schrijft over hem.

Nieuwe vluchtelingen komen toe in Rossem. Om plaats te maken voor hen moeten Maria en nog drie gezinsleden verhuizen.

Na drie dagen in Rossem beslissen Maria's ouders naar Frankrijk te vluchten. Vanuit Antwerpen, waar ze nog spullen ophalen, rijdt het gezin naar West-Vlaanderen. Na lang aanschuiven kunnen ze in De Panne de Franse grens oversteken. Veel vluchtelingen komen daar met de fiets of te voet aan.

Op 17 mei komen Maria en haar familie terecht in de buurt van Dax, in het zuidwesten van Frankrijk. Daar huurt het gezin een villa. Al vlug krijgen ze het gezelschap van hun vroegere Antwerpse burens, een doktersgezin. Maria gaat er ook even naar school.

Op 28 mei geeft België zich over aan Duitsland, en op 22 juni ook Frankrijk. In Dax lopen nu Duitse soldaten rond. Net als duizenden andere Belgen beslissen de ouders van Maria dat ze naar Antwerpen terugkeren.

Op 3 juli vertrekken ze uit Dax. Duitse controles vertragen hun reis.

Op 3 juli reizen ze uiteindelijk tot Châtellerault, tussen Poitiers en Tours. Daar krijgt de familie Segers onderdak op een boerderij. Een andere slaappleats vinden ze niet. Maria tekent voor het eerst een nazivlag.

Pas na drie weken durft de familie verder te reizen, na inlichtingen van het Comité Belge de Rapatriement (Belgisch Repatriëringscomité). Op 26 juli komen ze aan in Antwerpen.

Mogelijke reflectievragen

- Maria had het geluk dat haar familie een auto had, want dat maakte de vlucht toch wel gemakkelijker.
  - Wat zijn volgens jou de voordelen van een auto?
  - De vluchtelingen die je daarnet op de foto zag, hadden minder geluk. Voor hen was vluchten moeilijker. Waarom?
- Vandaag zijn er nog mensen die vluchten van oorlog. Is dat ook met de auto of de fiets? Of gebruiken zij nog andere manieren?
- Wat voel je wanneer je zoiets op de televisie of in de les ziet? Wil je daar iets over vertellen?

Conclusie (deel 2)

Vluchten is niet zo gemakkelijk, zowel vroeger als nu. Je moet niet alleen spullen of mensen achterlaten, maar je moet ook de **middelen** hebben om ergens anders naartoe te gaan. Soms doen vluchtelingen dat met een **auto** of met de **fiets**, maar dat kan ook met een **boot** of een **vliegtuig**. Er zijn ook veel mensen die **te voet** vluchten en duizenden kilometers afleggen, op zoek naar veiligheid.

Suggestie 2 | Hilda Janssens: Ongedeerd in de kelder

Focusobjecten en mogelijke vragen

- Wat zie je hier in de vitrine?
- Hoe oud denk je dat de eigenaar van deze schoentjes en dit schortje was? Hoe kan je dat afleiden?

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat deze schoentjes en het schortje van het meisje waren dat ze hier op de foto (zie onder) kunnen zien: Hilda Janssens, geboren in 1939. Ze was bijna 2 jaar oud toen ze deze kleren droeg en dat was rond de tijd dat de Tweede Wereldoorlog in België begon.

Mogelijke vervolgvragen over de focusobjecten

- Hoe zien deze schoentjes er eigenlijk uit? En het schortje?
  - Van welk materiaal zijn ze gemaakt?
  - Zijn ze in een goede staat? Of zijn ze beschadigd?
- Ze zien er niet goed uit, maar hoe komt dat?
  - Zouden ze gewoon versleten zijn omdat ze veel gedragen werden?
  - Maar waarom werden ze dan bewaard en niet weggegooid?
  - Kijk eens naar de foto van Hilda, zou zij zoveel gewandeld hebben dat haar lederen schoentjes zo'n grote gaten zouden krijgen?

Het verhaal van Hilda Janssens

Op 10 mei 1940 slaat Hilda Janssens met haar moeder en twee zussen op de vlucht vanuit Hoboken. Hilda's vader is er niet bij: hij is opgeroepen voor het Belgische leger. Hun eerste tussenstop is het huis van tante Anna in Hemiksem. Vlakbij vinden gevechten plaats tussen het Belgische en Duitse leger.

Eén van de volgende nachten ontploft een granaat in de keuken. Gelukkig is iedereen in de kelder en wordt niemand geraakt. De schoentjes en het schortje van de dan tweejarige Hilda liggen in de keuken en worden beschadigd. De familie heeft ze bewaard als herinnering. In de schoentjes zitten nog resten van de granaat.

Mogelijke reflectievragen

- Denk je dat wat Hilda toen heeft meegemaakt vandaag nog altijd gebeurt? Misschien op andere plaatsen in de wereld?
- Wat voel je na het horen van dit verhaal over Hilda? Of wanneer je zoiets op de televisie of in de les ziet? Wil je daar iets over vertellen?

- Zou jij hier willen blijven moest het zo gevaarlijk zijn? Waarom wel of niet?
- Als het huis waar je nu woont helemaal vernield wordt, wat zou je dan doen? Of hoe zou je je dan voelen, denk je? Waarom?

Conclusie

Schuilen voor een luchtbombardement of andere vormen van oorlogsgeweld moet heel eng zijn, zowel vroeger als nu. En tijdens een oorlog zijn niet enkel soldaten het slachtoffer, maar ook gewone burgers. Denk maar aan Hilda tijdens de Tweede Wereldoorlog of mensen die vandaag met oorlog te maken hebben, bv. in Syrië, Oekraïne, ...

In veel gevallen verliezen mensen tijdens een oorlog hun huis, hun spullen of familie en vrienden. Daarom ook dat veel mensen die in zulke gebieden wonen vaak op zoek gaan naar veilige plaatsen, bv. in een andere stad, in een buurland of zelfs veel verder.

Cluster 2

Kathedraal

Algemene inleiding

Inleidende vragen

We hebben daarnet gezien dat veel Belgen, waaronder heel wat Antwerpenaren, in mei 1940 hun huis achterlieten op zoek naar veiligheid, weg van het oorlogsgeweld. Ze lieten niet enkel een huis achter, maar ook een thuis.

- Weet je wat het verschil is tussen een 'huis' en een 'thuis'? Probeer dit eens in jouw eigen woorden uit te leggen.
- Waar voel jij je thuis?
- Waarom is dat zo?

Inzichten uit de inleiding

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat de inval door het Duitse leger en de Belgische overgave op 28 mei ervoor zorgde dat veel mensen zich vanaf dan niet meer echt thuis zouden voelen in hun eigen stad.
- ➔ Ga vervolgens door naar suggestie 1, 2 en/of 3.

Suggestie 1 | Louis Pighini en het eerste verzet

Focusobject en mogelijke vragen

- Wat zie je hier in de vitrine?
- Herken je het symbool? Heb je het misschien al eerder gezien?

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat Duitsland vandaag een heel andere vlag heeft, maar tijdens de Tweede Wereldoorlog was dit de vlag van nazi-Duitsland, waar Hitler en de nazi's de macht hadden.

Extra focusobject en mogelijke vragen

- Hoe ziet de Belgische vlag eruit?
- Hier zie je een foto die genomen werd aan het begin van de oorlog, wanneer België (en Antwerpen) nog maar net bezet was.
  - Herken je het gebouw op de achtergrond?
  - Aan het begin van de oorlog hingen de nazi's een nazivlag aan de kathedraal. Belgische vlaggen werden verwijderd. Waarom zouden ze dat gedaan hebben?

Tip

Deze foto wordt ook in de expo getoond, maar is wel vrij klein en kan je moeilijk bekijken met een groep van 15 leerlingen. Daarom vind je deze afbeelding ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen.

Inzichten over het extra focusobject en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat wanneer nazi-Duitsland België bezet had, geen enkele Belg nog mocht tonen dat hij/zij van België hield (je mocht dus ook geen lintjes met de Belgische driekleur dragen). Een nazivlag bovenop de hoogste toren van de stad moest dat aan iedereen duidelijk maken. Antwerpen was vanaf dan in Duitse handen en de inwoners moesten luisteren en zich gedragen volgens de nieuwe regels, want

er zou veel veranderen... Sommige mensen wilden dit niet zomaar aanvaarden, maar durfden daarom niet luid te protesteren.

Tip

Je kan ook de strik in de Belgische driekleur tonen. Zulke patriottische symbolen waren tijdens de Duitse bezetting niet toegestaan.

→ Vertel vervolgens het verhaal van Louis Pighini. Deze Antwerpenaar van Italiaanse afkomst reageerde op zijn manier, door heel stiekem de nazivlag van de kathedraaltoren te stelen en deze thuis te verstoppen.

Tip

Neem even de tijd om samen met de leerlingen naar de korte introductiefilm van cluster 2 te kijken, want deze bevat een sterke getuigenis van de zoon van Louis Pighini.

Het verhaal van Louis Pighini

Louis Pighini baat een souvenirwinkel uit op de Handschoenmarkt, vlak bij de kathedraal. Terwijl Duitse soldaten volop foto's nemen in de stad, krijgen Antwerpenaren van bij het begin van de oorlog in mei 1940 het verbod om het Duitse leger te fotograferen. Pighini houdt zich daar niet aan. Hij vocht als Franse soldaat tegen Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog en is daardoor nog altijd anti-Duits. Hij wordt sluikfotograaf en later verspreidt hij ook clandestiene pers. Zijn vrouw Jeanne en zijn kinderen René en Leontine helpen hem bij dat verzet.

Mogelijke reflectievragen

Over verzet

- Wat vind je van de actie van Louis? Vind je dat hij moedig was? Of eerder laf?
- Wat zou er door zijn hoofd gegaan zijn toen hij daar bovenop de kathedraal stond om die vlag te stelen?
- Zou jij zoiets durven? Of weet je het eigenlijk niet?
- Denk je dat Louis gevaarlijke risico's nam? Waarom?
- Wat zouden die risico's geweest zijn?
- Louis nam een risico omdat hij dit belangrijk vond.
  - Zijn er bepaalde zaken in jouw leven waar je een risico voor wil nemen?
  - Hoe ver zou je gaan om jouw normen en waarden te verdedigen? En waar zou je de lijn trekken? Of denk je daar niet echt over na?
- Je zou de acties van Louis een soort protest kunnen noemen, ook al deed hij dat niet zozeer met woorden in een pamflet of door te betogen op straat. Tijdens de Duitse bezetting was dat niet zo evident. Vandaag is dat anders, want we leven in een vrije en democratische samenleving.
  - Is iemand van jullie al eens gaan protesteren?
  - Wil je vertellen voor welke zaak je toen opkwam?
  - Hoe verliep dat protest? Wat deden de mensen tijdens zo'n protest?

Over symbolen

Of het nu gaat over de Belgische driekleur of een nazivlag, het hijsen of wegnemen van vlaggen heeft een belangrijke symbolische betekenis.

- Zie je vandaag soms vlaggen in het straatbeeld? Zo ja, welke?
- Wat betekent het als een stad / land / plaats ... die vlag(gen) hijst?
- Zijn er naast vlaggen nog andere symbolen die je soms tegenkomt en die iets gelijkaardigs doen?
  - Wat voor symbolen zijn dat dan? (standbeelden, monumenten, stickers, posters, ...)
  - Wat vertellen ze?
  - Roepen ze bij jou bepaalde gevoelens op? Zo ja, wil je daar iets over vertellen?
- Begrijp je de commotie die een symbool zoals een vlag of standbeeld teweeg kan brengen?
  - Ken je misschien symbolen waar mensen hevig op reageren?
  - Hoe doen ze dat?

Conclusie

Hoe kan je protesteren tegen iets waar je het niet mee eens bent? Je kan vluchten. Iets dat vele Belgen, waaronder ook heel wat Antwerpenaren, bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog gedaan hebben. Maar wat als je toch blijft en niet weet wat er nog allemaal gaat gebeuren?

Stel dat je protesteert? Wat zullen de gevolgen zijn? Zal je gestraft worden? Zal je in de gevangenis belanden? ... Mensen zoals Louis Pighini zullen waarschijnlijk wel over dit soort **moeilijke vragen** hebben nagedacht.

Gelukkig leven we vandaag in België in een democratie waar burgers mogen protesteren tegen een beleid waar ze niet tevreden mee zijn. Dat recht zit zelfs verankerd in de Belgische grondwet (bv. recht op vereniging en vrijemeningsuiting).

Je moet dus niet zoveel schrik hebben om jouw stem te laten horen (in tegenstelling tot in een dictatuur), maar er zijn wel regels aan protesten. Zo mag je tijdens protestacties natuurlijk geen criminele feiten plegen, bv. eigendommen beschadigen, spullen stelen, oproepen tot haatmisdrijven, mensen verwonden of doden, ...

Suggestie 2 | Propaganda versus sluikfotografie

Focusobjecten en mogelijke vragen

- Wat zie je op deze foto's? Wat wordt er allemaal op afgebeeld?
- Hoe zou je de sfeer op deze foto's omschrijven?
- 1 van deze foto's is stiekem gemaakt.
  - Welke foto zou dat zijn?
  - Hoe kan je dat zien?

Tip

Deze foto's worden ook in de expo getoond, maar zijn wel vrij klein en kan je moeilijk bekijken met een groep van 15 leerlingen. Daarom vind je deze afbeeldingen ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrucken en tijdens jouw rondleiding meenemen om uit te delen wanneer je ze met de leerlingen bespreekt (laat de leerlingen wel eerst eens naar de originele stukken kijken).

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat de linkse foto gemaakt werd door de Duitse propagandafotograaf Otto Kropf. Hij poseert in uniform op de Groenplaats in Antwerpen. We zien ook zijn hondje. Op de achtergrond kan je 2 bekende toeristische trekpleisters van de stad herkennen: het standbeeld van de barokschilder Pieter Paul Rubens en de kathedraal. De foto lijkt wel een vakantiekiekje, alsof de bezetting van Antwerpen probleemloos verloopt.
- ➔ Leg uit dat Kropf als propagandafotograaf beelden moest maken met een bepaald doel: de Duitse bezettingsmacht in een positief daglicht stellen (hen voorstellen als sympathieke bevrijders). De realiteit was echter grimmiger en wordt beter geïllustreerd door beelden zoals de rechtse foto van Louis Pighini. Deze foto werd stiekem genomen. Dat zie je bv. aan het standpunt van de camera en dat de mensen op het beeld zich niet bewust lijken van het feit dat ze op dat moment gefotografeerd werden. Op deze foto zien we trouwens een dame die op weg is om bloemen te leggen bij een monument voor de Belgische gesneuvelden tijdens de Grote Oorlog van 1914-1918, iets dat tijdens de Duitse bezetting verboden was.
- ➔ De foto van Pighini toont ons eigenlijk 2 vormen van verzet aan het begin van de oorlog: het nemen van de foto zelf (goed wetende dat zoiets tot problemen kon leiden) en de dame die haar Belgische trots wilde tonen ondanks het verbod van de Duitse bezetter.

Tip

Je kan ook andere foto's van Kropf en Pighini tonen, zoals de foto van Otto Kropf in het Koninklijk Museum van Schone Kunsten in Antwerpen en de foto van René en Léontine Pighini voor het Steen (met op de achtergrond een bord waarop staat dat men geen foto's mocht nemen in en rond de Antwerpse haven). Deze foto's staan in fel contrast.

Deze foto's worden ook in de expo getoond, maar zijn wel vrij klein en kan je moeilijk bekijken met een groep van 15 leerlingen. Daarom vind je deze afbeeldingen ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen om uit te delen wanneer je ze met de leerlingen bespreekt (laat de leerlingen wel eerst eens naar de originele stukken kijken).

Het verhaal van Otto Kropf

De Duitse fotograaf Otto Kropf werkt vanaf mei 1940 voor de Propaganda Kompanie in Brussel. Hij is Kriegsberichter, 'oorlogsverslaggever', voor België en de buurlanden. Op 18 mei 1940 is Kropf aanwezig bij de capitulatie van Antwerpen. Naast typische foto's van het Duitse leger in actie maakt hij ook foto's van zichzelf en collega-soldaten in een toeristische sfeer. Op die beelden lijkt de Duitse inval een onschuldig en vrolijk avontuur.

Het verhaal van Louis Pighini

Louis Pighini baat een souvenirwinkel uit op de Handschoenmarkt, vlak bij de kathedraal. Terwijl Duitse soldaten volop foto's nemen in de stad, krijgen Antwerpenaren van bij het begin van de oorlog in mei 1940 het verbod om het Duitse leger te fotograferen. Pighini houdt zich daar niet aan. Hij vocht als Franse soldaat tegen Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog en is daardoor nog altijd anti-Duits. Hij wordt sluikfotograaf en later verspreidt hij ook clandestiene pers. Zijn vrouw Jeanne en zijn kinderen René en Leontine helpen hem bij dat verzet.

Mogelijke reflectievragen

- Wat vind je van de actie van Louis? Vind je dat hij moedig was door zulke foto's te nemen? Of eerder laf?
- Maar behalve het nemen van die foto's, beklom hij ook de kathedraaltoren om een nazivlag te stelen. Wat zou er door zijn hoofd gegaan zijn toen hij daar bovenop de kathedraal stond om die vlag te stelen?
- Zou jij zoiets als het nemen van die foto's of het stelen van zo'n vlag durven? Of weet je het eigenlijk niet?
- Denk je dat Louis gevaarlijke risico's nam? Waarom?
- Wat zouden die risico's geweest zijn?
- Louis nam een risico omdat hij dit belangrijk vond.
  - Zijn er bepaalde zaken in jouw leven waar je een risico voor wil nemen?
  - Hoe ver zou je gaan om jouw normen en waarden te verdedigen? En waar zou je de lijn trekken? Of denk je daar niet echt over na?
- Je zou de acties van Louis een soort protest kunnen noemen, ook al deed hij dat niet zozeer met woorden in een pamflet of door te betogen op straat. Tijdens de Duitse bezetting was dat niet zo evident. Vandaag is dat anders, want we leven in een vrije en democratische samenleving.
  - Is iemand van jullie al eens gaan protesteren?
  - Wil je vertellen voor welke zaak je toen opkwam?
  - Hoe verliep dat protest? Wat deden de mensen tijdens zo'n protest?

Conclusie

Hoe kan je protesteren tegen iets waar je het niet mee eens bent? Je kan vluchten. Iets dat vele Belgen, waaronder ook heel wat Antwerpenaren, bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog gedaan hebben. Maar wat als je toch blijft en niet weet wat er nog allemaal gaat gebeuren?

Stel dat je protesteert? Wat zullen de gevolgen zijn? Zal je gestraft worden? Zal je in de gevangenis belanden? ... Mensen zoals Louis Pighini zullen waarschijnlijk wel over dit soort **moeilijke vragen** hebben nagedacht.

Gelukkig leven we vandaag in België in een democratie waar burgers mogen protesteren tegen een beleid waar ze niet tevreden mee zijn. Dat recht zit zelfs verankerd in de Belgische grondwet (bv. recht op vereniging en vrijemeningsuiting).

Je moet dus niet zoveel schrik hebben om jouw stem te laten horen (in tegenstelling tot in een dictatuur), maar er zijn wel regels aan protesten. Zo mag je tijdens protestacties natuurlijk geen criminele feiten plegen, bv. eigendommen beschadigen, spullen stelen, oproepen tot haatmisdrijven, mensen verwonden of doden, ...

Suggestie 3 | Colette Gilles de Fontenailles: Duitse soldaten in huis

Focusobject en mogelijke vragen

- Wat zie je hier?
- Hoe ziet deze kast eruit? Kan je de kast eens beschrijven?
- Herken je de figuren en tekeningen op de kast?
- Van wie zou deze kast geweest zijn? Of waar zou deze kast volgens jou ooit gestaan hebben?
- Wie van jullie vindt dit een mooie kast? Wie vindt deze kast niet zo mooi?

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat kasten en andere meubeltjes in deze Chinese stijl destijds (dus in de jaren 1930-40) heel erg in de mode waren. De eigenaar was daarom niet per definitie van Chinese afkomst.
- Maak hier de koppeling met het verhaal van Colette Gilles de Fontenailles en luister naar haar getuigenis voor de luisteropdracht.

Tip

De afbeelding van Colette bevindt zich in een bijgesneden vorm in de expo. Moest dit voor de leerlingen niet helemaal zichtbaar zijn, vind je deze foto ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen.

Het verhaal van Colette Gilles de Fontenailles

Colette is tien als op 10 mei 1940 de oorlog uitbreekt. Met haar pleegouders vlucht ze meteen naar Frankrijk. Na veel twijfelen keren ze op 1 november 1940 terug naar hun huurappartement aan de Belgiëlei 93 in Antwerpen. Dat komt door een Duits ultimatum: Belgen die daarna nog in het niet-bezette zuiden van Frankrijk zijn, kunnen namelijk niet meer terug.

Het hele appartementsgebouw is bezet door Duitse infanteriesoldaten. Die hebben alle meubels meegenomen, ook de kasten in Chinese stijl. Wat nu?

Kijk- en/of luisteropdracht

We gaan nu via het scherm kijken / luisteren naar een getuigenis van Colette over wat er toen gebeurd is. Er waren allerlei spullen verdwenen uit haar appartement. Wat was er zoal weg?

Tip

Je kan een fragment uit de getuigenis van Colette ook voorlezen of in je eigen woorden vertellen, want het scherm is vrij klein voor een groep van 15 leerlingen en er is maar 1 koptelefoon.

‘Ja, de **Chinese meubelen in rooie lak** van Mammy, van haar Chinees salon, dat was toen mode ... weg. De kasten, de ingemaakte kasten, ingebouwde kasten ... leeg. **Mijn poppenmeubeltjes, mijn spelletjes, ...** alles was weg. Geen **lakens** meer, geen... Maar daar hebben we altijd de conciërge van verdacht, want hij is ons toen lakens komen verkopen van Joodse mensen die gevlucht waren en die alles hadden verlaten.’

Inzichten uit de kijk- en/of luisteropdracht

- Vertel aan de leerlingen dat dit tijdens de oorlog bij veel mensen gebeurde. De Duitse soldaten probeerden in bezet gebied veel waardevolle of bruikbare spullen te verzamelen, maar dat was dan meestal onder dwang. Mensen werden verplicht om dingen af te geven of hun huis werd ingenomen (vooral de woningen van Joden).

Mogelijke reflectievragen

- Heb je thuis ook een voorwerp (zoals deze kast) waar je enorm aan gehecht bent? Of misschien is het geen voorwerp, maar een dier zoals een hond of een kat of zelfs een koe of kip?
- Probeer je eens in te beelden dat iemand dit voorwerp steelt. Of jouw koe of kip meeneemt voor de melk en de eieren, zonder het te vragen. Hoe zou je je dan voelen? Waarom?

Conclusie

Oorlog gaat niet alleen over vechten aan het front of over mensen die vluchten. Ook voor de thuisblijver is er veel ellende. **Mensen die in een bezette stad wonen, voelen de impact van die oorlog vaak enorm hard, zowel vroeger als nu.** Mensen verliezen hun huis, hun bezittingen, ... Dat moet heel moeilijk zijn, want je ziet alles wat je hebt opgebouwd beetje bij beetje verdwijnen.

Cluster 3

Stadhuis

Algemene inleiding

Inleidende vragen

We zijn nu bij het volgende thema en dat gaat over het stadhuis.

- Waar denk je spontaan aan bij een stadhuis?
- In het stadhuis werkt een burgemeester.
  - Wie is er vandaag de burgemeester van Antwerpen?
  - Hoe wordt iemand eigenlijk de burgemeester van een stad?
  - Wat doet een burgemeester zoal volgens jou?
- Maar behalve een burgemeester, heb je ook zoiets als het college van burgemeester en schepenen.
  - Wat zijn schepenen eigenlijk?
  - Hoe wordt er in een stad beslist wie de schepenen worden?
- En dan is er nog de gemeenteraad. Tijdens de vergaderingen van de gemeenteraad zit het college van burgemeester en schepenen samen met de oppositie om het reilen en zijlen in de stad te bespreken.
  - Maar wat wordt er bedoeld met het woord 'oppositie'?
  - Wat doet een oppositie?
  - Waarom is het belangrijk dat er naast de gemeenteraad ook een oppositie is?
- Het stadhuis is een belangrijk symbool voor de democratie. De burgermeester, schepenen en gemeenteraadsleden moeten de democratie respecteren.
  - Kan iemand in eigen woorden uitleggen wat een democratie is?
  - Weet iemand wat een grondwet is?
  - Waarom is een grondwet belangrijk denk je? Stel dat die er niet zou zijn, wat zou er dan kunnen gebeuren?
- Het tegenovergestelde van een democratie is een dictatuur.
  - Kan iemand in eigen woorden uitleggen wat een dictatuur is als je weet dat dit het tegenovergestelde is van een democratie?

Inzichten uit de inleiding

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat België vanaf haar ontstaan in 1830 een democratie is met een grondwet: Belgen kunnen hun leiders dus kiezen via verkiezingen en burgers hebben rechten waar die leiders rekening mee moeten houden [= eenvoudige uitleg].
- ➔ Leg uit dat wanneer België in mei 1940 bezet werd door nazi-Duitsland, de nazi's probeerden om de democratie hier af te schaffen. De nazi's geloofden in een

nazidictatuur waar iedereen moest luisteren naar Hitler en niet iedereen dezelfde rechten verdiende.

→ Ga vervolgens door naar suggestie 1 en/of 2.

Suggestie 1 | Vrijheidsbeperkingen voor iedereen en voor Joden in het bijzonder

Inleefspel (deel 1)

Ik wil met jullie een oefening doen. Ik ga jullie enkele zinnen voorlezen en probeer jezelf voor te stellen dat dit echt zo zou zijn. Zou je dit dan jammer vinden (ga links staan) of niet (ga rechts staan)? En waarom wel of niet?

1. Je mag na 7u 's avonds niet meer naar buiten. Ook niet voor een rustige wandeling.
2. Je mag overdag niet met 5 vrienden op straat wandelen.
3. Je mag niet meer met de tram rijden. Ook niet om naar school te gaan.
4. Je mag niet meer voetballen bij jouw club.
5. Je mag niet meer naar de scouts of chiro.
6. Je mag niet meer naar de cinema of het theater.

→ Bespreek kort de antwoorden.

Opmerking

Je hoeft niet alle fictieve verboden te gebruiken. Kies er enkele uit die je geschikt vind voor jouw groep. Pas ze gerust aan.

Inleefspel (deel 2)

Ik wil nu dezelfde oefening doen, maar luister goed, want ik heb enkele dingen veranderd. Hoe zou je nu antwoorden?

1. Je mag na 7u 's avonds niet meer naar buiten. Ook niet voor een rustige wandeling. Dit geldt enkel voor jongens, niet voor meisjes.
2. Je mag overdag niet met 5 vrienden op straat wandelen als je fan bent van *den Antwerp* (de voetbalclub).

3. Je mag niet meer met de tram rijden als je linkshandig bent. Ook niet om naar school te gaan.
4. Je mag niet meer voetballen bij jouw club als je blauwe ogen hebt.
5. Je mag niet meer naar de scouts of chiro als je een vegetariër bent.
6. Je mag niet meer naar de cinema of het theater als je niet in Antwerpen geboren bent.

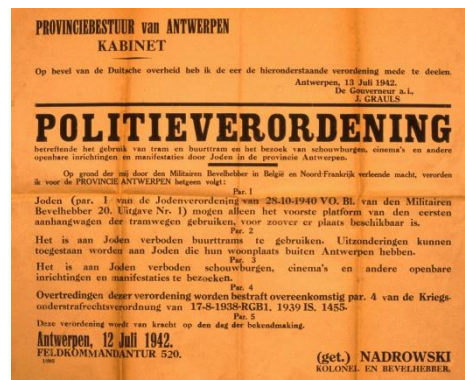
→ Bespreek kort de antwoorden.

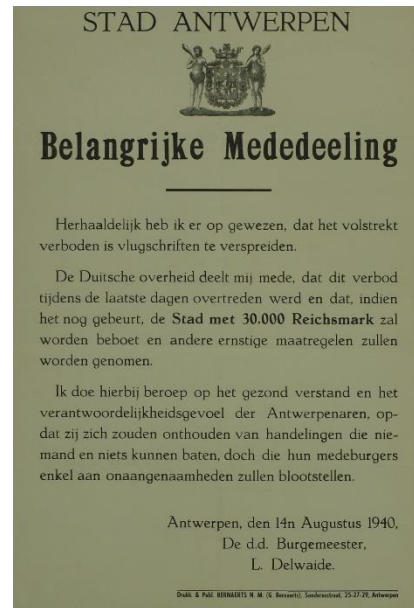
Opmerking

Je hoeft niet alle fictieve verboden te gebruiken. Kies er enkele uit die je geschikt vind voor jouw groep. Pas ze gerust aan.

Inzichten uit het inleefspel

- Vertel aan de leerlingen dat de nazidictatuur tijdens de Tweede Wereldoorlog veel gevolgen had voor de bewegingsvrijheid van de Antwerpenaren, want plots mochten ze allerlei dingen niet meer doen. En sommige groepen werden trouwens extra hard gevisieerd en gediscrimineerd.
- Toon vervolgens de affiches in de expo met verschillende verboden. Vertel aan de leerlingen dat de regels van het inleefspel hierop gebaseerd zijn.
- Leg uit dat de verboden op de affiches golden voor de meeste Antwerpenaren, maar sommige regels waren specifiek gericht tegen de Joden. Nazi's vonden Joden namelijk slechte en minderwaardige mensen die volgens hen niet dezelfde rechten verdienden.

- ➔ Sommige van deze affiches werden ondertekend door de toenmalige burgemeester van Antwerpen, namelijk Leo Delwaide. Je ziet hier hoe het stadsbestuur actief meewerkte met de Duitse bezetter. Dat gold ook voor Jozef De Potter, de hoofdcommissaris van de Antwerpse politie

Het verhaal van Leo Delwaide, een gewillige burgemeester

Tot 10 mei 1940 is de socialist Camille Huysmans burgemeester van Antwerpen. Als scherp criticus van nazi-Duitsland kiest hij ervoor te vluchten. Havenscheper Leo Delwaide van de Katholieke Vlaamse Volkspartij wordt zijn vervanger. Zoals vele lokale besturen in België kiest Delwaide voor gewillige samenwerking met de Duitse bezetter, om 'groter kwaad' te voorkomen. Hij neemt ook initiatieven die de bezetter actief steunen, zoals de politiehervorming. Hij gebiedt de politie en de stadsdiensten gewillig te zijn voor de bezetter, zelfs tijdens de Jodenrazzia's in 1942.

Vanaf eind 1942 boeken de geallieerden meer militaire successen en worden Delwaide en vele andere bestuurders in België minder volgzzaam. Begin 1944 neemt Leo Delwaide ontslag als burgemeester.

Het verhaal van Jozef De Potter, een volgzame politiecommissaris

Net als zijn overste, burgemeester Delwaide, kiest politiecommissaris Jozef De Potter voor samenwerking met de Duitse bezetter. De Antwerpse politie verandert ook van uniform en stijl. Onder Duitse invloed gedragen agenten zich meer als militairen.

Vooraf Joden en verzetsmensen worden het slachtoffer van deze gewillige houding tegenover de bezetter. Maar niet elke agent is bereid om gehoorzaam de bevelen op te volgen. Er is ook intern verzet.

Vanaf eind 1942, wanneer de krijgskansen keren, werken het stadsbestuur en de politie minder vlot mee met de bezetter.

Conclusie

Vandaag hebben wij in België veel vrijheden en rechten. Er zijn wel bepaalde dingen die we niet mogen doen, bv. dingen stelen of iemand doden. Maar er zijn veel andere dingen die we wel mogen doen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was dat anders. Toen waren veel mensen niet zo vrij als wij nu zijn. Maar niet iedereen werd even hard behandeld. **Sommige groepen, waaronder de Joden, kregen veel meer te maken met discriminatie.**

Suggestie 2 | Toenemende uitsluiting en discriminatie van Joden

Opdracht

Ik wil met jullie een oefening doen over identiteit.

- Kan iemand in eigen woorden uitleggen wat dit betekent?
  - Wat maakt een identiteit?
  - Wat valt daar volgens jullie allemaal onder?
- Maar wat is jouw identiteit eigenlijk?
  - Wie ben jij?
  - Hoe zou jij jezelf omschrijven? Wie wil eens proberen? [Geef desnoods zelf het goede voorbeeld.]
- En hoe goed ken jij jouw klasgenoten? Hoe zou je Leerling X in enkele woorden omschrijven?
- @Leerling X:
  - Klopt deze omschrijving volgens jou?
  - Ontbreekt er iets dat jij zelf heel belangrijk vindt aan wie je bent?
  - Zou je er iets aan willen toevoegen?

➔ Bespreek kort de antwoorden.

Inzichten uit de opdracht

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat iemands identiteit uit veel verschillende dingen kan bestaan. We zijn niet enkel een jongen of een meisje, gelovig of niet-gelovig, wit of zwart, rijk of arm, ...
- ➔ Maar wat zou het betekenen als iemand anders maar 1 stukje van jouw identiteit wil zien en de rest niet belangrijk vindt? Maak hier de brug naar de focusobjecten.

Focusobjecten en mogelijke vragen

- Wat zie je hier in de vitrine?
- Dit zijn identiteitspapieren uit de tijd van de Tweede Wereldoorlog.
  - Wat staat er zoal op? Wat kunnen we te weten komen over de identiteit van deze personen?
  - Wat valt er het meeste op als je naar deze identiteitspapieren kijkt? Waarom?

Doss. V.B. 215.872 No 98763
N° van het dossier O.V. 1.141.353
N° du dossier S.P.

Naam **OPPENHEIMER**
Nom
Voornamen **Ilse**
Prénoms

Geboorte in **Kuipersdijk (D^o)**
Né à
Den **10 januari 1906**
Le
Nationaliteit **POOLSCHE**
Nationalité

Burgerlijke staat **1. gehuwd met**
État civil **2. Gussow F.**

Beroep **3. zonder**
Profession

Vorige verblijfplaats: **Kreeft**
Résidence précédente: **Offenburg (D^o) 7.10.30**

Ingeschreven: Boek **Had**
Insrit: Vol. **Fol.**

Rue **Kreeft** straat, n° **30**

Afgeleverd te **Antwerpen**
Delivrée à

den **10 NOV 1943**
le

Deze kaart is geldig tot **10 NOV 1943**
Cette carte est valable jusqu'au

De Ambtenaar van des Burgerlijken Staat
(of zijn gedelegeerde)
L'Officier de l'État civil (ou son délégué),
Flory

ACHTEREENVOLGENDE VERBLIJFPLAATSEN - RESIDENCES SUCCESSIVES
GEMEENTEN - COMMUNES
STRAAT - RUE

« holder travelling must, whereas can be checked in Belgium to verify in her
« heeft zijn van eger. Arbeidsvergunning »
« Avant d'occuper un emploi en Belgique, tout étranger doit être en possession
d'un Permis de travail ».

(Verwijl aan kaartje. - Sulte au verso.)

Doos. V.B. 245.872 Nr. 98115

N^o van het dossier O.V. 1.141.253
N^o du dossier S.P.

Naam **GRUSZOW**
Voornamen **Feivel**

Geboren te **Dobrowa (Pol.)**
Den **25 Maart 1901**

Nationaliteit **POOLSCH**
Nationale

Handtekening des houders - Signature du titulaire
F. Gruszow

Afschrijving van Nr. 79264

Burgerlijke staat **1. gehuwd met 2. Oppenheimer Rie**
Etat civil **3.**

Beroep **1. handelaar in 2. afvalstoffen. 3. chem. bewerken**
Profession **4.**

Vorige verblijfplaats: **Berchem A.**
Résidence précédente: **23 Oktober 1933**

Ingeschreven: Boek **Kreeft** Blad **straat, n° 30**
Inscrit: Vol. Fol.

Rue **Kreeft** straat, n° 30
Afsleverd te **Antwerpen**
Delivré à

den **16 NOV. 1941**
le
Cette carte est valable jusqu'au **16 NOV. 1943**

De Ambtenaar van den Burgerlijken Staat
(of zijn gedelegeerde)
L'Officier de l'Etat civil (ou son délégué)

ACHTEREENVOLGENDE VERBLIJFPLAATSEN - RESIDENCES SUCCESSIVES

COMMUNES	STRAAT - RUE	Nr. No.	Datum Date	Boek Book	Blad Fol.

* Inder vermindering moet, alvorens een aankomst in België te verrichten, in het bezit zijn van een Arbeidsvergunning.
* Avant d'occuper un emploi en Belgique, tout étranger doit être en possession d'un Permis de travail.

(Verwijz naar bezetting. - S'ille au verso.)

Tip

De identiteitskaarten van de familie Gruszow-Oppenheimer zijn vrij klein en kan je moeilijk bekijken met een groep van 15 leerlingen. Daarom vind je deze afbeeldingen ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrucken en tijdens jouw rondleiding meenemen om uit te delen wanneer je ze met de leerlingen bespreekt (laat de leerlingen wel eerst eens naar de originele stukken kijken).

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat de nazi's vonden dat Joden slechte en minderwaardige mensen waren en daarom niet dezelfde rechten verdienden.
- ➔ Leg uit dat wanneer België in mei 1940 bezet werd door nazi-Duitsland, de nazi's een onderscheid wilden maken tussen Joden en niet-Joden.
- ➔ Geef vervolgens wat meer uitleg over de familie Gruszow (die je op de identiteitspapieren ziet) en de verschillende stappen van de discriminatie van Joden.

Het verhaal van de familie Gruszow-Oppenheimer

Dit zijn Fée, haar moeder Ilse Oppenheimer en haar vader Feiwel Gruszow in 1932. Vader Feiwel is diamantbewerker, moeder Ilse huisvrouw. Ze wonen in de Kreeftstraat 30 in Antwerpen (de wijk Zurenborg).

In mei 1940 proberen ze naar Engeland te vluchten, maar ze stranden in Oostende. Na hun terugkeer verschijnen al vlug affiches in Antwerpen met anti-Joodse bepalingen. Stap voor stap worden Joodse Antwerpenaren, zoals de familie Gruszow, uitgesloten van veel zaken: door hen te registreren, door het verplicht dragen van een gele ster, door een beroepsverbod... Tot ze vanaf de zomer van 1942 geen enkel recht meer hebben.

In 1942 begint de Duitse bezetter met razzia's en deportaties. De familie Gruszow duikt in september 1942 onder in Durbuy (Wallonië), maar ze wordt verraden. Alleen Fée overleeft de oorlog.

De verschillende stappen van de discriminatie van Joden

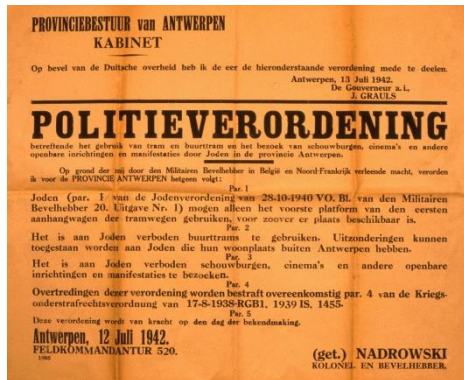
Dat gebeurde eerst met een Jodenregister waar alle Joden hun naam, de namen van hun kinderen en hun adressen moesten laten noteren.

Later werd er ook een grote stempel met 'JOD-JUIF' op hun identiteitskaarten gezet.

En in 1942 moesten Joden zelfs een opvallende gele Jodenster op hun bovenkleding dragen. Zo kon iedereen, vooral de Duitsers, direct zien wie Joods was.

Tip

Je kan ook een affiche met anti-Joodse verordeningen tonen (moest je deze niet eerder behandeld hebben) om te illustreren hoe hard Joden wel degelijk geveiseerd werden.

Weetje

Informatie over jouw religieuze of politieke overtuiging, gaardheid, ... behoort tot de privésfeer en staat niet op jouw identiteitskaart. Jij bepaalt m.a.w. met wie en op welk moment je deze informatie deelt. Die luxe hadden Joden tijdens de Duitse bezetting niet meer. En de gevolgen zouden desastreus zijn.

Mogelijke reflectievragen

- Hoe noemen we dat vandaag als een groep mensen anders behandeld wordt en bv. minder rechten krijgt?
- Denk je dat er vandaag nog altijd mensen uitgesloten of gediscrimineerd worden?
- Ken je bepaalde redenen waarom mensen uitgesloten of gediscrimineerd worden?
- Heb je ooit al vormen van uitsluiting of discriminatie meegemaakt?
  - Was je zelf het slachtoffer of iemand anders?
  - Hoe voelde dat? Wil je er iets over vertellen?

Conclusie

Tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren Joden belangrijke vrijheden en rechten omdat de nazi's Joden haatten. Zij werden uitgesloten en gediscrimineerd. Haat tegenover Joden noemen we antisemitisme. En dat bestaat vandaag nog steeds. Hetzelfde geldt voor racisme.

Gelukkig leven we hier in een democratie en is de oorlog lang gedaan. We zijn terug vrij en ook al hebben we allemaal een andere identiteit en verschillen we soms van mening, toch hebben we dezelfde rechten. Dat betekent ook dat wanneer je bv. door iemand uitgesloten of gediscrimineerd wordt, je dit mag aanklagen.

Cluster 4

Cinema

Suggestie 1 | De Eeuwige Jood

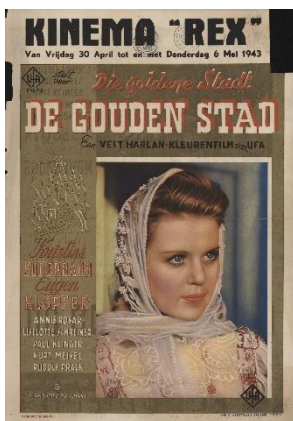
Inleiding

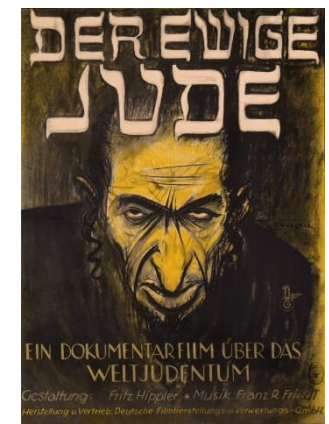
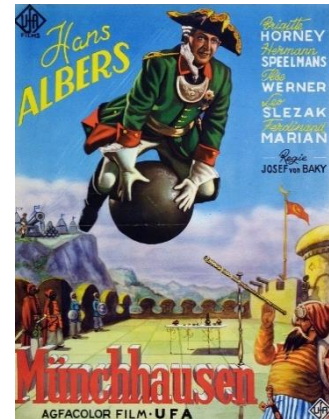
- ➔ Vertel aan de leerlingen dat mensen tijdens de Tweede Wereldoorlog (en ondanks de oorlog) (ook) al vaak naar de cinema gingen. Mensen hadden namelijk nog geen televisietoestel in huis, dus als ze een film wilden zien of naar het journaal wilden kijken, dan konden ze dat in de cinema doen.
- ➔ Leg uit dat ze toen wel niet altijd konden kiezen welke film ze zagen omdat de Duitse bezetter veel films afkeurde. Er was een sterke censuur.

Focusobjecten en mogelijke vragen

Dit zijn film posters uit de tijd van de Tweede Wereldoorlog.

- Hoe kan je zien dat deze films wel door Duitse bezetter waren goedgekeurd? Wat valt er op aan (sommige) film posters? Tip: let goed op de titels en namen.
- Zien het er leuke films uit? Of lijken ze eerder een beetje saai? Waarom denk je dat?
- Wat voor soort films zijn het volgens jou? Lijken het vooral romantische films, komedies, actiefilms of nog iets anders?

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat cinema's tijdens de Tweede Wereldoorlog niet eender welke film mochten tonen. De Duitsers controleerden alle films en als die films niet pasten bij hun ideeën of overtuigingen, dan werden deze gecensureerd (aangepast of niet getoond).
- ➔ Leg uit dat veel van die goedgekeurde films propaganda waren. De makers van zulke propagandafilms, zowel vroeger als nu, proberen de kijkers ervan te overtuigen dat zij gelijk hebben. Ze willen dat je op die manier hun kant kiest. Propagandafilms heb je in alle soorten: romantische films, komedies, actiefilms, ...

Uitgelicht focusobject en mogelijke vragen

- Bekijk de filmaffiches opnieuw. Is er een poster die wat harder opvalt dan de rest? Waarom?
- Laat ons eens stilstaan bij de poster van *Der Ewige Jude*.
  - Wat voor soort film zou dit zijn? Waarom denk je dat?
  - Begrijp je de titel?
  - Wie zou de persoon op de poster moeten voorstellen?
  - Zou je hem vertrouwen? Waarom wel of niet?

Inzichten over het uitgelichte focusobject en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat *Der Ewige Jude* een perfect voorbeeld van een propagandafilm is. Met deze film, zogezegd een 'documentaire', wilden de nazi's mensen in de bezette gebieden ervan overtuigen dat de Joden slecht waren. In deze film werden ze zelfs vergeleken met ratten.
- ➔ Leg uit dat mensen door dit soort films beïnvloed werden. Dat zie je bv. aan de pogrom van 14 april 1941. Als gids kan je hier heel kort op ingaan door te vertellen dat er in Antwerpen een moment was dat mensen na het zien van deze film naar de Joodse buurt gingen en daar een synagoge (gebedshuis) vernielden.

Het verhaal van de pogrom van 14 april 1941

Op 14 april 1941, paasmaandag, organiseert de nazistische beweging Volksverwering in cinema Rex voor de tweede keer een vertoning van de antisemitische film *Der Ewige Jude*. Die wordt gevolgd door een storm van vandalisme tegen Joden in de stationsbuurt. Zeker 200 Antwerpenaren en Duitsers doen mee aan de optocht en het geweld.

Er wordt brand gesticht in de synagogen in de Van Den Nestlei en Oostenstraat, het huis van opperrabbijn Markus Rottenberg wordt vernield. Thorarollen, gebedskleden en kandelaren liggen op straat. Ruiten van Joodse ondernemingen worden ingegooid.

Veel Antwerpenaren kijken toe op deze gewelddadige antisemitische actie. Politie en brandweer grijpen erg laat in. Deze pogrom laat een diepe indruk na op veel burgers, maar is niet het eerste geweld tegen Joden in de stad.

Mogelijke reflectievragen

Censuur en propaganda zijn niet alleen iets van vroeger, maar ook vandaag komen we het tegen.

- Twijfel je soms of je met propaganda te maken hebt of niet?
- Waar zoek jij jou informatie?
- Geloof je zomaar wat je leest, ziet of hoort?
- Wat doe je als je twijfelt? Vergelijk je soms met andere bronnen?
- Ben je zelf al eens beïnvloed door propaganda denk je? Of iemand in jouw omgeving?

Conclusie

Had je er ooit al eens over nagedacht dat films ook een soort van wapen kunnen zijn?

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden films door de nazi's gebruikt om mensen te overtuigen van hun gelijk en zo stereotypen en vooroordelen over bepaalde groepen te verspreiden (bv. over Joden). Ook kranten en tijdschriften werden daarvoor gebruikt.

Sommige mensen geloofden die propaganda en kozen steeds meer de kant van nazi-Duitsland. Dat betekende jammer genoeg ook dat mensen in Antwerpen stilaan uit elkaar groeiden. **De stad werd opgedeeld in groepen: vriend of vijand, voor of tegen de nazi's.**

Suggestie 2 | Propaganda, beïnvloeding en bystandergedrag

Inleiding

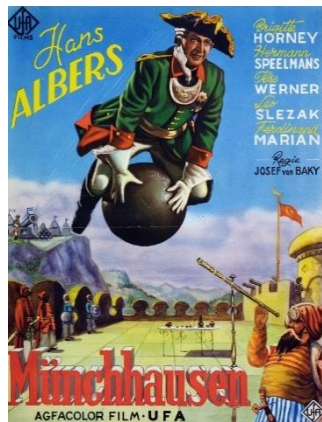
- Vertel aan de leerlingen dat mensen tijdens de Tweede Wereldoorlog (en ondanks de oorlog) (ook) al vaak naar de cinema gingen. Mensen hadden namelijk nog geen televisietoestel in huis, dus als ze een film wilden zien of naar het journaal wilden kijken, dan konden ze dat in de cinema doen.
- Leg uit dat zij toen wel niet altijd konden kiezen welke film ze zagen omdat de Duitse bezetter veel films afkeurde. Er was een sterke censuur.

Focusobjecten en mogelijke vragen

Dit zijn filmposters uit de tijd van de Tweede Wereldoorlog.

- Hoe kan je zien dat deze films wel door Duitse bezetter waren goedgekeurd? Wat valt er op aan (sommige) filmposters? Tip: let goed op de titels en namen.
- Zien het er leuke films uit? Of lijken ze eerder een beetje saai? Waarom denk je dat?
- Wat voor soort films zijn het volgens jou? Lijken het vooral romantische films, komedies, actiefilms of nog iets anders?

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat cinema's tijdens de Tweede Wereldoorlog niet eender welke film mochten tonen. De Duitsers controleerden alle films en als die films niet pasten bij hun ideeën of overtuigingen, dan werden deze gecensureerd (aangepast of niet getoond).

Mogelijke verdiepvragen over propaganda

Veel van die goedgekeurde films waren propaganda. Maar wat is propaganda eigenlijk?

- Wie heeft er al eens over propaganda gehoord?
- Waar denk je dan zoal aan? Kan je een voorbeeld geven?
- Wat is volgens jou de bedoeling van propaganda?
- Propaganda is niet hetzelfde als reclame, maar wat is het verschil?
- Zijn er bepaalde thema's waar je zelf al propaganda over gezien hebt? Welke?
- Waar kom je soms propaganda tegen? Is dat in films of boeken? In flyers? Online op websites of sociale media?

Inzichten over propaganda

- Vertel aan de leerlingen dat propaganda bestaat in de vorm van films, boeken, flyers, pamfletten, blogartikelen, berichtjes op sociale media, ...
- Leg uit dat al die voorbeelden van propaganda, ondanks hun verschillende verschijningsvormen, sowieso 1 ding gemeenschappelijk hebben: de makers van propaganda, zowel vroeger als nu, proberen mensen ervan te overtuigen dat zij gelijk hebben, bv. over een thema zoals het klimaat, migratie, vluchtelingen, oorlog, ... Ze willen dat je op die manier hun kant kiest.
- Propaganda is in dat opzicht anders dan reclame, want bij reclame willen de makers vooral dat je bv. een bepaald product (waspoeder, snoep, drank, auto's, laptops, ...) koopt en heeft het niet te maken met de verspreiding van een ideologie.

Mogelijke reflectievragen over propaganda

Censuur en propaganda zijn niet alleen iets van vroeger, maar ook vandaag komen we het tegen.

- Twijfel je soms of je met propaganda te maken hebt of niet?
- Waar zoek jij jou informatie?
- Geloof je zomaar wat je leest, ziet of hoort?
- Wat doe je als je twijfelt? Vergelijk je soms met andere bronnen?
- Ben je zelf al eens beïnvloed door propaganda denk je? Of iemand in jouw omgeving?

Uitgelicht focusobject en mogelijke vragen

- Bekijk de filmaffiches opnieuw. Is er een poster die wat harder opvalt dan de rest? Waarom?
- Laat ons eens stilstaan bij de poster van *Der Ewige Jude*.
  - Wat voor soort film zou dit zijn? Waarom denk je dat?
  - Begrijp je de titel?
  - Wie zou de persoon op de poster moeten voorstellen?
  - Zou je hem vertrouwen? Waarom wel of niet?

Inzichten over het uitgelichte focusobject en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat *Der Ewige Jude* een perfect voorbeeld van een propagandafilm is. Met deze film, zogezegd een 'documentaire', wilden de nazi's mensen in de bezette gebieden ervan overtuigen dat de Joden slecht waren. In deze film werden ze zelfs vergeleken met ratten.
- ➔ Leg uit dat mensen door dit soort films beïnvloed werden. Dat zie je bv. aan de pogrom van 14 april 1941. Als gids kan je hier heel kort op ingaan door te vertellen dat er in Antwerpen een moment was dat mensen na het zien van deze film naar de Joodse buurt gingen en daar een synagoge (gebedshuis) vernielden.

Het verhaal van de pogrom van 14 april 1941

Op 14 april 1941, paasmaandag, organiseert de nazistische beweging Volksverwering in cinema Rex voor de tweede keer een vertoning van de antisemitische film *Der Ewige Jude*. Die wordt gevolgd door een storm van vandalisme tegen Joden in de stationsbuurt. Zeker 200 Antwerpenaren en Duitsers doen mee aan de optocht en het geweld.

Er wordt brand gesticht in de synagogen in de Van Den Nestlei en Oostenstraat, het huis van opperrabbin Markus Rottenberg wordt vernield. Thorarollen, gebedskleden en kandelaren liggen op straat. Ruiten van Joodse ondernemingen worden ingegooid.

Veel Antwerpenaren kijken toe op deze gewelddadige antisemitische actie. Politie en brandweer grijpen erg laat in. Deze pogrom laat een diepe indruk na op veel burgers, maar is niet het eerste geweld tegen Joden in de stad.

Mogelijke vervolgvragen over de foto van de pogrom

- Kan je de mensen beschrijven die op de foto van de pogrom van 14 april 1941 staan?
- Doet iedereen mee? Of zijn er mensen die gewoon kijken zonder iets te doen?
- Hoe zou je de emoties van de mensen op de foto beschrijven? Boos, angstig, nieuwsgierig, blij of iets anders? Hoe leid je dat af?

- Betekent lachen of passief kijken automatisch dat iemand dit goedkeurt? Kan er een andere reden zijn waarom iemand lachend of passief kijkt en het geweld niet tegenhoudt?
- Wanneer is iemand volgens jou een dader of een omstander in zo'n situatie?

Tip

De foto van de pogrom wordt ook in de expo getoond, maar is wel vrij klein en kan je moeilijk bekijken met een groep van 15 leerlingen. Daarom vind je deze afbeelding ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen.

Inzichten over de foto van de pogrom

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat een foto als deze veel vragen oproept. Het is duidelijk wie de slachtoffers van deze pogrom zijn: de Joden. Maar wanneer spreken we over daders en wanneer over omstanders? Heeft dat te maken met het motief, bv. geweld plegen of weggijken en niet ingrijpen omwille van een ideologische overtuiging of goedkeuring? Of heeft het te maken met de daad: ben je m.a.w. een dader als je geweld gebruikt en een omstander als je dat niet doet, los van wat je denkt? Afhankelijk van jouw eigen achtergrond en hoe je denkt over jouw eigen normen en waarden, kijk je daar misschien heel anders naar.
- ➔ Leg uit dat zaken zoals groepsdruk en gehoorzaamheid aan een autoriteit een rol kunnen spelen om te verklaren waarom mensen meededen aan zoiets als een pogrom.

Mogelijke reflectievragen over bystandergedrag

- Was iemand van jullie ooit zelf een omstander in een conflictsituatie, bv. op de speelplaats, op straat, in de jeugdbeweging of ergens anders?
- Wil iemand daar iets over vertellen?
  - Hoe voelde dat?
  - Wat ging er toen door jouw hoofd?
  - Heb je toen ingegrepen of niet?
    - Indien ja: Waarom deed je dit? Was er iemand die jou hielp?

- Indien nee: Waarom deed je dit niet? Wat ontbrak er voor jou om toch die stap te zetten?

Conclusie

Had je er ooit al eens over nagedacht dat films ook een soort van wapen kunnen zijn?

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden films door de nazi's gebruikt om mensen te overtuigen van hun gelijk en zo stereotypen en vooroordelen over bepaalde groepen te verspreiden (bv. over Joden). Ook kranten en tijdschriften werden daarvoor gebruikt.

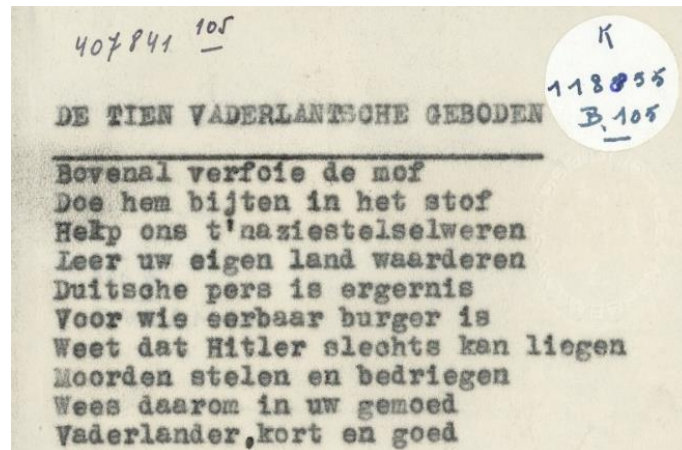
Sommige mensen geloofden die propaganda en kozen steeds meer de kant van nazi-Duitsland. Dat betekende jammer genoeg ook dat mensen in Antwerpen stilaan uit elkaar groeiden. **De stad werd opgedeeld in groepen: vriend of vijand, voor of tegen de nazi's.**

Suggestie 3 | Einde van de persvrijheid: Censuur en sluikpers

Focusobjecten en mogelijke vragen

Kijk eens naar deze grote machine uit de tijd van de Tweede Wereldoorlog.

- Heb je ooit al zo'n machine gezien?
- Heb je een idee wat dit is? Waarvoor zou het destijds gediend hebben?
- Heeft iemand van jullie een idee hoe deze machine werkt?
- Wat gebruiken wij tegenwoordig om documenten te drukken en verspreiden?
- Hier zie je een voorbeeld van een stencil, dat is nog een andere druktechniek. Deze stencil is een korte tekst met de titel *De Tien Vaderlandsche Geboden*.
  - Wie wil de tekst eens voorlezen?
  - Zijn er woorden die je niet begrijpt?
  - Wat wordt er bedoeld met 'verfoie de mof'? (Verafschuw de Duitse aanhangers van Hitler.)
  - Waarom wordt er hier niet gewoon Duitser maar 'mof' gebruikt, denk je?
  - Is de maker van deze tekst voor of tegen de Duitsers?
  - Wat is de boodschap van de maker? (De maker wil het volk laten inzien dat Hitler liegt en dat we als volk trouw moeten blijven aan ons vaderland.)

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat de Duitse bezetting een einde maakte aan de persvrijheid. In een dictatuur zoals die van Hitler en de nazi's was er absoluut geen plaats voor vrijemeningsuiting. Meer nog: drukpersen en stencilmachines werden door de Duitsers zelfs in beslag genomen. De nazi's controleerden de pers en gebruikten kranten als spreekbuis voor hun nazipropaganda.
- Leg uit dat er desalniettemin mensen waren die hun tegenstem wilden verspreiden. Dat gebeurde bv. door een clandestiene pers met verzetskrantjes, pamfletten, ...
- Vertel vervolgens het verhaal van de Antwerpse begrafenisondernemer Leon Ceulemans. Hij was de eigenaar van de drukpers die je in de expo kan zien. Deze machine werd gebruikt voor het drukken van de verzetskrant *Steeds Vereenigd*.

Het verhaal van Leon Ceulemans en *Steeds Vereenigd*

Drukkerij Crutzen in Borgerhout start al in mei 1940 met het uitgeven van illegale pamfletten. In januari 1941 beginnen de broers Crutzen met de verzetskrant *Steeds Vereenigd-Unis Toujours*. Dat is gevaarlijk. Na een huiszoeking door de Duitse politie zoeken ze een nieuwe locatie. Via via belanden ze bij begrafenisondernemer Leon Ceulemans in Deurne. Zij leveren hem de teksten en hij drukt die op déze pers. Naast doodsprentjes rollen bij Ceulemans van maart tot september 1941 sluikkranten van de persen.

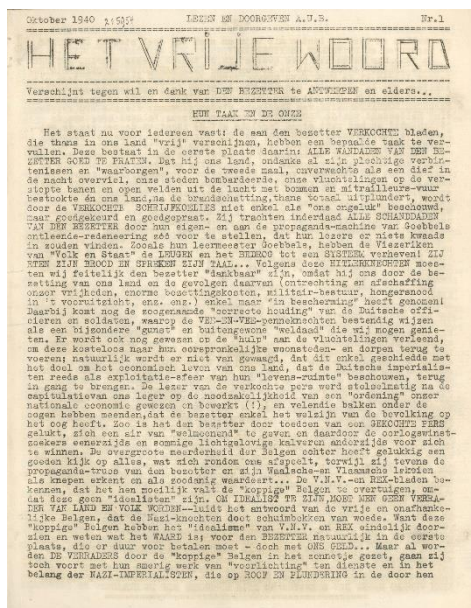
In november 1941 worden de broers Crutzen gearresteerd en veroordeeld. Verzetsgroep Witte Brigade neemt *Steeds Vereenigd* over. Voortaan stencilen ze de krant. Zo verminderen ze de kans op arrestatie.

Extra focusobjecten en mogelijke vragen

- Hier zie je een voorbeeld van een illegale verzetskrant (links) en een door de Duitsers goedgekeurde en gecontroleerde propagandakrant (rechts).
  - Vergelijk de 2 voorbeelden. Wat valt er op?
  - Welke van deze 2 voorbeelden spreekt jou het meeste aan en waarom?
  - Waarom denk je dat de Duitsers zoveel moeite deden om mooie kranten met veel foto's te maken?
  - Waarom deed het verzet dat niet
    - ➔ Konden ze dat eigenlijk wel?
    - ➔ Wat heb je ervoor nodig?

Tip

In de expo staan onderstaande bronnen niet naast elkaar. Daarom vind je de pagina uit *Volk en Staat* ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen en tonen naast de pagina uit *Het Vrije Woord*.

- Verzetskrantjes en -pamfletten drukken bracht risico's met zich mee. Een andere techniek met minder risico om betrappt en gearresteerd te worden, was stencilen.
  - Ik toonde jullie daarnet een voorbeeld van een stencil, namelijk *De Tien Vaderlandsche Geboden*. Maar weten jullie wat een stencil is? (= geen drukpers met reliëf maar een inktdoorlatend sjabloon)
  - Wat zou het voordeel zijn van deze techniek? (Je hebt geen grote machines nodig.)
  - En het nadeel? (Je bent beperkt in wat je kan doen.)

Mogelijke reflectievragen

'Wij Belgen beschikten vroeger over dagbladen met verschillende politieke strekking: we luisterden naar radioberichten uit de gansche wereld. Heden is die wereld duister; men leest slechts éézijdige berichten. Zelfs de Engelse radioberichten voor ons bestemd, geven ons te weinig en getuigen van een onduidelijk beeld van den toestand en van de gemoederen hier te lande. Waar is de leugen? Waar is de waarheid?'
(Quote uit *Steeds Vereenigd*.)

- Wat vind je van deze quote? Heb je dit gevoel soms ook?
- Twijfel je soms over de waarheid die we voorgeschoteld krijgen?
- Via welke kanalen volgen jij het nieuws?
- Ben je al eens propaganda, fake news of een twijfelachtig bericht tegengekomen?
  - Waar heb je dit dan gezien?
  - En in welke vorm?
- Hoe maak jij het onderscheid tussen waarheid of leugen in het nieuws?

Tip

Je kan de leerlingen wijzen op de 3 basisvragen van Mediawijs:

1. Is het artikel gebaseerd op feiten?
2. Wie heeft het bericht gemaakt en verspreid?
3. Waarom is het bericht gemaakt of verspreid?

Conclusie

Mensen hebben soms moeite om leugen en waarheid te onderscheiden, vooral als ze enkel eenzijdige berichten lezen / voorgeschoteld krijgen. **Dit was niet alleen tijdens de Tweede Wereldoorlog een heikel punt, maar ook vandaag!**

Gelukkig leven we in België in een democratie waar burgers vrij hun mening mogen uiten en toegang hebben tot veel informatie. Maar tegelijkertijd worden mensen ook wat overspoeld door al die informatie. Dat is o.a. het gevolg van een sterk geglobaliseerde en digitale wereld.

Het is niet vanzelfsprekend om onze weg te vinden tussen al die nieuwsberichten, waaronder ook wel wat propaganda, fake news, complottheorieën, ... **Het is daarom belangrijk dat we media steeds kritisch onder de loep nemen, uit onze bubbels komen en op zoek gaan naar nuance door verschillende bronnen te bestuderen.**

Cluster 5

Lege winkels

Suggestie | Op de bon

Inleidende vragen

- Wie van jullie gaat er al eens mee naar de winkel of de markt om eten en drinken te kopen?
- Wat kies je dan? Of wat zou je graag kopen? Is er iets dat je super lekker vindt?
- Stel dat je volgende week op dieet moet, wat zou je dan het meeste missen van eten en/of drinken?

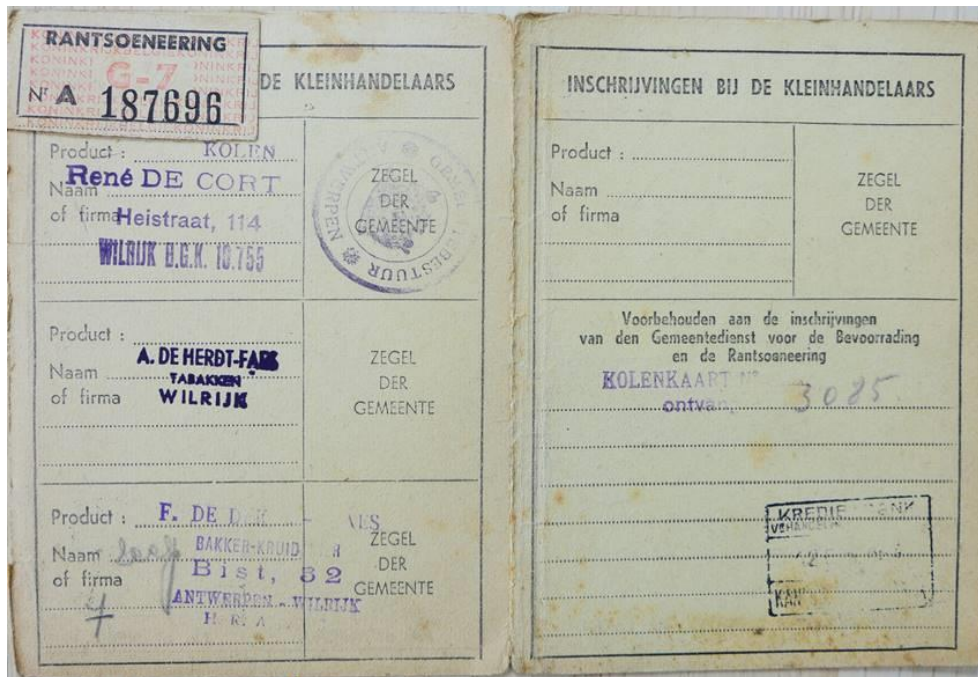
Inzichten uit de inleiding

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat België vandaag een heel welvarend land is en dat wij meestal veel keuze hebben om allerlei dingen te eten en te drinken. En door alle internationale handel kunnen wij ook vrij gemakkelijk voedsel en spullen van de andere kant van de wereld kopen. Maar toen het hier oorlog was, ging het er wel even anders aan toe.
- ➔ Ga vervolgens door naar de focusobjecten.

Focusobjecten en mogelijke vragen

- Wat zie je hier liggen?
- Doen deze kaarten en zegeltjes jou aan iets denken?
- Welke informatie vind je zoal terug op deze kaarten en zegeltjes?
- Waarvoor zou men deze kaarten en zegeltjes vroeger, dus tijdens de Tweede Wereldoorlog, gebruikt hebben, denk je?

Tip

Deze rantsoenkaart bevindt zich mogelijks niet in de expo, maar je vindt je deze afbeelding ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen.

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat de Tweede Wereldoorlog het dagelijks leven heel moeilijk maakte. Naar de winkel gaan en kopen wat je wou, waar je zin in had, wat je nodig had, ... ging na een tijdje niet meer. Door de oorlog werd het immers moeilijker om de winkels te bevoorraden met voedsel en andere levensnoodzakelijke producten. Daarom werden deze kaarten en zegeltjes ingevoerd. Hiermee werd bepaald wat je mocht kopen, hoeveel en waar je naar de winkel mocht.

Mogelijke reflectievragen

- Zou jij graag op deze manier boodschappen doen? Zou je dat leuk vinden? Waarom wel of niet?
- Denk je dat er vandaag nog altijd plaatsen zijn waar mensen door oorlog honger lijden? Of denk je dat dit echt iets van vroeger is?
- Als er zo geen kaarten en zegeltjes zouden zijn, zijn er soms andere manieren om mensen die het moeilijk hebben te helpen. Waar denk je aan?

Tip

Je kan kort iets vertellen over hulporganisaties vroeger en nu. Tijdens de Tweede Wereldoorlog had je bv. Winterhulp (zie poster in de expo) en vandaag zijn er organisaties zoals Oxfam, Kamiano, Moeders voor Moeders, ...

Het verhaal van Winterhulp

In oktober 1940 richtten de Belgische bestuurders met toelating van de bezetter een nieuwe hulporganisatie op: Winterhulp. Die werkt met geld van de Belgische staat en giften. Het hele jaar door doet Winterhulp in Antwerpen geldinzamelingen, met tombola's en sportevents. Zo bepaalt de organisatie mee het sociale leven.

Vrijwilligers van Winterhulp verdelen soep, melk, brood, vitaminen, levertraan, kolen en kleding. Ze openen goedkope eethuizen en organiseren plattelandsvakanties voor verzwakte kinderen. De hulp is niet volledig gratis: je betaalt met rantsoenzegels.

Tip

Winterhulp is niet voor iedereen weggelegd. Om dit te illustreren kan je nog aan de slag met onderstaande uitbreidingen.

Uitbreiding 1: De zwarte markt (optioneel)

In de winkels is maar weinig eten te krijgen. Daarom proberen vele Antwerpenaren illegaal voedsel te halen op het platteland. De zwarte markt bloeit, maar is peperduur. Wie arm is of ondergedoken leeft, kan er niet aan deelnemen en lijdt honger. Wie wel een startkapitaal heeft, wordt soms zelf smokkelaar en kan daar goed aan verdienen.

Duitse *Feldgendarmen* en ook Antwerpse politiemannen of rijkswachters staan bij de stadsgrenzen op wacht. Wie wordt betrapt, krijgt een boete en moet het eten afgeven. Vaak eten de betrappers het zelf op of verkopen ze het door.

Mogelijke reflectievragen

Hier zie je een graankorset. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd dit korset door Bertha Decock gebruikt om onder haar kleren graan te smokkelen van het platteland naar de stad.

- Denk je dat het voor Bertha aangenaam was om op deze manier graan te smokkelen? Waarom wel of niet?
- Waarom zou Bertha dit gedaan hebben?
- Vind je het dapper dat Bertha op deze manier graan smokkelde? Waarom wel of niet?
- Denk je dat ze een groot risico nam?
- Welke risico's waren er volgens jou verbonden aan dit soort acties?
- Zou iemand van jullie zijn/haar veiligheid op die manier op het spel durven zetten? Of weet je dat niet?

Uitbreiding 2: Brooddiefstallen en straatprotesten (optioneel)

In het voorjaar van 1941 zijn er in Antwerpen opvallend veel brooddiefstallen, vaak door vrouwen. Zo krijgt bakkerij Goossens in de Korte Gasthuisstraat te maken met een diefstal van brood en bloem.

Een groepje vrouwen durft ook op straat te protesteren tegen de honger. Hun symbool is een zwarte vlag. Maria De Raedt is een van hen. Bij haar aanhouding op 21 mei 1941 zegt zij: 'Ik heb verder nog vier kinderen en daar ik voor hen geen eten genoeg had, heb ik een zwarte rok genomen, hem aan een bezemsteel genageld en erop gezet "wij eisen meer brood".' Ondank het verbod op betogen worden vrouwen als Maria niet zwaar gestraft.

Mogelijke reflectievragen

- Wat vind je van de actie van Maria?
- Vind je dat Maria een held is omdat ze dit deed? Waarom wel of niet?
- Voor wie zou ze een held kunnen zijn?
- Denk je dat dit voor haar een gemakkelijke keuze was?
- Welke risico's waren er volgens jou verbonden aan dit soort acties?
- Zou iemand van jullie zijn/haar veiligheid op die manier op het spel durven zetten? Of weet je dat niet?

Conclusie

In oorlogstijd, zowel vroeger als nu, zie je vaak dat mensen honger lijden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog moesten veel mensen het met veel minder doen **omdat er door de oorlog gewoonweg minder dingen voorradig waren.**

Dat gold trouwens niet alleen voor eten zoals groenten en fruit, vlees, vis, kaas, chocolade, ... maar ook voor kolen (om je te verwarmen), tabak (veel mensen rookten nog), ...

Om het weinige eten of die andere producten correct te verdelen, kregen mensen **rantsoenkaarten en rantsoenzegeltjes**. Met die kaarten en zegeltjes konden ze enkele producten kopen.

Cluster 6

School en vereniging

Suggestie | Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst

Inleidende vragen

‘Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst.’

- Wat vind je van deze quote?
- Wat zou ermee bedoeld worden?

Inzichten uit de inleiding

- Vertel aan de leerlingen dat de nazi's in de bezette gebieden hun ideologie wilden opleggen aan de bevolking. Jong en oud moest mee in de pas lopen.
- Leg uit dat de nazi's sterk investeerden in het beïnvloeden van jonge generaties. Het was immers de jeugd die het gedachtengoed moest bewaren en uitdragen als de oudere generaties zouden wegvallen.

Opdracht

- Verdeel de leerlingen in kleine groepjes (ongeveer 3 leerlingen per groepje).
- Geef elk groepje een fiche met daarop de naam van iemand die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Antwerpen woonde en wiens verhaal je in deze cluster terugvindt.

Vragen op de fiche

- Hoe oud was X ongeveer tijdens de oorlog?
- Ging X naar school en/of zat hij in een vereniging? Welke?
- Wat maakte X mee?
- Onder welke categorie zou je hem plaatsen? Waarom?

SLACHTOFFER	DADER	REDDER
OMSTANDER	GEEN IDEE / IK WEET HET NIET GOED	

Opmerkingen

- Je vindt deze fiches terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).
- Je hoeft niet alle fiches te verdelen, maar je kiest best voor een goede mix van perspectieven.

- ➔ Laat de groepjes op zoek gaan naar het verhaal en de objecten van de naam op hun fiche om vervolgens de vragen op de fiche te beantwoorden. Ze krijgen hiervoor 5 minuten.
- ➔ Verzamel in de tribune voor de nabespreking.

Het verhaal van Natan Ramet

Natan Ramet volgt les aan het Atheneum in Berchem. Tot hij als Jood verplicht wordt de school te verlaten, omdat hij 'Israëliet' is. Op 6 februari 1942 schrijft hij zich uit. Hij is blij dat hij niet langer les moet volgen bij antisemitische leraren. Natan start in de gemengde Joodse school in de Terliststraat. Op 21 augustus 1942 wordt hij op de trein naar Brussel gearresteerd door Feldgendarmen en gedeporteerd. Natan is dan 17 jaar. Er wacht hem een gruwelijke tijd als dwangarbeider in Duitse kampen. Zijn gestreepte uniform van Auschwitz bewaart hij na de oorlog.

Het verhaal van Charles Brusselairs

Charles Brusselairs is 18 jaar in 1943 en leerling aan het Atheneum in Berchem. Via een vriend van de zwemclub belandt hij bij het verzet. Samen met een twintigtal jongeren vormen ze een afdeling van de verzetsgroep Nationale Koninklijke Beweging (NKB). Ze doen zich voor als een turngroep. Charles verspreidt sluikbladen en traint met andere jongeren om militair te kunnen helpen bij de bevrijding. Hij wordt gearresteerd op 27 juni 1943 voor zijn verzetsactiviteiten. In het kamp Buchenwald krijgt hij het gevangenisnummer 86915. Bij zijn bevrijding weegt hij nog 40 kilogram.

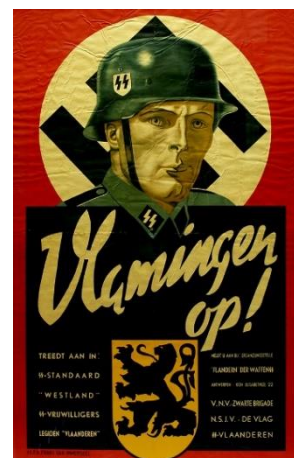

Het verhaal van Jan Goyens

Op aansporen van zijn leraar Latijn en Grieks, Joseph Cools, sluit Jan Goyens zich aan bij het Vlaams Legioen van het Duitse leger. Als 17-jarige verlaat hij in maart 1942 het Berchemse Atheneum. In de stad hangen dan affiches die oproepen om mee te vechten met de bezetter tegen Sovjet-Rusland. Jongens in uniform paraderen door de straten. Jan is één van de ongeveer 10.000 Vlaamse vrijwilligers die onder Duits bevel gaan vechten. In het Waalse Legioen en Waffen-SS vechten ongeveer evenveel Franstalige Belgen. Jan vecht mee in Leningrad, wanneer Duitse troepen de stad omsingelen. Nadien wordt hij tot SS-Sturmmann bevorderd. In de winter van 1944 stapelen de Duitse nederlagen zich op. Jan sterft nabij de Oekraïense stad Zjytomyr.

Opleiding — Graz, 1942. Uscha. Otto Flugge bij een nazicht. V.l.n.r. Flugge, Goyens Jan, Coosemans Gerard, Rykebosch Gerard, Coertjes Jos.

Het verhaal van Alex Grosz

Bij het uitbreken van de oorlog volgt Alex Grosz les aan de Joodse Tachkemoni-school in Antwerpen. In 1941 doet hij zijn bar mitswa en krijgt hij een kleine talliet cadeau. Een jaar later duikt hij met zijn moeder en zussen onder bij een protestants gezin in Boechout. Zijn vader is dan al gearresteerd. Eind januari 1943 word de rest van het gezin ontdekt en gedeporteerd. Ze sterven in Auschwitz. Alex wordt slechts 14 jaar. Zijn gebedskleed blijft bewaard op het onderduikadres.

Het verhaal van Jan Bellefroid

Als tienjarige treedt Jan Bellefroid toe tot de Hitlerjeugd Vlaanderen, een nationaalsocialistische jeugdbeweging naar het voorbeeld van de Hitlerjugend in Duitsland. De kinderen en jongeren sporten en spelen er, maar worden ook ideologisch 'gevormd'. Hitler wordt als grote leider gepropageerd en het Duitse Rijk als de toekomst. De eerste kinderen die toetreden zijn de leerlingen van de Vlaamse school in Antwerpen, onder wie Jan. Die nieuwe school bestaat slechts twee schooljaren. Ze krijgt Duitse steun en leerlingen komen uit Duitsgezinde gezinnen.

De Hitlerjeugd Vlaanderen bestaat maar kort en heeft niet veel leden, maar heeft vooral in de stad Antwerpen een sterke basis.

Nabespreking

- ➔ Laat de leerlingen kort iets vertellen over hun personage (op basis van hun antwoorden op de vragen) en betrek de andere groepjes:
  - Heeft de persoon op jouw fiche iets gelijkaardigs meegemaakt?

- Heeft deze persoon een ander pad bewandeld?
- Was dit volgens jou een bewuste keuze of niet?
- Als het een bewuste keuze was: Kan je de keuze begrijpen? Waarom wel of niet?

Mogelijke reflectievragen

- Denk je dat wat deze jongeren toen hebben meegemaakt vandaag nog altijd gebeurt? Misschien op andere plaatsen in de wereld?
- Wat voel je na het horen van deze verhalen? Of wanneer je zoiets op de televisie of in de les ziet? Wil je daar iets over vertellen?

Tip

Als reflectievraag zou je de quote aan het begin van deze cluster kunnen veranderen naar: 'Wie geen jeugd heeft, heeft geen toekomst.' Vraag vervolgens hoe de leerlingen dit interpreteren? Dit kan je vervolgens linken aan de Holocaust, waarbij ook Joodse kinderen geïsoleerd en vermoord werden om ervoor te zorgen dat het Joodse volk geen toekomst meer zou hebben. Zo kan je brug slaan naar de verhalen m.b.t. de Jodenvervolging en de razzia's in cluster 7 (als daar bv. jouw volgend halte is).

Conclusie

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het voor de nazi's belangrijk om zoveel mogelijk mensen te overtuigen van hun gelijk. Zonder de nodige steun van de bevolking, zou het ontzettend moeilijk worden om aan de macht te blijven.

De nazi's voerden daarom veel propaganda. Jongeren waren voor hen een belangrijke doelgroep. Ze richtten bijgevolg organisaties waarin jongeren werden voorbereid op een toekomst zoals de nazi's die voor ogen hadden. De Hitlerjeugd is daar een goed voorbeeld van.

Gelukkig ging niet iedereen daar blindelings in mee. Er waren ook jonge mensen die geen oor hadden naar het nazisme. Sommigen gingen zelfs in het verzet.

En hoe zit dat tegenwoordig? Jongeren werden destijds belaagd met propaganda, maar dat is vandaag niet anders. We zien dit in verschillende contexten opduiken, vooral in extreme milieus, aan de uitersten van het spectrum. En dat kan gaan over allerlei thema's: nationalisme, godsdienst, klimaat, dierenwelzijn, gender enzovoort. **En allemaal hebben ze er baat bij om de jeugd te beïnvloeden, want de jongeren zijn nu eenmaal de toekomst!**

Cluster 7

**Niet langer veilig in
eigen huis**

Opmerkingen

We raden aan dat je op zijn minst cluster 3 en/of 4 opneemt in jouw rondleiding vooraleer je aan cluster 7 begint.

- Deze clusters kan je perfect met elkaar linken gezien het overkoepelende thema van uitsluiting, discriminatie en de Jodenhaat van de nazi's.
- Door eerst cluster 3 en/of 4 te bespreken, zullen de leerlingen de onderstaande verhalen beter kunnen begrijpen.

Algemene inleiding

Inleidende vragen

- Doet deze ruimte jou aan iets denken? [Eigenlijk vertrek je hier vanuit de scenografie van de cluster en ga je pas later naar een van de focusobjecten onder suggestie 1, 2 of 3.]
  - Heb je thuis misschien een kamer die hier een beetje op lijkt?
  - Welke kamer is dat?
- Weet je wat het verschil is tussen een 'huis' en een 'thuis'? Probeer dit eens in jouw eigen woorden uit te leggen.
- Wat maakt jouw appartement of huis een thuis?
- Je kan je thuis voelen in het appartement of huis waar je woont, maar je kan ook ergens anders een thuisgevoel hebben.
  - Zijn er andere plekken waar jij je thuis voelt?
  - Waarom is dat zo?

Inzichten uit de inleiding

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat een huis of appartement eigenlijk maar een plek is, gemaakt door stenen, hout en/of andere materialen. Een thuis gaat meer over het gevoel dat die plek jou geeft. Mensen voelen zich ergens thuis omdat ze er met hun familie wonen, omdat ze er goede buren hebben, veel vrienden in de straat, omdat er allerlei spullen staan die ze mooi of leuk vinden, omdat ze zich op die plek veilig voelen, omdat ze thuis mogen doen wat ze willen, ... Zo kan niet alleen een huis of een appartement, maar ook een wijk, dorp, stad, land, ... een thuis zijn. Maar wat als jouw (t)huis ineens niet meer veilig aanvoelt?
- ➔ Ga vervolgens door naar suggestie 1, 2 en/of 3.

Suggestie 1 | Mala Zimetbaum en de eerste Jodenrazzia

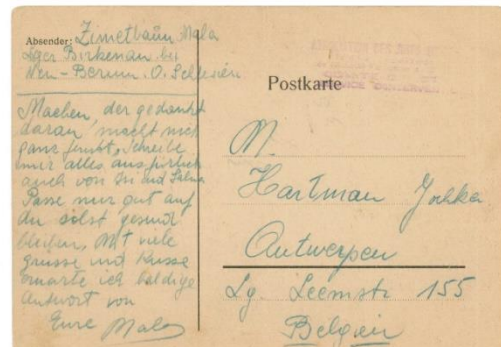
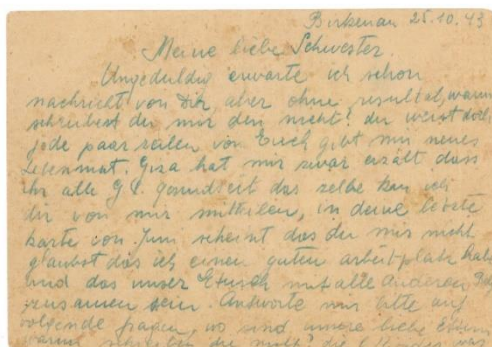
Focusobject en mogelijke vragen

- Wat zie je hier?
- Wie is de afzender van dit kaartje?
- Waar zit de afzender?
  - Herken je de naam Birkenau?
  - Wat voor plek is dit?
  - Wat weet je over deze plaats?

→ Lees vervolgens wat er op de kaart staat.

Tip

Druk de transcriptie van het kaartje af en neem dit tijdens jouw rondleiding mee in een mapje. Je vindt de transcriptie terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).

‘Mijn lieve zus,

Ongeduldig wacht ik op een bericht van jou, maar zonder resultaat. Waarom schrijf je me niet? Je weet toch dat enkele regels van jullie mij nieuwe levensmoed zouden geven. Giza heeft mij wel verteld dat jullie allemaal, godzijdank, gezond zijn. Dat geldt ook voor mij. In je laatste kaart van juni lijkt het alsof je me niet gelooft als ik zeg dat ik een goede baan heb en dat onze [?] met alle andere Belgen samen zijn. Antwoord alsjeblieft op volgende

vragen: waar zijn onze lieve ouders? Waarom schrijven zij niet? De lieve kinderen, wat doen zij? De gedachte eraan maakt me helemaal gek. Schrijf me alles in detail, ook over Isi en Salma. Maar let wel goed op. Je moet gezond blijven. Met vele groeten en kussen, hopen op een snel antwoord.

Van jullie Mala'

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat dit kaartje geschreven is door Mala Zimetbaum, een Joodse dame uit Borgerhout. Zij werd tijdens de Tweede Wereldoorlog, net zoals veel andere Joden, door de nazi's gedeporteerd naar het concentratiekamp en vernietigingscentrum Auschwitz-Birkenau in bezet Polen.
- Leg uit dat Hitler en de nazi's de Joden beschouwden als een corrupt en minderwaardig ras. Joden werden in de nazipropaganda voorgesteld als vijanden van het Duitse volk. Als gevolg daarvan werden vele Joden in Europa onder de Duitse bezetting vervolgd, gearresteerd en gedeporteerd naar concentratiekampen en vernietigingscentra zoals Auschwitz-Birkenau. Dit wordt ook wel de Holocaust of Shoah genoemd.

Tip

Toon de foto's met de toegangspoort van het concentratiekamp Auschwitz en het sorteerplatform van het vernietigingscentrum Birkenau (Auschwitz II). Je vindt deze foto's terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).

Enkele cijfers

- Tijdens de Holocaust stierven naar schatting 6 miljoen Joden.
- In België werden 25.490 Joden en 353 Roma gedeporteerd via de Dossinkazerne in Mechelen. Amper 5% overleefde de oorlog.
- Voor Antwerpen ligt het aantal dodelijke Holocaustslachtoffers op meer dan 15.000 mensen.

Het verhaal van Mala Zimetbaum en de eerste Jodenrazzia

Volgens de SIPO-SD komt de deportatie van Joden niet snel genoeg op gang. Deze Duitse politiedienst staat op 22 juli 1942 op wacht in het Centraal Station. Als de trein uit Brussel aankomt, arresteren zij de uitstappende Joden, en ook andere Joden in de Pelikaanstraat naast het station. Dit is de eerste Jodenrazzia: voor het eerst worden Joden niet gearresteerd voor een overtreding, maar omdat ze Joods zijn.

Mala Zimetbaum uit Borgerhout is op 22 juli 1942 een van de 160 gearresteerden. Zij zocht die dag in Brussel een onderduikadres voor haar familie. Mala is 21 en zorgt voor haar zieke ouders. Ze werkt onder meer als meertalige secretaresse in een diamantbedrijf. Ze is ook actief in de Joodse jeugdvereniging Hanoar Hazioni.

Na haar arrestatie moet zij eerst naar het concentratiekamp Breendonk en daarna naar het verzamelkamp Dossinkazerne in Mechelen. Daar moet ze meewerken aan de registratie van aankomende Joden. Op 14 september wordt ze gedeporteerd naar Auschwitz-Birkenau, waar ze koerier en vertaler wordt. Mala helpt veel medegevangenen. Na een ontsnappingspoging wordt ze terechtgesteld op 15 december 1944.

Tip

Toon de foto van de grote muurschildering in Borgerhout ter herinnering aan Mala. Je vindt deze foto terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).

Vraag of er leerlingen zijn die in de buurt van dit kunstwerk wonen en of ze het verhaal al kenden.

Of draai deze uitwerking om en vertrek vanuit de foto van de muurschildering om vervolgens naar het focusobject te gaan en zo het verhaal van Mala en de Jodenvervolging te ontdekken.

Mogelijke reflectievragen

- Vind je dat Mala bevoorrecht werd toen ze in de Dossinkazerne en Auschwitz-Birkenau zat?
- Had ze tijdens haar gevangenschap deze taken (registratie gevangenen, koerier, vertaler) moeten weigeren?
  - Waarom wel of niet?
  - Waren hier volgens jou misschien bepaalde risico's aan verbonden?
- Onder welke categorie zouden jullie haar plaatsen: slachtoffer, dader, redder of omstander?
  - Waarom?
  - Kan je dat onderscheid eigenlijk duidelijk maken? Of is de realiteit eerder genuanceerd?
- Ze ondernam uiteindelijk een ontsnappingspoging.
  - Waren hier volgens jou misschien bepaalde risico's aan verbonden?
  - Had ze überhaupt iets te verliezen op dat moment?
- Mala was een slachtoffer van de Holocaust: de genocide op de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog.
  - Kennen jullie het woord 'genocide'?
  - Wat wordt ermee bedoeld?
- Denk je dat wat Mala toen heeft meegemaakt vandaag nog altijd gebeurt? Misschien op andere plaatsen in de wereld?
- Wat voel je na het horen van dit verhaal over Mala? Of wanneer je zoiets op de televisie of in de les ziet? Wil je daar iets over vertellen?

Conclusie

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden Joden overal in Europa (en dus ook in Antwerpen) het slachtoffer van de nazi's en hun antisemitische propaganda.

De haatcampagnes tegenover de Joden, die door de nazi's beschouwd werden als een corrupt en minderwaardig ras (vijanden voor het Duitse volk), leidden uiteindelijk tot de actieve vervolging van Joden.

Door middel van razzia's werden Joden opgespoord, gearresteerd en gedeporteerd naar concentratiekampen en vernietigingscentra. Velen zouden de oorlog niet overleven.

De Holocaust is een voorbeeld van een genocide: een systematische en doelgerichte poging tot de uitroeiing van een volk, in dit geval het Joodse volk.

Spijtig genoeg was de Holocaust niet de enige genocide die ooit heeft plaatsgevonden. Ook na de Tweede Wereldoorlog vonden er genocides plaats en zelfs vandaag zien we bepaalde **mechanismen** van toen opduiken in andere conflictsituaties in de wereld.

Suggestie 2 | Jan De Ridder en de deelname van de politie aan de razzia's

Focusobject en mogelijke vragen

- Wat zie je hier?
- Wie gebruikt dit voorwerp en in wat voor soort situaties?
- Als ik je vertel dat dit van een politieman was, waarvoor zou dit fluitje dan zoal gebruikt geweest zijn?
- Waar denk je spontaan aan bij het woord 'politie'?
  - Waarom hebben we politie?
  - Wat zou een politieagent moeten doen? (Bv. toezien op de naleving van de wet, bescherming van burgers, overtreders beboeten, diefstal tegenhouden, ...)
  - Weten jullie trouwens wie er in een stad aan het hoofd staat van de politie? (de burgemeester)

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat de huidige burgemeester van Antwerpen aan het hoofd staat van de politie inzake ordehandhaving in de stad. Tijdens de Tweede Wereldoorlog viel die bevoegdheid bij de rechtse oorlogsburgemeester Leo Delwaide. Hij stak het niet onder stoelen of banken dat hij de Duitse bezetter steunde. Hij gaf zijn politiekorps zelfs de opdracht om in de zomer van 1942 razzia's

- uit te voeren en zo de Duitse bezetter te helpen met de actieve vervolging van de Joden in de stad (of de politieagenten in het korps in dit nu goed vonden of niet).
- ➔ Leg uit dat dit fluitje toebehoorde aan Jan De Ridder, een politieagent uit Deurne. Vertel vervolgens wat meer over de deelname van Antwerpse politieagenten aan de razzia's en over wat er met Jan gebeurd is.

Het verhaal van over de deelname van de politie aan de razzia's en het lot van Jan De Ridder

De SIPO-SD plant een vierde razzia op 27 augustus 1942. Ze blaast die af, omdat sommige Antwerpse agenten Joden hebben gewaarschuwd. Als straf moet de Antwerpse politie zélf duizend Joden oppakken. Hoofdcommissaris De Potter geeft het bevel om op vrijdag 28 augustus 's nachts in elke politiewijk 250 Joden te arresteren.

In Deurne stuurt commissaris Robert Hendrickx het volledige politiekorps uit. Zij brengen Joden samen in cinema Plaza in de Gallifortlei. In die chaotische nacht ontsnappen enkele mensen, dankzij tumult van buurtbewoners voor de cinema en met de hulp van agenten. Jan De Ridder is één van die agenten.

Op zaterdag 29 augustus worden 943 Joden uit Antwerpen weggevoerd naar de Dossinkazerne, van wie 133 uit Deurne.

De Ridder wordt wegens verzet opgepakt op 15 januari 1944 en sterft in gevangenschap in Duitsland op 9 maart 1945.

Mogelijke reflectievragen

- Vind je dat de deelname van de Antwerpse politieagenten aan de razzia's paste binnen hun takenpakket?
  - Kan je zoiets nog ordehandhaving noemen?
  - Mogen politieagenten eigenlijk onschuldige mensen arresteren omdat ze van bovenaf dit bevel krijgen?
- Denk je dat het belang van een autoriteit zoals de burgemeester of de commissaris hier een rol speelde? Waarom?
- Jan keurde de deelname aan de razzia's niet goed en heeft zich daarom verzet tegen een bevel van bovenaf. Anderen hebben wel geluisterd en gehoorzaamd.
  - Vind je dat Jan de juiste keuze maakte door zijn moreel kompas te volgen?
  - Of vind je dat Jan had moeten luisteren naar de burgemeester en de commissaris?
- Jan nam een risico omdat hij dit belangrijk vond. Zijn rol in het verzet werd hem uiteindelijk fataal.
  - Zijn er bepaalde zaken in jouw leven waar je een risico voor wil nemen?
  - Hoe ver zou je gaan om jouw normen en waarden te verdedigen? En waar zou je de lijn trekken? Of denk je daar niet echt over na?
- Denk je dat wat Jan toen heeft meegemaakt vandaag nog altijd gebeurt? Misschien op andere plaatsen in de wereld?
- Wat voel je na het horen van dit verhaal over Jan en de politie? Of wanneer je zoiets op de televisie of in de les ziet? Wil je daar iets over vertellen?

Conclusie

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden Joden overal in Europa (en dus ook in Antwerpen) het slachtoffer van de nazi's en hun antisemitische propaganda.

De haatcampagnes tegenover de Joden, die door de nazi's beschouwd werden als een corrupt en minderwaardig ras (vijanden voor het Duitse volk), leidden uiteindelijk tot de actieve vervolging van Joden.

Door middel van razzia's werden Joden opgespoord, gearresteerd en gedeporteerd naar concentratiekampen en vernietigingscentra. Velen zouden de oorlog niet overleven.

Maar om dit alles mogelijk te maken, hadden de nazi's de hulp nodig van allerlei mensen: ambtenaren voor de toepassing van anti-Joodse maatregelen, politie voor arrestaties, burgers voor verklikkingen, ...

Gelukkig waren er ook mensen die zich hiertegen verzetten en opkwamen voor hun Joodse familieleden, buren, vrienden, collega's, ...

Oorlogen, zowel vroeger als nu, roepen daarom ook veel vragen op over de rol die wij allemaal, als burgers, vervullen en over de marge die we in zo'n situatie hebben of kunnen nemen. Ook al is dit niet zonder risico's.

Suggestie 3 | Clementina 'Blanka' Van Schausselen en de familie Leitner

Opmerkingen

- Voor deze uitwerking is er geen focusobject met vragen, maar vertel je meteen het verhaal van Clementina 'Blanka' Van Schausselen en de familie Leitner.
- Je kan ondertussen de onderstaande foto's uit de expo tonen.
- Ga vervolgens aan de slag met de reflectievragen.

Het verhaal van Clementina 'Blanka' Van Schausselen en de familie Leitner (deel 1)

Blanka, officieel Clementina Van Schausselen, werkt vóór de oorlog als lerares in een school in Burcht. Ze is actief in het Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Deze Vlaams-nationalistische politieke partij komt in de jaren 1930 sterk onder invloed van het nationaalsocialisme.

In 1934 maakt Blanka met een vriendin een fietstocht naar Duitsland. Ze brengt een postkaartenboekje mee van nazifotograaf Heinrich Hoffmann, met daarin een portret van Hitler. Als ze op een terras in Antwerpen de Duitssprekende Jood Elias Leitner ontmoet, begint haar houding te veranderen.

Het verhaal van Clementina 'Blanka' Van Schausselen en de familie Leitner (deel 2)

Elias Leitner is geboren in Polen en belandt in 1926 vanuit Wenen in Antwerpen. Deze zelfmade man werkt onder meer als ober, marktkramer en fotograaf. Na de Anschluss, de aanhechting van Oostenrijk bij nazi-Duitsland in 1938, vluchten zijn broers en ouders naar Antwerpen. Met de hulp van Blanka huren ze een huis in Mercatorstraat 102. Daar runnen ze tot 1942 een bedrijfje dat truien produceert met elektrische breimachines.

- Waren hier volgens jou misschien bepaalde risico's aan verbonden?
- Hadden Elias en zijn familie überhaupt iets te verliezen op dat moment?

Conclusie

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden Joden overal in Europa (en dus ook in Antwerpen) het slachtoffer van de nazi's en hun antisemitische propaganda.

De haatcampagnes tegenover de Joden, die door de nazi's beschouwd werden als een corrupt en minderwaardig ras (vijanden voor het Duitse volk), leidden uiteindelijk tot de actieve vervolging van Joden.

Door middel van razzia's werden Joden opgespoord, gearresteerd en gedeporteerd naar concentratiekampen en vernietigingscentra. Velen zouden de oorlog niet overleven.

Maar om dit alles mogelijk te maken, hadden de nazi's de hulp nodig van allerlei mensen: ambtenaren voor de toepassing van anti-Joodse maatregelen, politie voor arrestaties, burgers voor verklikkingen, ...

Gelukkig waren er ook mensen (zoals Blanka) die zich hiertegen verzetten en opkwamen voor hun Joodse familieleden, burens, vrienden, collega's, ...

Oorlogen, zowel vroeger als nu, roepen daarom ook veel vragen op over de rol die wij allemaal, als burgers, vervullen en over de marge die we in zo'n situatie hebben of kunnen nemen. Ook al is dit niet zonder risico's.

Cluster 8

Fabriek

Opmerkingen

We raden aan om zeker cluster 5 op te nemen in jouw rondleiding vooraleer je aan cluster 8 begint.

- Deze clusters kan je perfect met elkaar linken.
- Door eerst cluster 5 te bespreken, zullen de leerlingen het gegeven van dwangarbeid en vrijwillige arbeid tijdens de oorlog beter kunnen begrijpen als je het linkt met honger en schaarste.

Suggestie | Werken voor de Duitse oorlogsindustrie

Focusobject en mogelijke vragen

Dit is een maquette van een Duits schip tijdens de Tweede Wereldoorlog.

- Hoe kan je zien dat dit een Duits schip is?
- Waarvoor zou men dit schip gebruikt hebben? Waarom denk je dat? Hoe kan je dat zien?
- Waarom zou het voor nazi-Duitsland belangrijk geweest zijn om zo'n schepen te hebben? Tip: wereldoorlog.

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat de Tweede Wereldoorlog niet enkel op het land gevoerd werd, maar ook op de zee en zelfs in de lucht. Het was een wereldoorlog, dus niet enkel buurlanden vochten met elkaar. Het Duitse leger vocht bv. ook tegen de Britten (over het kanaal), Amerikanen (over de Atlantische Oceaan), ... en dan kon je dit soort schepen (of oorlogsvliegtuigen) wel gebruiken.

- ➔ Het schip in de expo is een modelversie van de Duitse slagkruiser Prinz Eugen, een groot oorlogsschip met verschillende kanonnen (zowel voor- als achteraan). Een schip als dit moet veel indruk gemaakt hebben.
- ➔ Leg uit dat je tijdens de oorlog dergelijke schepen kon terugvinden in de haven van Antwerpen.

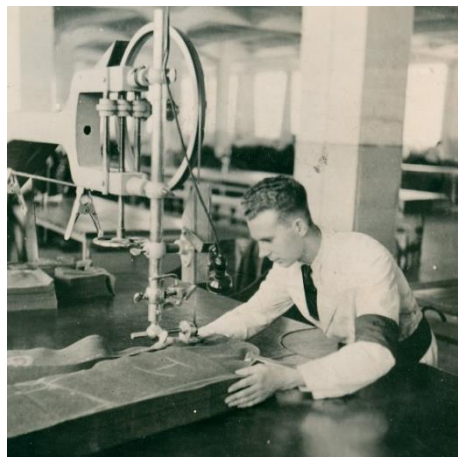
Mogelijke vervolgvragen over het focusobject

Het was oorlog en om die oorlog te winnen, had het Duitse leger goed materiaal nodig.

- Wat zou een leger zoal nodig hebben?
- Hebben ze enkel wapens (geweren, granaten, bommen) en voertuigen (tanks, schepen, vliegtuigen) nodig?
- Wat zou het Duitse leger nog kunnen gebruiken? (eten, uniformen)
- En wie moet er gaan vechten? (soldaten)
- Die soldaten waren Duitse mannen, maar wie moest dan al die wapens, voertuigen en uniformen maken? Of het eten produceren?

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat nazi-Duitsland de oorlog absoluut wilde winnen en dus ook veel mannen nodig had om als soldaat te vechten voor het vaderland. Maar daardoor hadden ze natuurlijk minder personeel om de Duitse wapenindustrie, de fabrieken en de boerderijen draaiende te houden. In de bezette gebieden, zoals in Antwerpen, had dit tot gevolg dat veel mannen en vrouwen werden ingeschakeld om voor nazi-Duitsland te werken. Vaak gebeurde dit onder dwang: ze moesten wel of riskeerden straffen. Soms gebeurde dit vrijwillig: omdat ze er zelf voor kozen.
- ➔ Toon vervolgens een van de onderstaande posters in de expo (dit zijn wisselstukken) en ga dan aan de slag met de reflectievragen.

Het verhaal van de Reitzfabriek in Merksem

E. Reitz Uniformwerke maakt als Duits textielbedrijf militaire kleding. Bedrijfsleider Erich Reitz beslist zijn productie over te brengen naar België om te ontsnappen aan de strenge regels van de Duitse economie. In januari 1941 opent de fabriek in Merksem.

Heel wat Antwerpse vrouwen en ook mannen gaan er aan de slag. In de zomer van 1943 werken er in de fabriek bijna 5000 mensen. Zij maken en herstellen uniformen voor het

Duitse leger. Omdat de fabriek voor de Duitse oorlogsindustrie produceert, moeten de meeste personeelsleden niet voor verplichte arbeid naar Duitsland.

De Reitzfabriek heeft een militair imago. Bewapende mannen van de Werkschutz bewaken de gebouwen. Zij komen uit de Fabriekswacht, een gewapende militie die verbonden is met de nationaalsocialistische partij VNV. De werknemers raken vertrouwd met nazigebruiken. Zo brengen ze de Hitlergroet wanneer de baas van een shift de zaal binnenkomt. Als verjaardagscadeau krijgen ze een exemplaar van Adolf Hitlers *Mein Kampf*.

Mogelijke reflectievragen

- Denk je dat het voor mensen toen een gemakkelijke keuze was om voor de vijand te gaan werken? [Stel eventueel onderstaande bijvragen om hierover na te denken.]
  - Zou je willen dat je familie honger heeft als je niet zou werken?
  - Zou je willen dat je familie gestraft wordt als je niet zou werken?
- En wat denk je zelf? Vind je de mensen die toen voor nazi-Duitsland wilden werken eerder goede of slechte mensen? Waarom?
- Ik ga jullie nu het verhaal vertellen van Louise Jaspers.
  - Zou je iemand zoals Louise eerder een collaborateur of een verzetsvrouw noemen? Of geen van beide?
  - Waarom vind je dit?

Opmerking

Hier is het belangrijk dat je zelf geen waardeoordeel uitbrengt over de vraag of economische collaborateurs goed of slecht gehandeld hebben, maar wel dat je de leerlingen even laat nadenken over goed en kwaad. Zie dit als een kort filosofisch moment.

Het verhaal van Louise Jaspers

Louise Jaspers uit Hoboken werkt vanaf midden 1942 in de Reitzfabriek, aan band 10. Er wordt hard gewerkt: elke vier minuten rollen twintig nieuwe legerbroeken van de band. Louise kijkt het naaiwerk na en zet er een stempel op: 'Uniformwerke E. Reitz Antwerpen-Merksem'. Soms stikken de naaisters met opzet een zak of mouw dicht, maar het verzet blijft eerder beperkt. De sfeer is goed: in de werkhal speelt muziek en er mogen Duitse liedjes worden aangevraagd. Wanneer de oorlog op zijn einde loopt, meldt Louise zich ziek.

Conclusie

Om oorlog te voeren heb je nood aan wapens, voertuigen, eten, uniformen, ... en soldaten om te vechten. Maar wie zorgt ervoor dat al die dingen gemaakt worden? En wie zorgt ervoor dat alle fabrieken en boerderijen kunnen blijven draaien als jouw personeel als soldaat naar het leger gaat?

Tijdens de Tweede Wereldoorlog loste nazi-Duitsland dat probleem op door in de bezette gebieden mensen te verplichten of te overtuigen om voor hen te komen werken.

Maar waarom zou je kiezen om te gaan werken voor de vijand? Misschien omdat ze wilden dat het Duitse leger de oorlog zou winnen? Of omdat ze geld nodig hadden om eten te kopen. Het waren vaak moeilijke keuzes en het is niet zo simpel om te bepalen wie goed was en wie slecht.

Cluster 9

Wapens in het park

Suggestie 1 | Verzet en geweld nemen toe

Focusobject en mogelijke vragen

- Heb je een idee wat voor toestel dit is?
- Dit is een morsetoestel. Weet iemand wat morse is?
- Hier zie je een voorbeeld van een berichtje in morse. Kan je dit lezen?

...- . .- .- .- .-

Opmerking

Druk de code zeker af en neem dit tijdens jouw rondleiding mee in een mapje. Je vindt deze code terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).

Mogelijke vervolgvragen over het focusobject

Hier is een legende met de betekenis van die bolletjes en streepjes. Kan je dit berichtje nu wel lezen? Wat staat er?

Opmerking

Druk de legende en de oplossing zeker af en neem ze tijdens jouw rondleiding mee in een mapje. Je vindt deze legende en de oplossing terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).

A	.-	B	-...	C	-.-.	D	-..
E	.	F	..-.	G	--.	H	....
I	..	J	.----	K	-.-	L	.-..
M	--	N	-.	O	---	P	.---.
Q	--.-	R	.-.	S	...	T	-
U	..-	V	...-	W	.--	X	-..-
Y	-.--	Z	--..				

...- .-. --...-

Antwoord: VERZET

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat morse een soort code is om met elkaar te communiceren. In morse gebruik je geen letters uit het alfabet, maar wel combinaties van bolletjes en streepjes. Morsetoestellen werden tijdens de oorlog gebruikt om berichten te verzenden en te krijgen.

Extra focusobject en mogelijke vragen

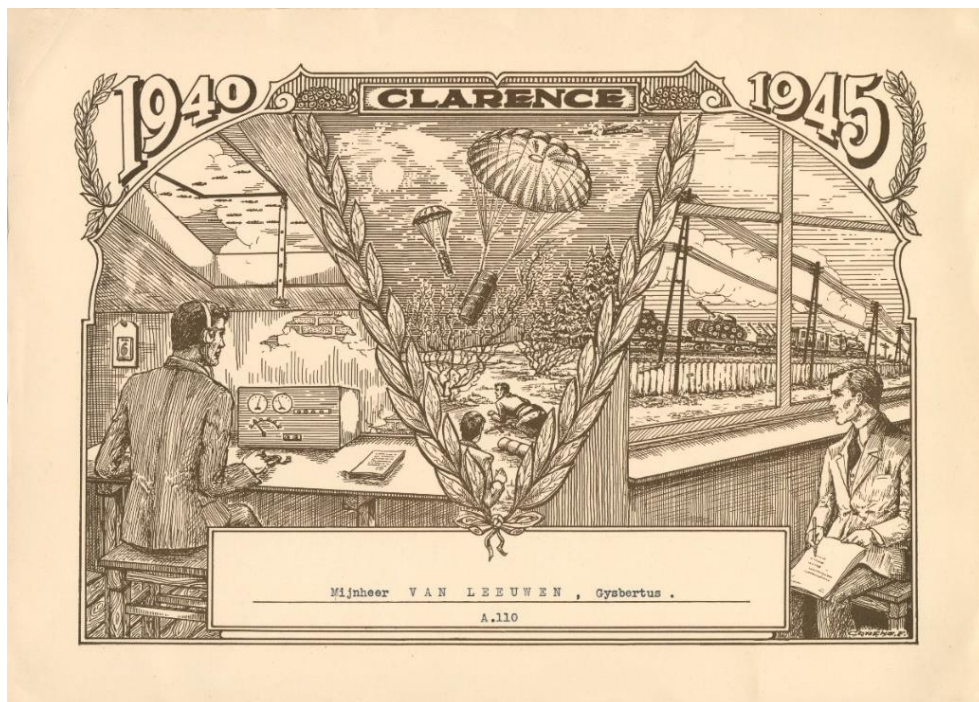
Tijdens de oorlog werden deze morsetoestellen niet alleen gebruikt door het leger, maar ook door burgers die in het verzet zaten.

- Hoe zouden mensen zich toen verzet hebben?
- Kijk eens naar de prent achter het morsetoestel (diploma 'CLARENCE' op naam van Gysbertus Van Leeuwen).
  - Hier zie je voorbeelden van verzet.
    - Wat zie je allemaal op de prent?
    - Wat zouden die personen op de prent aan het doen zijn? Hoe zie je dat?

- Op deze prent zie je spionnen / vormen van spionage.
  - Wat is een spion / spionage?
  - Wat doet een spion?
  - Hoe ziet een spion er volgens jou uit? Hoe herken je een spion?

Tip

De prent achter het morsetoestel is misschien niet voor alle leerlingen even zichtbaar. Daarom vind je deze afbeelding ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen.

- Wie zou er allemaal in aanmerking komen om in het verzet te gaan, bv. als spion of een andere rol? Wanneer is iemand volgens jou geschikt?
  - Als het een man is? Of kunnen vrouwen ook in het verzet zitten?
  - Als die persoon jong / fysiek sterk / dapper / sluw / roekeloos / gewelddadig / boos / wanhopig / ... is? Of kan je ook in het verzet zitten als je eerder wat ouder / tenger / bang / voorzichtig / vredelievend / ... bent?

Inzichten over het extra focusobject en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog ook heel wat mensen waren die het niet eens waren met de nazi's en sommigen van hen gingen daarom in het verzet. Het verzet ondernam allerlei acties om het de nazi's erg moeilijk te maken en ervoor te zorgen dat ze zouden verliezen. Dat kon gaan van geweld tot spionneren: elkaar goed in de gaten houden om elkaar te kunnen saboteren. Maar dat moest allemaal in het geheim gebeuren. Je mocht als spion niet opvallen, want anders wist de vijand wat je deed en werd je misschien gearresteerd.
- Toon vervolgens de foto's van het netwerk van de Witte Brigade. Deze foto's kunnen dienen als extra illustratie om aan te tonen dat verzetslui heel divers konden zijn: mannen en vrouwen, jong en oud, een soldaat, een museummedewerker, een apotheker, een schooldirecteur, een student, een politieagent, ...

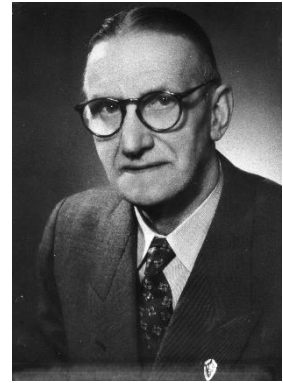
Het verhaal van Marcel Louette en de Witte Brigade

De Duitse legers lijden vanaf eind 1942 verliezen op alle fronten. Dat zet Antwerpenaren ertoe aan in het verzet te stappen. Dat verzet groeit, bewapent zich en de contacten met Engeland nemen toe. Er zijn vaker gewelddadige acties.

Leraar Marcel Louette is de leider van de verzetsgroep Witte Brigade. Al in juni 1940 start Louette een discrete zoektocht naar bondgenoten: soldaten uit zijn compagnie, leden van de liberale vereniging Jonge Geuzenwacht, leraren. De beweging groeit uit tot een groot netwerk met geheime nummers en regionale sectoren over het hele land. Het verzet neemt steeds meer risico's.

De Duitse politie reageert fors. Ze legt zich steeds meer toe op het opsporen van weerstanders. Marcel Louette duikt in 1942 onder. Zijn schuilnaam wordt Fidelio. In mei 1944 wordt hij gearresteerd op zijn schuiladres. Hij overleeft de zware martelingen in de politiecel en in Breendonk, en ook zijn gevangenschap in de concentratiekampen in het Nederlandse Vught en het Duitse Sachsenhausen-Oranienburg. 700 leden van de Witte Brigade worden gearresteerd. Minder dan de helft van hen keert terug naar huis.

Mogelijke reflectievragen

- Denk je dat het toen gemakkelijk was om verzet te plegen?
- Denk je dat mensen in het verzet helden waren?
- Zouden ze misschien ook bang geweest zijn? Waarom denk je dat?
- Wat maakt iemand eigenlijk een echte held volgens jou?
- Vind je het belangrijk dat er iemand reageert tegen onrechtvaardigheid of geweld?
- Zou je dat zelf durven? Of hoop je dat iemand anders zou reageren?
- Ken je iemand die altijd voor jou opkomt? Wat doet die dan?

Conclusie

In oorlogen of conflictsituaties, zowel vroeger als nu, heb je slachtoffers en daders. Daarnaast zijn er ook mensen die de slachtoffers willen helpen en zich verzetten tegen de daders, zowel vroeger als nu. Het **verzet** tijdens de Tweede Wereldoorlog is daar een mooi voorbeeld van. **Maar verzet plegen, hoe doe je dat?**

Verzet heb je in grote en kleine vormen: met wapens vechten, spoorlijnen saboteren, Duitse troepen spioneren, mensen helpen onderduiken, ...

Maar verzet plegen is helemaal niet gemakkelijk. Het is zelfs heel gevaarlijk. Je moet ervoor zorgen dat de vijand je niet ontdekt, want de gevolgen kunnen heel groot zijn. Misschien word je gearresteerd, gedeporteerd, gedood, ...

Suggestie 2 | Het verdriet van Mortsel

Focusobject en mogelijke vragen

Hier zie je een blikken doos met een hele hoop foto's. Werp eens een blik in de doos.

- Wat of wie staat er zoal op de foto's afgebeeld?
- Dit zijn niet zomaar portretten of familiefoto's. Herkennen jullie het type foto's? Tip: let op de zwarte rand.
- Wat valt er jou zo op het eerste zicht op als je naar de mensen op deze doodsprentjes kijkt?
- We zien vooral jonge mensen (kinderen) op deze doodsprentjes. Welke vragen roept dat bij jou op?

Tips

- Vragen voor als je weet dat jouw groep van een school uit Mortsel is:
  - Jullie gaan naar school in Mortsel. Wie van jullie woont er ook in Mortsel?
  - Heeft iemand van jullie ooit al iets gehoord over het bombardement van Mortsel?
  - Zo ja, wat weet je over deze gebeurtenis?
- Vragen voor als je niet weet dat jouw groep van een school uit Mortsel is:
  - Zijn er leerlingen onder jullie die in Mortsel wonen of daar familie hebben?
  - Heeft iemand van jullie ooit al iets gehoord over het bombardement van Mortsel?
  - Zo ja, wat weet je over deze gebeurtenis?

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat er op 5 april 1943 een verschrikkelijke gebeurtenis plaatsvond: het bombardement van Mortsel. Het dodental liep op tot 936 mensen, waaronder 258 kinderen. Dit was echter geen aanval van het Duitse leger, maar een mislukte poging van de Amerikanen om de Erla-fabriek (een herstelplaats van Duitse vliegtuigen) te vernietigen.
- ➔ De blikken doos was van mevrouw Willemsen, een leerkracht in Mortsel ten tijde van het bombardement. Zelf was ze die bewuste dag niet aan het werk toen haar school door de bommen geraakt werd, maar haar leerlingen kregen de volle laag. Velen stierven. De doos bevat dus veel doodsprentjes van de leerlingen die in haar klasje zaten.
- ➔ Leg uit dat dit bombardement door de Duitse propagandamakers werd gebruikt om de Belgische bevolking ervan te overtuigen dat zij goed waren en de Amerikanen slecht. Je kan dit illustreren met het verhaal van kleuter Lydia en haar tante Clara.

Het verhaal van kleuter Lydia en haar tante Clara

De driejarige Lydia Chovau en haar tante Clara Michiels zijn op 5 april op weg naar de Mariagrot in Edegem om te bidden voor de zoon van Clara, die verplicht werkt in Duitsland. Ze sterven in een drukke bus die vol geraakt wordt. Lydia's ouders vinden alleen een schoentje terug. De Duitse propagandafotograaf Otto Kropf legt hun verdriet vast. Zonder het te beseffen worden zij hét beeld van de verwoesting en het verdriet van Mortsel.

Mogelijke reflectievragen

- Bij zoiets als de Tweede Wereldoorlog wordt vaak gesproken over slachtoffers, daders, redders en omstanders.
  - Wie behoort er in het geval van Mortsel tot de slachtoffers van het bombardement? En wie tot de daders? Waarom vind je dat?
  - Kan iemand (of in dit geval het Amerikaanse leger) zowel redder als dader zijn? Of slachtoffer en dader?
  - Maar het bombardement van Mortsel door de Amerikanen was per ongeluk gebeurd ('friendly fire')? Kan je het Amerikaanse leger dan nog altijd dader noemen?

- Zou je het bombardement van Mortel een oorlogsmisdrijf noemen of eerder een vervelend / noodzakelijk / onvermijdelijk neveneffect van oorlog? Waarom?
- Denk je dat zoiets als het bombardement van Mortsel vandaag nog altijd gebeurt? Misschien op andere plaatsen in de wereld?
- Wat voel je na het horen van dit verhaal over het bombardement van Mortsel? Of wanneer je zoiets op de televisie of in de les ziet? Wil je daar iets over vertellen?

Conclusie

Het bombardement van Mortsel is een sterk voorbeeld van hoe een oorlog, zowel vroeger als nu, een desastreuze impact heeft op de mensen die er middenin leven.

Tot waar kan het geweld en het gebruik van wapens gaan om iemands vrijheid te beschermen? Heiligt het doel de middelen of zijn er wel degelijk grenzen? En zijn er in een oorlog wel winnaars of zijn we niet allemaal verliezers?

Het zijn bijna filosofische vragen en de kans is groot dat we deze niet zomaar met een eenvoudige ja of nee kunnen beantwoorden. Er zijn mensen die vinden dat oorlog en geweld nooit een optie mogen zijn. Maar er zijn ook mensen die vinden dat je maar vrij kan zijn als je jezelf kan beschermen door, wanneer het niet anders kan, naar de wapens te grijpen. En jammer genoeg vallen daar soms onschuldige slachtoffers bij.

Feit blijft wel dat een oorlog altijd slachtoffers maakt en dat dit bij de betrokkenen en de omstanders veel emoties oproept: verdriet, woede, wrok, gevoelens van onrechtvaardigheid, ...

Niet iedereen zal op dezelfde manier reageren op zulke gebeurtenissen:

- voor de ene persoon is het misschien een reden om in het verzet te gaan, voor de ander net om te collaboreren;
- voor het ene land is het een reden om financiële of materiële steun te verlenen, voor het andere om absoluut neutraal te blijven;
- ...

Weetje

Wist je dat oorlog volgens bepaalde regels moet verlopen? Dat klinkt misschien wat vreemd, maar na de Tweede Wereldoorlog werden er door verschillende landen afspraken gemaakt om mensen in tijden van conflict te beschermen. De Vierde Conventie van Genève uit 1949 stelt bv. dat burgers in oorlog recht hebben op verzorging, ...

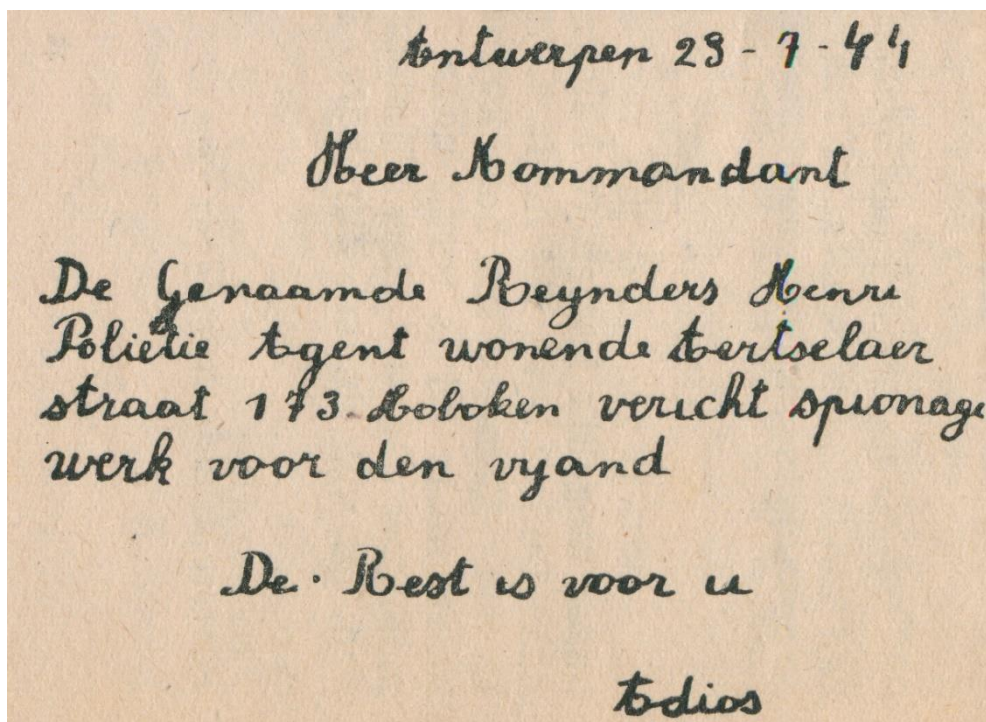

Suggestie 3 | Verklikingsbrieven, massale arrestaties, geen proces

Focusobjecten en mogelijke vragen

Kijk eens naar deze briefjes.

- Wat staat er in deze briefjes geschreven?
- Dit zijn verklikingsbriefjes, maar wie heeft deze briefjes geschreven? Kan je dat bij elk briefje duidelijk terugvinden?
- Waarom zouden deze briefjes zo weinig informatie over de auteurs bevatten?
- Deze verklikingsbriefjes zijn een vorm van collaboratie. Ken je nog andere vormen van collaboratie (misschien van elders in de expo)?
- Waarom zouden sommige mensen destijds gecollaboreerd hebben? Wat zou een reden kunnen zijn (bv. gelinkt aan thema's die eerder in de rondleiding al behandeld werden)?

Antwerpen 28-7-44

Heer Kommandant

De Genaamde Beynders Henri
Polietie agent wonende Bertelaer
straat 173. Goloken verucht spionage
werk voor den vyand

De Best is voor u

Edios

Mijnheer

25-8-44

Dere om U te laten weten dat
er in de Innovation (Meir) een zekere
madam Ornea, werkende in de soda, met
andere doet dan reclame maken voor de
anglo-amerikanen, en tegen het Duitsche rijk
Zou daar geen einde aangesteld kunnen
worden? a.u.l.

Dank op voorhand

HEEREN

K.

Flou-zee
J. Damin

Mijnheeren

Wilt u de gedoenten nagaan die ons
verdacht voorkomen van

zou helen Groot-hagelkreuiter
Ekeren 107

Wij zijn er zeker van dat hij zekere
lijckenkomsten heeft, hij voort ook
en henge: Engelsche propaganda

Tip

Deze verklikingsbrieven worden ook in de expo getoond, maar zijn wel vrij klein en kan je moeilijk bekijken met een groep van 15 leerlingen. Daarom vind je deze afbeeldingen ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen om uit te delen wanneer je ze met de leerlingen bespreekt.

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat veel Antwerpenaren tijdens de Tweede Wereldoorlog enorm te lijden hadden onder het naziregime, maar dat er ook Antwerpse sympathisanten waren van de nazi's. Niet iedereen vond de nazi's slecht en sommige mensen wilden de bezetter daarom helpen om de oorlog te winnen, bv. door actief mee te werken, vijanden te verklikken, ... We noemen deze mensen collaborateurs. Maar je kan niet enkel ideologisch collaboreren door het gedachtegoed te ondersteunen, maar bv. ook economisch collaboreren om er profijt uit te halen.

Mogelijke vervolgvragen over de focusobjecten

Naast collaborateurs waren er ook mensen die in het verzet zaten.

- Welke vormen van verzet worden vermeld in de verklikingsbriefjes?
- Zijn dit volgens jou eerder grote of kleine vormen van verzet? Waarom?

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog ook heel wat mensen waren die het niet eens waren met de nazi's en sommigen van hen gingen daarom in het verzet. Het verzet ondernam allerlei acties om het de nazi's erg moeilijk te maken en ervoor te zorgen dat ze zouden verliezen. Dat kon gaan van geweld tot spionneren: elkaar goed in de gaten houden om elkaar te kunnen saboteren.

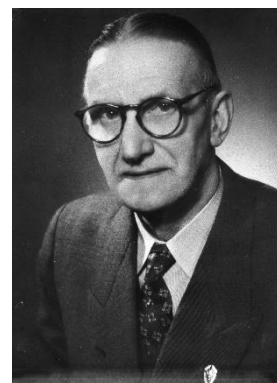
- ➔ Toon vervolgens de foto's van het netwerk van de Witte Brigade. Deze foto's kunnen dienen als extra illustratie om aan te tonen dat verzetslui heel divers konden zijn: mannen en vrouwen, jong en oud, een soldaat, een museummedewerker, een apotheker, een schooldirecteur, een student, een politieagent, ...
- ➔ Leg uit dat er wel veel risico's aan verbonden waren om in het verzet te zitten. Toon bv. de executiepaal die aan de schietbaan van d'Herbouvillekaai stond. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden daar maar liefst 130 Belgische burgers en Duitse deserteurs en veroordeelden geëxecuteerd. Dat gebeurde vaak zonder een proces.

Het verhaal van Marcel Louette en de Witte Brigade

De Duitse legers lijden vanaf eind 1942 verliezen op alle fronten. Dat zet Antwerpenaren ertoe aan in het verzet te stappen. Dat verzet groeit, bewapent zich en de contacten met Engeland nemen toe. Er zijn vaker gewelddadige acties.

Leraar Marcel Louette is de leider van de verzetsgroep Witte Brigade. Al in juni 1940 start Louette een discrete zoektocht naar bondgenoten: soldaten uit zijn compagnie, leden van de liberale vereniging Jonge Geuzenwacht, leraren. De beweging groeit uit tot een groot netwerk met geheime nummers en regionale sectoren over het hele land. Het verzet neemt steeds meer risico's.

De Duitse politie reageert fors. Ze legt zich steeds meer toe op het opsporen van weerstanders. Marcel Louette duikt in 1942 onder. Zijn schuilnaam wordt Fidelio. In mei 1944 wordt hij gearresteerd op zijn schuiladres. Hij overleeft de zware martelingen in de politiecel en in Breendonk, en ook zijn gevangenschap in de concentratiekampen in het Nederlandse Vught en het Duitse Sachsenhausen-Oranienburg. 700 leden van de Witte Brigade worden gearresteerd. Minder dan de helft van hen keert terug naar huis.

Mogelijke reflectievragen

- Denk je dat het toen gemakkelijk was om verzet te plegen?
- Denk je dat mensen in het verzet helden waren?
- Zouden ze misschien ook bang geweest zijn? Waarom denk je dat?
- Wat maakt iemand eigenlijk een echte held volgens jou?
- Vind je het belangrijk dat er iemand reageert tegen onrechtvaardigheid of geweld?
- Zou je dat zelf durven? Of hoop je dat iemand anders zou reageren?
- Ken je iemand die altijd voor jou opkomt? Wat doet die dan?

Conclusie

Wat maakt dat iemand tijdens de oorlog collaboreert en bv. zijn burens verklikt, waardoor ze mogelijk worden gearresteerd, gedeporteerd en gedood?

Soms kennen we de motieven, maar soms ook niet en dan wordt het gissen, zoals bij anonieme verklikingsbrieven. Waren deze collaborateurs ideologisch overtuigd en deden ze dit bewust om de 'goede' zaak te helpen? Waren ze misschien uit op rijkdom of gunsten? Of dachten ze vooral aan hun eigen belangen of die van hun familieleden en vrienden? **Het zijn vragen en dilemma's die zowel vroeger als nu aan bod komen.**

In oorlogen of conflictsituaties, zowel vroeger als nu, heb je gelukkig ook mensen die niet collaboreren, maar zich verzetten tegen de daders, zowel vroeger als nu. Het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog is daar een mooi voorbeeld van. **Maar verzet plegen, hoe doe je dat?**

Verzet heb je in grote en kleine vormen: met wapens vechten, spoorlijnen saboteren, Duitse troepen spioneren, mensen helpen onderduiken, ...

Maar verzet plegen is helemaal niet gemakkelijk. Het is zelfs heel gevaarlijk. Je moet ervoor zorgen dat de vijand je niet ontdekt, want de gevolgen kunnen heel groot zijn. Misschien word je gearresteerd, gedeporteerd, gedood, ...

Cluster 10

Hoop op vrijheid

Opmerkingen

- In tegenstelling tot de vorige clusters is cluster 10 veel groter en bevat het heel wat noemenswaardige aspecten van het laatste oorlogsjaar.
  - Om die reden raden we aan dat je probeert om 2-3 objecten korter te bespreken, maar op die manier wel nuance binnen te brengen: de bevrijding was niet enkel een groot feest.
  - Geef bij voorkeur aandacht aan de herwonnen vrijheid en veerkracht, maar ook aan de onzekerheid / angst (bv. voor de V-bommen) of het moeilijke herstel.
- Voor cluster 10 werken we niet met een set afzonderlijke reflectievragen per focusobject (behalve bij suggestie 3 met enkele specifieke reflectievragen over de wraakacties op collaborateurs), maar eerder met een set overkoepelende reflectievragen om dit deel en de hele expo af te sluiten.

Suggestie 1 | 4 september 1944: Antwerpen bevrijd!

Focusobject en mogelijke vragen

Hier ligt een stukje stof, maar het heeft precies al wat meegemaakt.

- Wat denk je dat dit is?
- Het is een stuk van een vlag, maar herkennen jullie de vlag (bv. van ergens anders in de expo)? Wat zou ermee gebeurd zijn, denk je?
- Waarom zou iemand dat stukje van de vlag niet gewoon weggegooid hebben?

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat nazi-Duitsland aan het begin van de Tweede Wereldoorlog in 1939-1940 heel erg sterk was en dat velen toen dachten dat de nazi's de oorlog zeker zouden winnen, maar na enkele jaren veranderde dit. De geallieerden werden sterker en groter in aantallen. Het Duitse leger kon dit niet meer aan. Uiteindelijk verloren ze meer en meer gebieden door de oprukkende

legers van de geallieerden. Het duurde lang maar op 4 september 1944 was het de beurt aan Antwerpen. De stad werd bevrijd van de nazi's en het feest brak los.

Opmerking

Benadruk de chronologie: Wanneer de stad Antwerpen op 4 september 1944 bevrijd werd, was de oorlog op zich nog niet gedaan. Voor Europa stopte de Tweede Wereldoorlog op 8 mei 1945.

- Leg uit dat hier een stuk van een nazivlag ligt. Toen Antwerpen bevrijd werd, waren mensen zo blij dat ze overal feest vierden. Nazivlaggen werden weggenomen en kapotgescheurd. En in dit geval werd een stukje van de vlag door een Antwerpenaar bijgehouden als trofee.

Tip

Je kan ook de bloemetjes in de Belgische driekleur (of een ander object met de tricolore) tonen. Mensen konden terug met trots de nationale driekleur dragen.

Het verhaal achter de gescheurde nazivlag

4 september, 13 uur. De geallieerden zijn in aantocht. Weerstander Bert Steveniers haalt samen met enkele vrienden de hakenkruisvlag van de kathedraal. Duitse sluipschutters beschieten hen vanuit de Boerentoren en vanop Linkeroever.

Politieagenten houden Bert aan en stellen keurig een proces-verbaal op. Dat blijft zonder gevolg. De vlag wordt in stukken gescheurd en iedere betrokkene houdt een deel bij als trofee. Bert bewaart het grootste deel en schenkt dat later aan het Vleeshuismuseum, een voorloper van het MAS.

Suggestie 2 | 8 mei 1945: Einde van WOII in Europa

Focusobject en mogelijke vragen

- Herken je deze marionet?
  - Wie moet hij voorstellen?
  - Hoe herken je hem?
  - Hoe zou je de marionet beschrijven?
- Een marionet is een pop aan touwtjes.
  - Waar hangen de touwtjes van een marionet normaal gezien?
  - En hoeveel touwtjes zijn dat dan ongeveer?
  - Hoeveel touwtjes hangen er aan deze pop?
  - En waar hangt het touw?
  - Wat zou dat betekenen?

Tip

In de expo vind je een tijdlijn met daarin een verkiezingsaffiche van Hitler uit 1932. Je vindt deze poster in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Druk de poster af en toon ze op het moment dat de leerlingen de marionet herkend hebben. Vergelijk de 2 beeltenissen van Hitler.

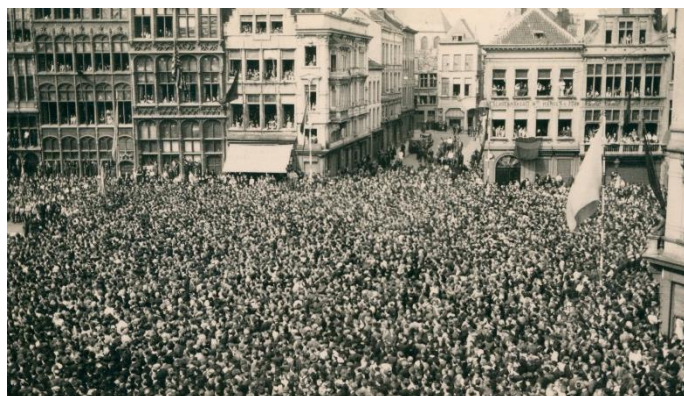
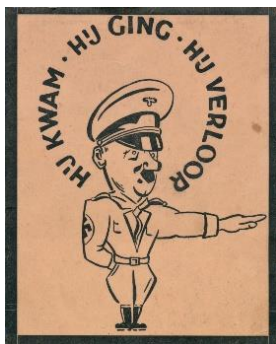
Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- Vertel aan de leerlingen dat nazi-Duitsland aan het begin van de Tweede Wereldoorlog in 1939-1940 heel erg sterk was en dat velen toen dachten dat de nazi's de oorlog zeker zouden winnen, maar na enkele jaren veranderde dit. De geallieerden werden sterker en groter in aantallen. Het Duitse leger kon dit niet meer aan. Hitler wilde zich niet zomaar overgeven om nadien gestraft te worden, dus hij pleegde op 1 mei 1945 zelfmoord. Niet veel later gaf Duitsland zich over. Op 8 mei was de oorlog in Europa eindelijk afgelopen!

Opmerking

Benadruk de chronologie: Wanneer de stad Antwerpen op 4 september 1944 bevrijd werd, was de oorlog op zich nog niet gedaan. Voor Europa stopte de Tweede Wereldoorlog op 8 mei 1945.

- Leg uit dat deze marionet gemaakt was door het Antwerpse poppentheater Van Campen. Het moet een dode Hitler voorstellen, opgehangen aan een koord. Met deze pop wordt Hitler belachelijk gemaakt en wordt zijn dood gevierd.
- Toon ook de satirische rouwbrief waarop Hitler nogal komisch staat afgebeeld met de leuze: 'Hij kwam. Hij ging. Hij verloor.' Of toon de foto met de blije mensenmassa op de Grote Markt. De feestvreugde was groot.

Suggestie 3 | Feesten en straffen

Focusobjecten en mogelijke vragen

- Wat zie je op deze foto (links)?
  - Wie hangt er op deze foto in de lucht? Tip: let op de armen en het gelaat van het object in de lucht en kijk eens rond in de expo of je iets ziet dat er wat op lijkt.
  - Wat zou er aan de hand zijn?
- Wat zie je op de andere foto (rechts)?
  - Wat zou er aan de hand zijn?
  - Let eens op de plek waar deze mensen gevangen zitten: is dit een normale cel?
  - Voor wie of wat zou die cel oorspronkelijk gediend hebben? Hoe kan je dat afleiden?
  - Waarom zouden deze mensen in een beestenkooi zitten en niet in een gewone gevangenis?

Tip

De foto met de opgesloten collaborateurs bevindt zich in de expo, maar is vrij klein. Daarom vind je deze afbeelding ook in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan). Op die manier kan je deze op voorhand afdrukken en tijdens jouw rondleiding meenemen.

Inzichten over de focusobjecten en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat veel Antwerpenaren na de bevrijding wraak namen op inwoners die tijdens de oorlog met de Duitsers gecollaboreerd hadden (of waar men alleszins van dacht dat ze gecollaboreerd hadden). Dit ontaarde in gewelddadige situaties waarbij (vermeende) collaborateurs door verzetslui gearresteerd en publiek vernederd werden. Soms werden ook hun woningen bestormd en hun inboedels geplunderd.
- ➔ Leg uit dat er na de oorlog verschillende rechtszaken gehouden werden om collaborateurs te straffen voor wat ze gedaan hadden.

Mogelijke reflectievragen

- Vind je dit een correcte manier om de collaborateurs te behandelen? Of vind je het niet correct, maar kan je het ergens wel begrijpen? Waarom?
- Denk je dat zulke zaken vandaag nog altijd gebeuren? Misschien op andere plaatsen in de wereld?
- Wat voel je na het horen van dit verhaal? Of wanneer je zoiets op de televisie of in de les ziet? Wil je daar iets over vertellen?

Suggestie 4 | Oktober 1944 – maart 1945: Antwerpen blijft een doelwit

Focusobject en mogelijke vragen

- Kijk eens naar boven. Wat is dit volgens jou?
- Dit is geen vliegtuigje of duikbootje (daar is het te klein voor en er is geen cockpit of deurtje), maar wat zou het dan wel kunnen zijn? Waar lijkt het op?
- Het is een bom die via de lucht komt en niet eentje die je gooit (bv. een granaat) of in de grond steekt (bv. een mijn). Hoe kan je dat zien?

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- ➔ Vertel aan de leerlingen dat Antwerpen op 4 september 1944 bevrijd werd door de geallieerden, maar dat nazi-Duitsland nog niet helemaal verslagen was en zich ook niet zomaar wilde laten doen. Na de bevrijding van de stad en ondanks de feestvreugde van de inwoners, bleef Antwerpen onveilig. Vanuit nazi-Duitsland werden er namelijk V-bommen (langeafstandsraketten) gelanceerd met als doelwit: Antwerpen.

Opmerking

Benadruk de chronologie: Wanneer de stad Antwerpen op 4 september 1944 bevrijd werd, was de oorlog op zich nog niet gedaan. Voor Europa stopte de Tweede Wereldoorlog op 8 mei 1945.

- Leg uit dat deze V-bommen in Duitsland gemaakt werden door dwangarbeiders (ook Belgen) in concentratiekampen.
- Deze V-bommen richtten veel schade aan.

Tip

Je kan ter illustratie het fotoboekje *Album Antwerpen onder V1 + V2* tonen of ga aan de slag met het interactieve scherm waar je kan inzoomen op bepaalde straten.

- Vertel aan de leerlingen dat de V1-bom stopte met geluid te maken vanaf het moment dat die naar beneden viel. Als het geluid stopte, wist je dat de bom zou vallen en dus moest rennen voor je leven. Maar als je de bom eerder niet had horen vliegen omdat je bv. op een plek met veel geluid was of aan het slapen was, dan kon je ook niet horen dat het plots stil was omdat de bom viel en je eigenlijk snel schutting moest zoeken. Bij een V2-bom was dat anders. Die kon je altijd horen.

Raadgevingen aan de bevolking ten aanzien van het gevaar van vliegende bommen.

Inslag van de vliegende bom is voornamelijk te verwachten, wanneer de motor stopt.

Zoek dan zoo spoedig mogelijk dekking, bij voorkeur in een kelder of openbare schuilgelegenheid.

Blijf uit de buurt van ramen, daar door den geweldigen luchtdruk het glas met kracht wordt weggeslingerd.

Wanneer geen schuilplaats beschikbaar is, ga dan plat op den grond liggen.

Benut daarbij buitenshuis elken kuil, muur of andere dekkingsmogelijkheid.

Zet zoo mogelijk ramen en deuren wijd open.

Het beplakken van ruiten met doek vermindert het gevaar van verwondingen door glasscherven. Papier heeft als zoodanig geen waarde.

Doe de mond open, doch stop neus en ooren dicht door uw duimen in de ooren te plaatsen en met uw wijsvingers de neusvleugels naar te drukken.

BEWAAR UW KALMTE EN VOLG DEZE RAADGEVINGEN OP IN UW BELANG EN DAT VAN UW MEDEMENSCHEN.

K. 637

De Gewestelijk Krijginspiceur voor
Luchtscherming en Boodschap in
Krijg I. wvd. krijgen II en III.
B. MEENHORST.

Tip

Je kan ook de affiche *Raadgevingen aan de bevolking* tonen.

- ➔ Leg uit dat veel Antwerpenaren hun kinderen naar het platteland stuurden. Daar waren ze veiliger dan in de stad, waar elk moment een V-bom kon vallen. Hier kan je het verhaal van Roger De Ridder vertellen. Elders in cluster 10 vind je een foto van hem, genomen na zijn evacuatie voor de V-bommen.

Tip

Druk de foto van Roger De Ridder te paard af zodat je ter plaatse kan blijven staan. Je vindt deze foto in groter formaat terug bij de bijlagen van deze inspiratiebundel (zie achteraan).

Het verhaal van Roger De Ridder

Na de grote aanslag op Cinema Rex op 16 december valt het openbare leven stil. Antwerpenaren slaan massaal op de vlucht. Kinderen en jongeren worden geëvacueerd, als hun ouders dat wensen. Tussen 16 december 1944 en 31 maart 1945 vertrekken meer dan 30.000 kinderen naar het platteland.

Eén van hen is Roger De Ridder, een jongen van 5 jaar uit Deurne. Hij en zijn oudere broer gaan mee met de georganiseerde evacuatie. Hoewel ze broers zijn, worden ze gescheiden. Hij komt terecht op een boerderij in Bertem. Rond zijn nek draagt hij een zakje met daarin zijn naamkaartje. De opvangouders, het echtpaar Laurent, sturen een brief naar het adres op het naamkaartje om te zeggen dat Roger bij hen is. Hard werken en veel aardappelen eten, dat herinnert Roger zich van Bertem. Na de oorlog krijgt hij het zakje met het naamkaartje terug van zijn opvangfamilie.

Weetje

In het totaal vluchtten ongeveer 106.000 personen uit Antwerpen. Dat is een vijfde van de toenmalige stadspopulatie.

Suggestie 5 | De familie Hakker: Opnieuw beginnen, ondanks alles

Focusobject en mogelijke vragen

- Wat zie je hier?
- Wat zou er in die blikken doos gezeten hebben?
- Wie van jullie heeft er ooit al van de Antwerpse Handjes gehoord?
- Wie van jullie heeft deze koekjes al eens gegeten?
- En vond je ze lekker?

Inzichten over het focusobject en/of de historische context

- De kans is heel groot dat de leerlingen deze iconische koekjes kennen. Antwerpse Handjes zijn heel populair en echt iets typisch voor onze stad.
- Maar waarom staat er in deze expo een blikken doos van Antwerpse Handjes? Wat is de link met de Tweede Wereldoorlog?
- Vertel vervolgens kort het verhaal van de familie Hakker.

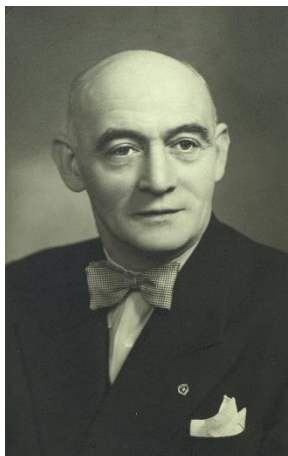

Het verhaal van de familie Hakker

In augustus 1942 vlucht het Joodse echtpaar Simon en Phyllis Hakker-Wach naar Zwitserland. Ze wonen en werken tot 1945 in het vluchtelingenkamp Clarence-Territet bij Montreux.

Jos Hakker, vader van Simon en uitvinder van het Antwerpse Handje, kan niet vluchten. Zijn zogenaamde 'helpers' brengen hem niet naar Zwitserland, maar naar de Dossinkazerne. Bij de deportatie slaagt hij erin uit de treinwagon te springen. Hij overleeft de oorlog. Wolf Wach, vader van Phyllis, wordt gearresteerd in Frankrijk en komt om in het vernietigingskamp Maidanek. Andere familieleden worden vermoord in Auschwitz.

De zaak weer opstarten in Antwerpen is niet gemakkelijk. Toch gaat in 1945 de patisserieswinkel van de familie in de Provinciestraat weer open.

Opmerkingen

- Je mag het verhaal van de familie Hakker gerust op een aangepaste en verhalende manier brengen. Doorheen de expo werden de leerlingen immers al meermaals uitgedaagd om actief na te denken. Een luistermoment kan een fijne afwisseling zijn.
- In deze inspiratiebundel hebben we gekozen voor het verhaal van de familie Hakker omdat het een mooi en hoopvol verhaal is over een Joodse familie die na alle ellende de draad terug oppikt. Bovendien is deze familie gelinkt aan een iconisch streekproduct. Waarschijnlijk weten veel mensen niet eens dat de Antwerpse Handjes bedacht werden door een Joodse bakker.

- Het staat jou als gids echter vrij om een ander verhaal uit de expo te kiezen. We raden wel aan dat je een verhaal kiest en brengt op maat van de doelgroep. Kies eerder voor verhalen van hoop, herstel.

Algemene reflectievragen en conclusie

Mogelijke reflectievragen

Op het einde van de oorlog waren veel Antwerpenaren blij en vierden ze feest, maar tegelijkertijd waren velen ook heel verdrietig.

- Kan je dat begrijpen?
- Kan je in zo'n geval tegelijk super blij en verdrietig zijn?
- Welk gevoel heb je zelf als je deze verhalen hoort?

Conclusie

Toen Antwerpen op 4 september 1944 bevrijd werd, waren de inwoners dolgelukkig. De nazi's waren weg en ze konden terug zichzelf zijn. **Er was geen dictatuur meer.** De mensen waren weer vrij! Of toch bijna, want de oorlog in Europa duurde nog tot 8 mei 1945. Dan pas was nazi-Duitsland definitief verslagen. Tot die tijd werd er nog op verschillende plaatsen gevochten en vielen er geregeld V-bommen op Antwerpen.

De bevrijding zorgde voor een feestelijke stemming, maar ook wel voor verdriet en angst. De dictatuur van de nazi's had veel slachtoffers gemaakt en de oorlog had veel vernield. Ook in Antwerpen! Na de oorlog moesten de Antwerpenaren hun leven terug opbouwen, gebouwen moesten hersteld worden, ... Dat was niet eenvoudig, maar het lukte wel.

Vandaag is Antwerpen weer een vrije stad, waar je kan gaan en staan waar je wil, waar je rechten hebt, waar je beschermd wordt, ...

Tot slot

Evaluatie en conclusie

Mogelijke reflectievragen ter afsluiting van het bezoek aan de expo

- De rondleiding is bijna gedaan, maar ik ben wel benieuwd wat jullie is bijgebleven.
  - Wat vond je interessant?
  - Wat vond je herkenbaar?
  - Waar zou je graag meer over leren?
- Vandaag zijn er jammer genoeg nog altijd mensen die leven in een oorlog of op de vlucht zijn voor geweld. Ze verloren soms hun vrijheid, hun huis, hun spullen, hun vrienden of familie, net zoals tijdens de Tweede Wereldoorlog.
  - Hoe zouden wij deze mensen hoop kunnen geven?
  - Als je straks thuis komt, wat zou je dan vertellen over jouw bezoek aan de expo?
  - Wat vind je de belangrijkste boodschap?

Afronding

Checklist

- ✓ Bedank de leerlingen en de leerkrachten.
- ✓ Vertel aan de leerlingen dat ze in de Sporenruimte een boodschap kunnen achterlaten.
- ✓ Begeleid de groep na de rondleiding naar de vestiaire.
- ✓ Neem afscheid.

**Bijlagen om af te
drukken**

**Aanslag op Frans Ferdinand van Oostenrijk
op 28 juni 1914
(Wikimedia Commons, publiek domein)**

Kaart van militaire allianties in Europa in 1914 (Wikimedia Commons, CC BY-SA 2.5)

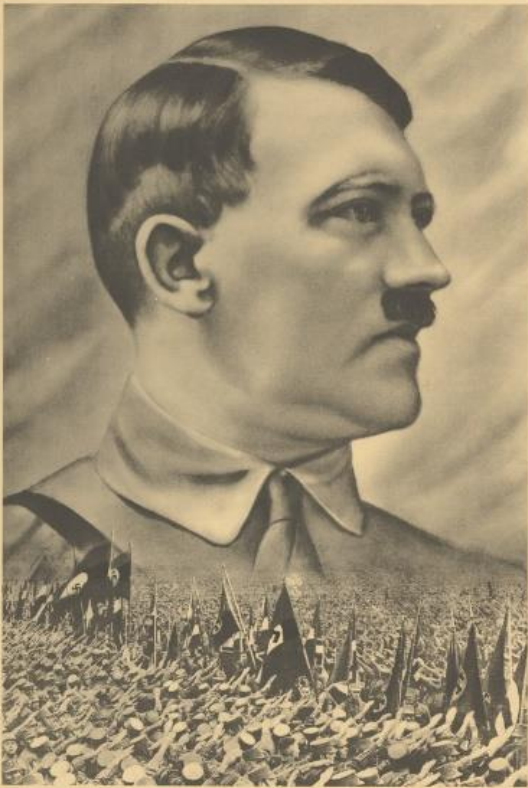

Loopgraaf aan de Somme in 1916 (Wikimedia Commons, publiek domein)

Ein Mann gegen Parteikadaver und Interessenhäufen!

Julius Schlegel

ZENTRUM BAYER. VOLKSP. CHRISTL. GEWERKSCHAFTEN

DTSCH. VOLKSPARTEI VOLKSKONSERVATIVE

CHRISTL. SOZIALE LANDVOLKPARTEI JUNGDTSCH. ORDEN

"EISERNE" FRONT! SOZIALDEMOKR. REICHSBANNER

FREIE GEWERKSCHAFTEN

STAATSPARTEI DEMOKRATEN FREIDENKER

WIRTSCHAFTSPARTEI U. S. W.

N. S. D. A. P. ALLEIN:

HINDENBURGWÄHLER zusammen:

11 MILLIONEN

18 MILLIONEN

Gib auch du deine Stimme dem Manne der Kraft =

Hitler

Druck: Graphische Werkstätten G. m. b. H., Berlin SW 23
Verantwortlich für Druck und Inhalt: Hans Franke, München, Brunnstr. 50, 45

Verkiezingsaffiche van de NSDAP in 1932

HET HANDELSBLAD

van Antwerpen

10
NIEUW

TELEFONEN:
BESTUUR 301.98
REDACTIE 305.71
AANKONDIGINGEN 301.67
Dit is JAARGANG
Nr. 120
4 x 4

DAGBLAD

ABONNEMENTEN:
PER JAAR 140.—
PER 6 MAANDEN 75.—
PER 3 MAANDEN 40.—
POSTCHECK N° 102.70
LIJNWAARDENR^o 2
50
CENTEN

De toestand

De toestand in België is nu eenmaal anders dan vroeger. Het is niet meer een land van vrede en rust. Het is een land van strijd en strijd. Het is een land van vrede en rust. Het is een land van strijd en strijd.

Belgische arbeiders werken op de velden van België.

Chamberlain blijft aan

doch zal regering wijzigen

POSITIE TOCH EERDER WANKELEND?

London, 9 Mei. Chamberlain blijft aan. De premier blijft aan. De premier blijft aan. De premier blijft aan. De premier blijft aan.

De regering blijft aan. De regering blijft aan. De regering blijft aan. De regering blijft aan. De regering blijft aan.

De positie blijft wankelend. De positie blijft wankelend. De positie blijft wankelend. De positie blijft wankelend. De positie blijft wankelend.

SPANNING IN NEDERLAND

neemt licht af

Dagbladen en nieuwsgeschappen worden bewaakt

Van den Haag (Dinsd.). De spanning in Nederland neemt licht af. De spanning in Nederland neemt licht af. De spanning in Nederland neemt licht af.

De regering blijft aan. De regering blijft aan. De regering blijft aan. De regering blijft aan. De regering blijft aan.

M. Van Hagen, de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken.

DE CHINEESCHE

MAGINOTLINE STORT

IN

De Chinese Maginotlinie stort in. De Chinese Maginotlinie stort in. De Chinese Maginotlinie stort in. De Chinese Maginotlinie stort in.

GAYDA OVER GIBRALTAR

Gayda over Gibraltar. Gayda over Gibraltar. Gayda over Gibraltar. Gayda over Gibraltar. Gayda over Gibraltar.

DE VREES

VOOR EEN UITBREIDING

VAN 'T CONFLICT NAAR

DE MIDDELLANDSCHE ZEE

De vrees voor een uitbreiding van het conflict naar de Middellandse Zee. De vrees voor een uitbreiding van het conflict naar de Middellandse Zee.

FINLAND

herbewapent

de Aland-eilanden

Finland herbewapent de Aland-eilanden. Finland herbewapent de Aland-eilanden. Finland herbewapent de Aland-eilanden.

DE REGERINGSGEZINNEN

DER

TWEE STAMMEN

De regeringsgenoten der twee stammen. De regeringsgenoten der twee stammen. De regeringsgenoten der twee stammen.

Dakavik, waar de verloopgevechten der Russen met de Duitsers plaats vonden.

De oorlog in Noorwegen

DE STRIJD OM NARVIK

HET GAAT DE DUITSCHERS NIET

VOOR DEN WIND

De strijd om Narvik. De strijd om Narvik. De strijd om Narvik. De strijd om Narvik. De strijd om Narvik.

De Duitsers gaan niet voor den wind. De Duitsers gaan niet voor den wind. De Duitsers gaan niet voor den wind.

Amerikanen in Spanje naar

Amerika genoodigd

Amerikanen in Spanje naar Amerika genoodigd. Amerikanen in Spanje naar Amerika genoodigd.

Egypte paraît

Egypte paraît. Egypte paraît. Egypte paraît. Egypte paraît. Egypte paraît.

EEN PROCLAMATIE VAN

KONING GEORGE V

Nog twee en half

miljoen

manschappen

voor het leger

in Engeland

Een proclamatie van Koning George V. Nog twee en half miljoen manschappen voor het leger in Engeland.

De bevoorrading van de troepen in de Afrikaanse gebieden.

De bevoorrading van de troepen in de Afrikaanse gebieden.

**Vluchtroute van
Maria Segers**

**Duitse soldaten bij de Antwerpse kathedraal, mei 1940
(kleurendia van Otto Kropf)**

Zelfportret van Otto Kropf en zijn hondje op de Groenplaats in Antwerpen, mei 1940

Otto Kropf poseert met zijn hondje in het Koninklijk Museum van Schone Kunsten in Antwerpen, zomer 1940

Vrouw legt bloemen bij het monument voor de gesneuvelden van WO1, 21 juli 1940 (foto van Louis Pighini)

René en Léontine Pighini voor het Steen in Antwerpen (foto van Louis Pighini)

Colette Gilles de Fontenailles (links)

Doss. V.B. *215.872* Nr. **98763**

N^o van het dossier O.V. *1.141.253*
N^o du dossier S.P.

Naam **OPPENHEIMER**
Nom

Voornamen *Ilse*
Prénoms

Geboren te *Konigsbrunn (D^o)*
Né à

Den *26 Januari 1906*
Le

Nationaliteit **POOLSCHE**
Nationalité

Handtekening des houders - Signature du titulaire.
Ilse Oppenheimer

80F NOV 1943

Secau communal.

Lijfrenties Wet van 10-12-24, Nr. der rekening
Caisse de Retraite, Loi du 10-12-24, Nr. du Compte

Nr. **98763**

Burgerlijke staat } 1. *gehuwd met*
État civil } 2. *Grurow F.*
3.

Beroep } 1. *Zonder*
Profession } 2.
3.
4.

Varige verblijfplaats :
Résidence précédente :
Oppenburg (D^o) / 7.10.30

Ingeschreven : Boek Blad
Inscrit : Vol. Fol.

Rue *Kreeft* straat, n^o *30*
Délivrée à Antwerpen

den *10 NOV 1943*
le

Deze kaart is geldig tot
Cette carte est valable jusqu'au
10 NOV 1943

De Ambtenaar van den Burgerlijken Stand
(of zijn gedelegeerde)
L'Officier de l'État civil (ou son délégué),
Ilse

Handtekening van Nr. *27708*

ACHTEREENVOLGENDE VERBLIJFPLAATSEN - RESIDENCES SUCCESSIVES			
GEMEENTEN - COMMUNES	STRAAT - RUE	Nr. No.	Boek Blad. Vol. fol.

« Jeder vreemdeling moet, alvorens een betrekking in België te vervullen, in het bezit zijn van egne Arbeidsvergunning »
« Avant d'occuper un emploi en Belgique, tout étranger doit être en possession d'un Permis de travail »

(Vervolg aan keerzijde. - Suite au verso.)

Identiteitskaart van Ilse Oppenheimer

Pogrom in Antwerpen (14 april 1941)

RANTSOENEERING		DE KLEINHANDELAARS	
N° A 187696 Product : KOLEN Naam René DE CORT of firma Heistraat, 114 WILRIJK B.G.K. 18.755			
Product : Naam A. DE HERDT-FAB of firma TABAKKEN WILRIJK		ZEGEL DER GEMEENTE	
Product : F. DE D. Naam BAKKER-KRUID of firma Bist, 32 ANTWERPEN WILRIJK H. R. A.		ZEGEL DER GEMEENTE	
INSCHRIJVINGEN BIJ DE KLEINHANDELAARS			
Product : Naam of firma		ZEGEL DER GEMEENTE	
Voorbehouden aan de inschrijvingen van den Gemeentedienst voor de Bevoorrading en de Rantsoeneering			
KOLENKAART N° ontvan 3025			

Rantsoenkaart

Cluster 6: School en vereniging

Natan Ramet

- Hoe oud was Natan ongeveer tijdens de oorlog?
- Ging Natan naar school en/of zat hij in een vereniging? Welke?
- Wat maakte Natan mee?
- Onder welke categorie zou je hem plaatsen? Waarom?

SLACHTOFFER	DADER	REDDER
OMSTANDER	GEEN IDEE / IK WEET HET NIET GOED	

Cluster 6: School en vereniging

Charles Brusselairs

- Hoe oud was Charles ongeveer tijdens de oorlog?
- Ging Charles naar school en/of zat hij in een vereniging? Welke?
- Wat maakte Charles mee?
- Onder welke categorie zou je hem plaatsen? Waarom?

SLACHTOFFER	DADER	REDDER
OMSTANDER	GEEN IDEE / IK WEET HET NIET GOED	

Cluster 6: School en vereniging

Jan Goyens

- Hoe oud was Jan ongeveer tijdens de oorlog?
- Ging Jan naar school en/of zat hij in een vereniging? Welke?
- Wat maakte Jan mee?
- Onder welke categorie zou je hem plaatsen? Waarom?

SLACHTOFFER	DADER	REDDER
OMSTANDER	GEEN IDEE / IK WEET HET NIET GOED	

Cluster 6: School en vereniging

Alex Grosz

- Hoe oud was Alex ongeveer tijdens de oorlog?
- Ging Alex naar school en/of zat hij in een vereniging? Welke?
- Wat maakte Alex mee?
- Onder welke categorie zou je hem plaatsen? Waarom?

SLACHTOFFER	DADER	REDDER
OMSTANDER	GEEN IDEE / IK WEET HET NIET GOED	

Cluster 6: School en vereniging

Jan Bellefroid

- Hoe oud was Jan ongeveer tijdens de oorlog?
- Ging Jan naar school en/of zat hij in een vereniging? Welke?
- Wat maakte Jan mee?
- Onder welke categorie zou je hem plaatsen? Waarom?

SLACHTOFFER	DADER	REDDER
OMSTANDER	GEEN IDEE / IK WEET HET NIET GOED	

Mijn lieve zus,

Ongeduldig wacht ik op een bericht van jou, maar zonder resultaat. Waarom schrijf je me niet? Je weet toch dat enkele regels van jullie mij nieuwe levensmoed zouden geven. Giza heeft mij wel verteld dat jullie allemaal, godzijdank, gezond zijn. Dat geldt ook voor mij. In je laatste kaart van juni lijkt het alsof je me niet gelooft als ik zeg dat ik een goede baan heb en dat onze [?] met alle andere Belgen samen zijn. Antwoord alsjeblieft op volgende vragen: waar zijn onze lieve ouders? Waarom schrijven zij niet? De lieve kinderen, wat doen zij? De gedachte eraan maakt me helemaal gek. Schrijf me alles in detail, ook over Isi en Salma. Maar let wel goed op. Je moet gezond blijven. Met vele groeten en kussen, hopen op een snel antwoord.

Van jullie Mala

**Postkaart van Mala Zimetbaum naar haar zus
Marjem Jochwed (25 oktober 1943)**

Toegangspoort van Auschwitz

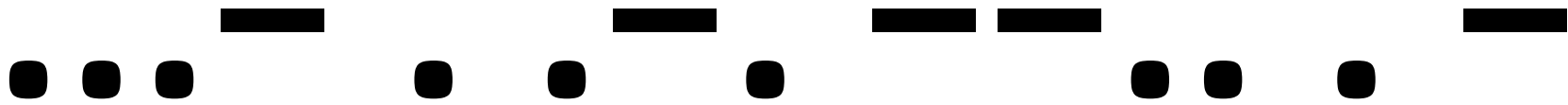

**Sorteerplatform van Birkenau (Auschwitz II)
(Wikimedia Commons, Juan Antonio Segal, CC BY 2.0)**

Muurschildering in Borgerhout ter herinnering aan Mala Zimetbaum © Victoriano Moreno

A	.-	B	-...	C	-.-.	D	-..
E	.	F	..-.	G	---.	H	...
I	..	J	.----	K	-.-	L	.-..
M	--	N	-.	O	---	P	.-.-.
Q	---.-	R	.-.	S	...	T	-
U	..-	V	...-	W	.---	X	-..-
Y	-.---	Z	---..				

... — • • — • — — • • • —

...-	.	.-.	--..	.	-
V	E	R	Z	E	T

Diploma 'CLARENCE' (1940-1945) op naam van Gysbertus Van Leeuwen

Antwerpen 28-7-44

Heer Kommandant

De genaamde Beynders Henri
Polietie te gent wonende tertselaer
straat 173. Holoken vericht spionage
werk voor den vyand

De Best is voor u

Edios

Verklikingsbrief (1)

Mynhier

25 - 8 - 44

Dere om U te laten weten dat
er in de Innovation (Beir) een rekerer
madam Ornea, werkende in de soda, niets
anders doet dan reklame maken voor de
anglo-amerikanen, en tegen het Duitsche rijk.
Zou daar geen einde aangesteld kunnen
worden? a.u.l.

Dank op voorhand

HEEREN

K.

Flou-ree
J. D. D. D.

Verklikingsbrief (2)

Mijnheeren

Wilt u de gedoenten nagaan die ons
verdacht voorkomen van

zoo gelyken Groot-hagedekruis
Ekeren 157

Wij zyn er zeker van dat hy zeker
lyckenkomsten heeft, hy voert ook
een hevige Engelsche propaganda

Verklikingsbrief (3)

Opgesloten collaborateurs na de bevrijding

Roger De Ridder op een boerenpaard in Bertem in 1944